

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS MOKYKLOS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

MIGLĖ ŠAKOČIŪTĖ
BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR KRIMINOLOGIJA

SAUGI MOKYKLA: AMOK RIZIKA IR UŽKARDYMO GALIMYBĖS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Docentas dr. Alfredas Kiškis

Vilnius, 2022

TURINYS

IVADAS.....	3
1. AMOK SAMPRATA IR RAIŠKA.....	7
1.1. AMOK samprata.....	7
1.2. AMOK raiška.....	9
1.3. Reikšmingiausi AMOK išpuoliai mokyklose.....	10
2. AMOK VEIKLOS VYKDYTOJO BRUOŽAI.....	16
3. AMOK SKATINANTYS IR SLOPINANTYS VEIKSNIAI, RIZIKOS ĮVERTINIMAS.....	26
4. AMOK PREVENCIJOS ŠVIETIMO ĮSTAIGOSE SISTEMA.....	33
4.1. Tyrimo metodologija.....	33
4.2. Prevencijos teisinis reguliavimas, strategijos ir programos.....	34
4.2.1. Vidinės prevencijos priemonės.....	34
4.2.2. Išorinės prevencijos priemonės.....	41
4.2.3. Specialiosios prevencijos priemonės.....	48
4.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	57
IŠVADOS.....	62
PASIŪLYMAI.....	63
LITERATŪRA.....	64
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	68
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	69
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	71
PRIEDAS.....	73

IVADAS

Tiriama problema. Mokykla – vienas iš svarbiausių šiuolaikinės valstybės institutų. Šiuolaikinės mokyklos uždaviniai siejami ne tik su žinių suteikimu moksleiviams, bet ir su siekiu išugdyti veržlias, atviras, savimi pasitikinčias ir save vertinančias asmenybes bei sudaryti prielaidas joms sėkmingai veikti tiek nacionalinėje, tiek pasaulinėje bendruomenėje. Mokiniai ugdomi nebijoti priimti iššūkius, skatinami būti iniciatyviais formuojant stabilią, pozityvią, atvirumą skatinančią aplinką bei planuoti ateities perspektyvas. Šiems uždaviniams įgyvendinti turi būti sudarytos kokybiškos ir, pirmiausiai, saugios sąlygos.

Nepaisant nuolatinių pastangų užtikrinti tinkamą mokyklų ergonomiką bei saugumą, taip pat ir vykdant prevencines priemones, švietimo įstaigų aplinka pasaulyje iki šiol nėra visiškai saugi ir taiki jos subjektams: tiek mokiniams, tiek mokytojams. Kompleksinio pobūdžio bendrabūvio problemos, tokios, kaip netolerancija, patyčios, socialinė atskirtis, kurios, įtakotos nuolat didėjančio gyvenimo tempo, spartėjančios migracijos, visuomenės ir bendruomenių pripažįstamų elgesio normų pokyčių, didina daug rimtesnių, fatališkai pavojingų bei visuomenei labai skausmingų netikėtų, nevaldomų smurto proveržių (toliau vadinamų AMOK) riziką. **AMOK** – tradiciškai manoma malajiečių kultūroje atsiradęs staigaus masinio smurto prieš žmones ar daiktus epizodas, pereinantis į žudymą ir paprastai atliekamas vieno žmogaus, kuris šiais laikais vis dažniau laikomas psichopatologiniu elgesiu¹.

Atsižvelgiant į tai, kad nėra žinomos galimos AMOK rizikos Lietuvoje, švietimo bei teisėsaugos institucijų kompetencijų spragos, susijusios su AMOK reiškinių prevencija bei kontrole, kurias identifikavus galima pateikti siūlymus kaip tinkamai užkardyti AMOK ir tinkamai į jį reaguoti, tyrimo metu apibendrinami ekspertų apklausų ir užsienio šalyse atliktų AMOK atvejų tyrimų duomenys, kurių pagrindu galima tikslingai atsakyti į iškilusius klausimus bei pateikti pagrįstas išvadas.

Baigiamojo darbo aktualumas. Pasaulyje AMOK išpuolių švietimo įstaigose per pastaruosius du dešimtmečius nesumažėjo. Nepaisant valstybių pastangų nacionaliniu lygiu juos užkardyti įvairiomis priemonėmis, AMOK apraiškos išplito ir fiksuotos daugelyje Europos valstybių. Atsižvelgiant į tai, kad netikėtas ir staigus AMOK reiškinys nusineša ne tik žmonių gyvybes, gadina ar visiškai sunaikina materialinį turtą bei sėja paniką, sumišimą ir nepasitikėjimą visuomenėje, jis taipogi padaro ilgalaikę žalą įvykius išgyvenusiems ar artimųjų netekusiems asmenims bei atskirais atvejais tampa tolesnių mirties atvejų priežastimi, pavyzdžiui, AMOK išgyvenusių asmenų savižudybės. Žinant, kad Lietuvos visuomeninė sankloda ir teisinė sistema yra panaši į kitų šiuolaikinių valstybių, patyrusių AMOK, galimai tikėtinas jų pasireiškimas ir mūsų šalies mokyklose. Atsižvelgiant į tai, natūraliai klausama: ar

¹ Merriam-Webster, Inc. (2013), žiūrėta 2020-06-09, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/amok#medicalDictionary>

AMOK situacijų spontaniškume yra tam tikri dėsningumai, kuriais remiantis būtų galima nustatyti AMOK pasireiškimo grėsmės lygį, tinkamai įvertinti rizikas, organizuoti prevenciją ir efektyviai reaguoti į AMOK jam pasireiškus? O gal AMOK yra atsitiktinis, neprognozuojamas atviros pliuralistinės visuomenės nonsensas, suvaldomas tik ginkluota jėga ir tik jam įvykus? Pagal tai turėtų būti modeliuojamas atsako į AMOK apraiškas mechanizmas.

Nors Lietuvos švietimo įstaigose, o ir apskritai visoje šalyje AMOK išpuolių šiuo metu neužfiksuota, atsižvelgiant į AMOK situacijų nuspėjamumą pasauliniu mastu, jų plitimą Europoje bei Lietuvai kaimyninėse šalyse, baigiamajame darbe keliama problema yra aktuali ir ją būtina nagrinėti kuo skubiau. Vien tik patyčių, kurios daugelyje atvejų buvo vienu iš AMOK išpuolių nulėmusių veiksnių, išplitimo Lietuvoje mastas yra labai didelis. Darbo aktualumą atspindi ir tai, kad AMOK riziką didinantys veiksniai tiesiogiai siejasi su valstybių veiksmais siekiant suvaldyti naujus socialiniais pokyčius ar reiškinius, tokius kaip imigracija ir re-emigracija, tarptautinė integracija, socialinių tinklų plėtra ir pan. Taip pat šiandien svarbus švietimo įstaigų personalo ir teisėsaugos bendradarbiavimo mechanizmo atpažįstant AMOK paskatinančius požymius funkcionalumas, ypač pastaruoju metu vykdomų mokyklų ir policijos reformų kontekste.

Baigiamojo darbo naujumas. Mokslinio pobūdžio tyrimų, kuriais būtų įvertintos AMOK situacijų rizikos Lietuvos mokyklose, o taip pat kuriais būtų tiriamas švietimo įstaigų ir teisėsaugos institucijų potencialas ir gebėjimai jas užkardyti bei efektyviai reaguoti joms įvykus, rezultatų rasti nepavyko, todėl darbas šia tema dėl savo taikomojo pobūdžio yra naujas.

Baigiamojo darbo tiriamos problemos ištyrimo lygis. Kaip minėta aukščiau, mokslinio pobūdžio tyrimų, susijusių su AMOK rizika Lietuvos švietimo įstaigose, bei jų ir atitinkamų institucijų kompetencijos ir galimų spragų šiuo klausimu, rezultatų rasti nepavyko, tad galima teigti, kad tiriamą problemą nėra pakankamai tirta ar ištirta. Užsienio teisinėje literatūroje yra aprašyti AMOK atvejų tyrimai, atlikti atskirų socialinių mokslų pjūviais, tokiais kaip psichologinio², socialinio³ ir edukologinio⁴ konteksto analizė, nustatyti atitinkami panašumai tarp AMOK vykdytojų bei galimi jų požymiai⁵, tačiau daugelio ar tipinių atvejų apibendrinančių tyrimų nėra daug.

Baigiamojo darbo reikšmė. Tyrimas leido nustatyti švietimo įstaigų Lietuvoje gebėjimus ir pasirengimą ankstyvoje stadijoje atpažinti socialinių reiškinių, didinančių AMOK riziką, požymius. Ši informacija gali pasitarnauti nustatant pedagogų mokymo AMOK prevencijos klausimais poreikius ir turinį. Tyrimo rezultatai galėtų būti naudingi Lietuvos švietimo įstaigoms ir policijai geriau

² Peter Langman, *Rampage school shooters: A typology, Aggression and Violent Behavior*, (2009)

³ Journal of Child and Family Studies, žiūrėta 2020-06-09, <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1096-2>

⁴ Nadine M. Connell, „*Fear of Crime at School: Understanding Student Perceptions of Safety as Function of Historical Context*“ (2016)

⁵ „*The mind of a shooter: understanding how a gunman thinks could help law enforcement prevent another shooting tragedy*“, žiūrėta 2007-06-15, <https://www.officer.com/investigations/article/10249728/psychology-101-the-mind-of-a-shooter>

organizuojant ir tarpusavyje koordinuojant prevencinį darbą. Taip pat tyrimas gali padėti įvertinti švietimo ir teisėsaugos institucijų kompetencijų ribas ir apibrėžti jų galimybes bei tarpusavio bendradarbiavimo įvykus AMOK gaires.

Baigiamojo darbo originalumas. Baigiamojo darbo originalumas pasireiškia autorės atlikta užsienio šalių AMOK tyrimų rezultatų bei Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių su AMOK susijusias gaires, apžvalga, anketų sukūrimu bei pateikimu ekspertams, jų apklausas, taip pat gautų rezultatų analize, apibendrinimu bei gautų išvadų pateikimu.

Tyrimo tikslas – nustatyti AMOK reiškinių rizikas Lietuvos mokyklose, Lietuvos švietimo ir teisėsaugos institucijų kompetencijas ir pasirengimą AMOK atžvilgiu, bei galimas spragas, suteikiančias pagrindą pateikti tikslingus siūlymus kaip tinkamai užkardyti AMOK ir į jį reaguoti.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti AMOK sampratą ir raišką;
2. Nustatyti AMOK veiklos vykdytojo bruožus;
3. Aptarti AMOK skatinančius ir slopinančius veiksnius, įvertinti riziką;
4. Išanalizuoti AMOK prevenciją ir kontrolę reglamentuojančius teisės aktus;
5. Ištirti galimas AMOK rizikas Lietuvoje bei galimybes šį reiškinį užkardyti.

Tyrimo metodika. Atsižvelgiant į suformuotas užduotis, tyrimui atlikti yra naudojami lyginamasis istorinis, sociologinio tyrimo (ekspertų apklausa), dokumentų analizės, sisteminio modeliavimo bei apibendrinimo metodai:

Lyginamasis istorinis tyrimo metodas. Pagal reikšminius požymius yra analizuojami aktualūs pastarųjų trijų dešimtmečių AMOK pasireiškimai įvairių šalių švietimo įstaigose, daugiausiai - mokyklose. Naudojant šį metodą bus siekiama sulyginti įvykius, atrasti bendrumus jų eskalacijos procese ir nustatyti bendrus AMOK požymius bei jį įtakančius veiksnius, taip pat retrospektyviai nustatyti galimai buvusius užsienio šalių institucijų veiksmų trūkumus.

Ekspertų apklausa. Siekiant įvertinti Lietuvos švietimo įstaigų ir teisėsaugos institucijų kompetencijos ribas, užkardant AMOK sąlygojančius veiksnius bei nustatyti bendradarbiavimo modelius vertinant AMOK rizikas ir grėsmes bei veiksmus jam jau atsitikus - atlikta ekspertų iš švietimo įstaigų ir policijos apklausa.

Dokumentų analizės metodas. Atlikta švietimo įstaigų bei teisėsaugos institucijų veiklą reglamentuojančių vidaus bei išorės teisės aktų, dokumentų, susijusių su AMOK reiškiniu, analizė.

Sisteminio modeliavimo metodas. Šis metodas naudojamas siekiant susieti lyginamojo istorinio ir empirinio tyrimo duomenis su galiojančiomis teisės normomis ir praktika indikuojant švietimo įstaigų ir policijos kompetencijos spragas ir nustatant idealaus veiklos optimizavimo ir tinkamo bendradarbiavimo modelio komponentus.

Apibendrinimo metodas. Apibendrinus gautus tyrimų rezultatus – pateikiamos išvados bei siūlymai dėl AMOK reiškinių Lietuvoje.

Tyrimo struktūra. Tyrimą sudaro keturi skyriai:

1 SKYRIUS – pateikiama AMOK reiškinių samprata, atliekama keleto tipinių per pastaruosius tris dešimtmečius įvykusių AMOK atvejų analizė ir jos išvadų pagrindu apibrėžiamas tipinio AMOK švietimo įstaigoje fenomenas.

2 SKYRIUS – remiantis pirmajame skyriuje atlikta reikšmingų AMOK atvejų tyrimų analize, nustatomi ir pateikiami AMOK vykdytojo asmenybės bruožai bei galimai AMOK lemiantys požymiai.

3 SKYRIUS - vertinant požymių pokyčius AMOK eskaluojantis, o taip pat šių požymių pokyčių indikacijas socialiniame kontekste bei juos lydinčiuosius reiškinius, apibrėžiami grėsmių nustatymo ir rizikos vertinimo kriterijai, AMOK skatinantys ir slopinantys veiksniai.

4 SKYRIUS - atliekama Lietuvos švietimo bei teisėsaugos įstaigų darbą reglamentuojančių teisės aktų, susijusių su AMOK reiškiniu, turinio analizė, kurios metu tiriama švietimo įstaigų, jų personalo ir teisėsaugos institucijų kompetencija bei pasirengimas ankstyvojoje stadijoje atpažinti AMOK sąlygojančius veiksniai ar reiškinius, vykdyti AMOK prevenciją, o taip pat gebėjimas tinkamai veikti jam įvykus. Pristatomas empirinis tyrimas, kurio metu apklausiami ekspertai iš mokyklų (direktoriai) ir ekspertai iš teisėsaugos institucijų (padalinių vadovai). Taikant kitus tyrimo metodus, empirinio tyrimo duomenys vertinami pagal šiame darbe apibrėžtus AMOK grėsmių nustatymo ir rizikos vertinimo kriterijus, nustatomos teisinio reguliavimo spragos, darbo organizavimo trūkumai ir galimos priemonės pastariesiems pašalinti.

Ginamasis teiginys. Lietuvos mokymosi įstaigos ir teisėsaugos institucijos yra pasirengusios galimam „amok“ išpuoliui mokykloje ir pastarajam įvykus, sugebėtų krizę suvaldyti greitai ir efektyviai.

Atskirai pateikiamos galutinės išvados ir pasiūlymai.

1 SKYRIUS

AMOK SAMPRATA IR RAIŠKA

1. 1. AMOK samprata

AMOK (*arba amuk*) – tradiciškai manoma malajiečių kultūroje (Malaizija, Azija) atsiradęs staigaus masinio smurto prieš žmones ar daiktus epizodas, pereinantis į žudymą ir paprastai atliekamas vieno žmogaus, kuris šiais laikais vis dažniau laikomas psichopatologiniu elgesiu⁶.

Žodis „**amok**“ yra vedinys iš malajų kalbos žodžio „*amar-kkan*“, kuris reiškia karį (vert. *amar*–kova, karas). Pasaulio literatūroje ankstyvosios termino „**amok**“ formos buvo įvairios ir apėmė⁷:

- **amocchi** (bebaimiai karaliaus kariai, kuriems jų valdovo garbė buvo aukščiau už savo gyvybę).
- **amocko** (keršto būdas, kai nužudyto ar sužeisto karaliaus karalystė privalo už jį atkeršyti visiškai sunaikinant priešą, nepriklausomai nuo keršto įgyvendinimo laikotarpio);
- **amuco** (susirgusių sunkia liga arba skolininkų, pakliuvusių į vergiją, kuriems orumas buvo aukščiau nei jų gyvybė, pasirinkimas mirti nuo kito rankos. Tokie žmonės su įniršiu puldavo ir žudydavo kuo daugiau aplink esančių žmonių, neatsižvelgiant nei į jų lytį, nei į amžių, kol kas nors juos sustabdydavo nužudant);
- **amuck** (vadinti „mohamedonai“, kurie žiauriai žudydavo ir naikindavo visus savo kelyje iki kol patys būdavo nukauti);
- **amaucos** (Indijoje vadinti žmonės, nepritarę sultono valiai ir niekinantys gyvybę, kurie pasiaukodavo mirčiai prieš tai žiauriai nužudę savo žmonas ir vaikus bei sunaikinę visą savo turėtą turtą)⁸.

Laikotarpiu iki 1800 m. „amoko“ sąvoka dažnai buvo siejama su karu ar garbe, ir šis ryšys buvo aptiktas daugiau negu pusėje įvairių to meto rašytinių šaltinių⁹. Tuometinėje visuomenėje „amok“ buvo priimtinas kaip teigiamas elgesys, o mirtis laikoma garbinga, nepaisant priežasties. Vis dėlto, apie 1800 m., atsižvelgiant į pasaulinės kolonizacijos procesus bei jų neigiamas pasekmes vietiniams gyventojams, ir smarkiai išaugusį to meto opijaus vartojimą bei poreikį Europos šalims, „amoko“ prasmė pasikeitė – jis nebebuvo susijęs su karu ar pasiaukojančiu elgesiu dėl savo pono, o buvo apibūdinamas kaip keršto priemonė bei opijaus paveiktų brutalūs masinių žudikų veiksmai. „Amokas“, kuris kažkada buvo laikomas garbingu ar didvyrišku elgesiu, buvo pradėtas laikyti beprotybe arba elgesiu, už kurį Europoje

⁶ Merriam-Webster, *supra note*

⁷ H. Imai ir kt., *Amok: a mirror of time and people. A historical review of literature*, (2019), žiūrėta 2020-04-05, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0957154X18803499>

⁸ Yule HS, Burnell AC and Crook W, *Hobson-Jobson* (1968)

⁹ H. Imai ir kt., *op. cit.*

buvo skiriama bausmė. Būtent šiuo laikotarpiu, siekiant nuslopinti vietinių žmonių polinkį laikyti „amoką“ herojišku, jis buvo pradėtas nagrinėti teismuose kaip visuomenėje visiškai nepriimtinas ir smerkiamas elgesys, už kurį reikia bausti.

Medicininė prasme, „amokas“ pirmą kartą buvo aprašytas 1849 metais daktaro Thomas Oxley, kuris nustatė tiesioginį priežastinį ryšį tarp „amoku sergančio“ paciento psichikos sutrikimų ir jo sveikatos būklės¹⁰. Atsižvelgiant į tai, kad XVIII amžiaus pabaiga - XIX amžiaus pradžia buvo šiuolaikinės psichiatrijos pradžia, o apie „amoką“ ir žmonių fizinius bei psichinius sutrikimus pradėjo atsirasti vis daugiau informacijos, straipsnių bei literatūros - „amok“ reiškinyje buvo pradėtas nagrinėti (ir yra nagrinėjamas iki šiol) iš psichologinės pusės.

Dabartinėje psichiatrijoje „amok“ laikomas retu su kultūros šaknimis susijusiu sindromu, kai asmuo tampa laikinai nepastovus ir neracionalus, praranda kontrolę ir žiauriai bei nepagrįstai puola šalia esančius žmones ar objektus¹¹. Prieš „amoko“ išpuolį būdinga, kad žmogus patenka į socialinio pasitraukimo laikotarpį, kuris gali trukti kelias dienas ar savaites. Protrūkis atsiranda staiga, be jokios aiškios priežasties. Asmuo gali užpulti bet kurį asmenį ar daiktą, kuris jam trukdo, nesvarbu, ar tai būtų draugai, šeima ar pašaliniai asmenys. Šis smurto protrūkis gali trukti palyginus neilgai - nuo keliolikos minučių iki kelių valandų, kol asmuo yra sulaikomas arba nukaunamas. „Amoko“ sindromo ypatybė yra ta, kad dažnai atvejais asmuo, kenčiantis nuo šių simptomų, gali nusižudyti arba norėti išprovokuoti savo paties nužudymą. Po išpuolio asmuo paprastai patenka į „stuporo“ (*stuporas* (lot. *stupor* - sustingimas, nejudrumas) - psichiatrijoje vienas sunkiausių psichopatologinių sutrikimų: nejudrumas; ligonis visą laiką būna vienoje padėtyje, nekalba, dažnai nevalgo, šlapinasi ir tuštinasi nepakeisdamas padėties, į aplinką nekreipia dėmesio ir nereaguoja¹²) būseną arba sapną, kuris gali trukti net iki kelių dienų, o asmeniui atsibudus – jį ištinka amnezija, kai nieko neatsimenama apie buvusį įvykį.

Nepaisant to, nepriklausomai nuo iki šiol atliktų plataus masto įvairaus profilio tyrimų, siekiant išanalizuoti „amok“ reiškinių bei nustatyti tiksliai jo priežastis, iki šiol nėra įmanoma tiksliai ir vienareikšmiškai pasakyti, kas būtent įtakoja „amok“ būklę, o šiuolaikinėje visuomenėje priimta „amok“ vadinti staigaus masinio smurto prieš žmones ar daiktus išpuolius, pereinančius į žudymą, kurie paprastai atliekami vieno žmogaus naudojant šaudomuosius, šaltuosius, savadarbius ir kt. ginklus bei įrankius ir/arba sprogmenis, siekiant sunaikinti ir sužaloti, kuo daugiau aplink esančių žmonių.

¹⁰ H. Imai ir kt., *supra note*

¹¹ *Amok Syndrome: Symptoms, Treatment and Prevention*, žiūrėta 2019-01-21, <https://www.lifepersona.com/amok-syndrome-symptoms-treatment-and-prevention>

¹² Lietuvių žodynas, žiūrėta 2019-09-12, <https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Stuporas>

1. 2. AMOK raiška

Kaip matoma, išanalizavus „amok“ istoriją - šio reiškinių ištakos siekia net senąją malajų civilizaciją. Pagal malajų mitologiją, „amok“ buvo nevalingas elgesys, kurį sukelia „*hantu belian*“ arba piktoji tigras dvasia, patekusi į žmogaus kūną ir verčianti jį elgtis žiauriai be sąmoningo supratimo¹³. Dėl savo dvasinių įsitikinimų malajų kultūros žmonės toleravo „amoką“, nepaisant pragaištingo jo poveikio pačiai genčiai, nes vieno išpuolio metu būdavo nužudoma vidutiniškai 10 žmonių, kol galiausiai agresorius būdavo sutramdytas savo gentainių, dažniausiai – nužudomas.

Nors istoriškai buvo manoma, jog „amok“ sindromas išsivysto dėl geografinės genčių izoliacijos, būtų klaidinga šį reiškinį sieti tik su kultūriniais šaltiniais, nes nuo XVIII amžiaus „amok“ išpuoliai pradėti fiksuoti ir šiuolaikinėse pramoninėse visuomenėse, nepriklausomai nuo jų išsivystymo ir pažangos lygio bei turimų (arba ne) kultūrinių sąsajų su „amok“ ištakomis. Atsižvelgiant į šio reiškinių paplitimą pasaulio mastu, galima būtų išskirti šiuos pagrindinius „amok“ epizodų bruožus:

- Dažniausiai vykdomas vieno žmogaus (yra pasitaikę atvejų, kai buvo 2 ir daugiau vykdytojų);
- Dažniausiai vykdomas dienos metu, kai išpuolio vietoje būna daugiausiai žmonių, siekiant padaryti kuo didesnę žalą;
- Įvykio vieta dažniausiai gerai žinoma „amok“ vykdytojui;
- Smurto protrūkis trunka neilgą laiko tarpą - vidutiniškai 20-30 minčių;
- Išpuolio metu, siekiant sužaloti kuo daugiau žmonių, naudojami šaunamieji ir šaltieji ginklai (peiliai, mačetės, kirviai ir kt.), savadarbiai įrankiai (kuokos ir kt.) bei įvairūs sprogmenys;
- Vykdytojas nesirinkdamas žaloja ir naikina visus aplinkui esančius žmones ar kt. objektus;
- Vykdytojas dažniausiai nusižudo arba būna nukautas;
- Išpuolio metu padaroma labai didelė žala tiek materialiniu, tiek moraliniu bei psichologiniu aspektais, nes likusios gyvos įvykio aukos ir liudininkai bei jų artimieji patiria ilgalaikes fizines, psichologines ir emocines traumas, yra užfiksuotas ne vienas „amok“ išgyvenusių asmenų nusižudymo atvejis.

Atkreiptinas dėmesys, kad masiniai išpuoliai įvairiose visuomenėse buvo vykdomi ne tik mokyklose, bet ir daugelyje kitų viešų vietų, todėl siekiant išsamiau išnagrinėti „amok“ reiškinį būtent per grėsmių mokyklose prizmę, toliau nagrinėjami „amok“ epizodai bus susiję tik su mokymo institucijose įvykdytais išpuoliais.

Pirmasis užfiksuotas „amok“ epizodas mokykloje įvyko 1913 m. birželio 20 d. Šv. Marijos katalikiškoje mokykloje, Brėmene, Vokietijoje, kai 29 metų bedarbis buvęs mokytojas Heinzas Šmitas (Heinz Schmidt), apie 11 val., nešinas portfeliu su keliais šaunamaisiais ginklais ir apie 1000 šovinių,

¹³ Manuel L. Saint Martin, *Running Amok: A Modern Perspective on a Culture-Bound Syndrome*, žiūrėta 2020-06-05, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15014687/>

užėjęs į mokyklos pastatą be atrankos pradėjo šaudyti į mokytojus ir mokinius, nužudydamas penkias mergaites ir sužeisdamas daugiau nei 20 žmonių, kol mokyklos darbuotojai jį sutramdė¹⁴. Užpuolikas turėjo psichikos sutrikimų.

Įdomumo dėlei svarbu paminėti, kad vienas anksčiausiai užfiksuotų masinių išpuolių mokymosi institucijose, buvo įvykdytas 1925 m. gegužės 6 d. Vilniuje (Wilno, tuometinė Lenkijos teritorija), Joachimo Lelewelio gimnazijoje, kai per baigiamuosius egzaminus, apie 11.00 val., mažiausiai du aštuntos klasės mokiniai (Stanislavas Lavrynovičius (Stanisław Ławrynowicz) ir Janušas Obrabalskis (Janusz Obrąbalski)) ginkluoti revolveriais ir rankinėmis granatomis užpuolė egzaminuotojų komisiją, nužudydami du mokinius, vieną mokytoją ir save¹⁵. Vėliau vienoje klasėje buvo rasta bomba, pakankamai didelė, kad būtų galima susprogdinti mokyklos pastatą. Tiesa, kiek būtų teisinga šį įvykį sieti su „amok“ reiškiniu, atsakyti sudėtinga dėl labai skirtingo to meto informacijos šaltinių turinio.

Laikotarpiu nuo pirmojo mokykloje įvykdyto „amok“ išpuolio (1913 m.) iki 2021 metų, tokio pobūdžio išpuolių buvo užfiksuota visuose žemynuose, įvairiose šalyse. „Amok“ epizodai mokyklose itin ryškūs Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV), Brazilijoje, Kanadoje, Kinijoje, Vokietijoje, Suomijoje, Rusijoje, bet taip pat neaplenkė ir tokių šalių kaip Argentina, Australija, Austrija, Baltarusija, Belgija, Bulgarija, Danija, Prancūzija, Japonija, Latvija, Meksika, Naujoji Zelandija, Ispanija, Švedija, Tailandas, Jungtinė Karalystė ir kt. Atsižvelgiant į įvykių gausą, toliau darbe smulkiau apžvelgsiu kelis reikšmingiausius „amok“ epizodus mokymosi įstaigose, kuriuos galima išnagrinėti pakankamai detaliai dėl pakankamo informacijos kiekio kokybiškoms išvadoms padaryti.

1. 3. Reikšmingiausi AMOK išpuoliai mokyklose

ŠAUDYNĖS VESTSAIDO VIDURINĖJE MOKYKLOJE

Šaudynės **VESTSAIDO VIDURINĖJE MOKYKLOJE (Westside High School)** įvyko 1998 m. kovo 24 d., Džonsbore, Arkanzaso valstijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV), netoli Džonesboro miesto. Atakos vykdytojai – tos pačios mokyklos mokiniai, 13-os metų amžiaus Mitčelas Džonsonas (Mitchell Johnson) ir 11-os metų Endriu Goldenas (Andrew Golden), kurie iš kelių turėtų ginklų mirtinai nušovė keturis mokinius ir mokytoją, o dar dešimt žmonių sužeidė.

Abu vaikai kruopščiai ruošėsi šiai atakai - naktį prieš išpuolį mokykloje Goldenas padėjo Džonsonui pakrauti į jo motinos automobilį Dodge Caravan stovyklavimui reikalingų reikmenų, miegmaišių, užkandžių ir 9 ginklus (pistoletus, šautuvus, revolverius, iš kurių vienas iki įvykio buvo pavogtas iš Goldenos senelio) bei 2000 šovinių. Kitą rytą Goldenas su Džonsonu tyčia pavėlavo į

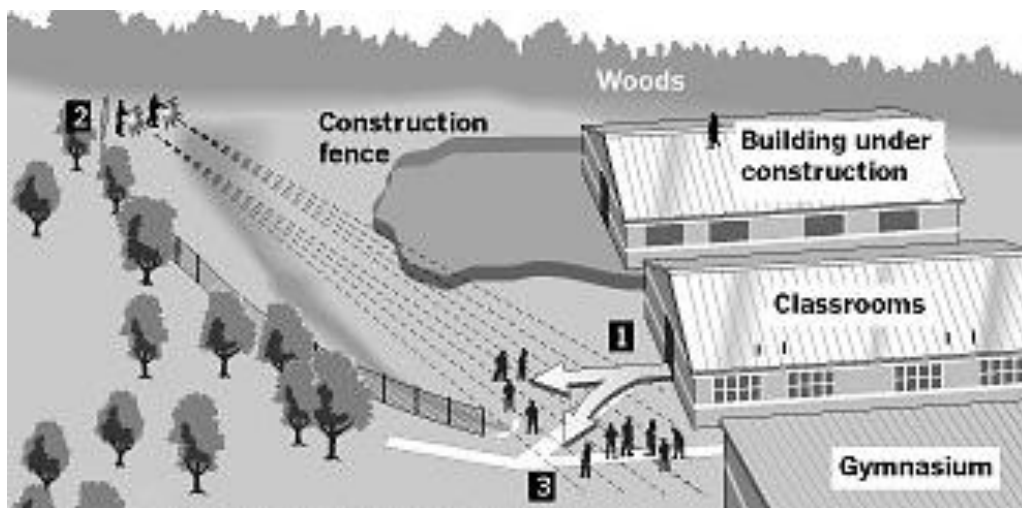
¹⁴The New York Times, „Kills 3, wounds 17 in a classroom“, (1913-06-21)

¹⁵Vilniaus Aidas, „Baisus atsitikimas lenkų gimnazijoje“, (1925-05-07)

mokyklos autobusą ir į Vestsaido mokyklą atvyko aukščiau minėtu Džonsono motinos automobiliu vėlai, prieš pat išpuolį. 12.30 val. Goldenas nuėjęs į mokyklą įjungė priešgaisrinę signalizaciją, o Džonsonas tuo metu nusinešė ginklus į mišką už mokyklos. Goldenas nedelsdamas grįžo pas Džonsoną, o mokyklos personalas, pamane, kad prasidėjo neplanuotos pratybos, pradėjo mokinių evakuaciją dėl galimo gaisro pavojaus. 12.41 val. vaikams ir mokytojams išėjus iš mokyklos pastato, Goldenas ir Džonsonas pradėjo į juos šaudyti (žr. pav. Nr. 1¹⁶).

Šis išpuolis buvo toks netikėtas, kad jo metu daugelis dalyvių manė, kad kažkas pokštauja¹⁷, šaudo petardos arba pokšėjimo garsai sklinda iš šalia vykusių statybos darbų¹⁸. Supratus, kad kažkas iš tikrųjų šaudo ir yra sužeistų, mokiniai, kurie iš pradžių buvo evakuoti dėl pratybų, buvo sugrąžinti į mokyklos sporto salę. Iškart po to Goldenas su Džonsonu bandė iš įvykio vietos pabėgti automobiliu, bet maždaug 10 minučių bėgyje buvo sulaikyti policijos pareigūnų. Atakos vykdytojai teigė, kad šaudynes išprovokavo jų patirtos patyčios mokykloje. Abu užpuolikai buvo suimti, o vėliau – nuteisti kalėti iki jiems sukaks 21-eri.

Noriu atkreipti dėmesį į šio „amok“ epizodo vykdytojų amžių – išpuolio metu E. Goldenui tebuvo 11 metų, o M. Džonsonui – 13 metų. Jie yra jauniausi šaliai įvykdę šaudynes mokykloje pasaulio mastu. Po įvykio Vestsaido vidurinėje tuometinis JAV prezidentas Bilas Klintonas (Bill Clinton) įsakė suburti smurto mokykloje ekspertus, kurie išanalizuotų naujausius incidentus ir nustatytų, kokių veiksmų būtų galima imtis, siekiant sumažinti panašaus incidento tikimybę.

1 pav. Vestsaido šaudynių schema (1 – mokyklos išėjimas, pro kurį buvo evakuoti mokiniai, 2 – Goldenos ir Džonsono buvimas atakos metu, 3 – evakuotų mokinių ir mokytojų buvimas prasidėjus šaudynėms)

¹⁶ <https://historycollection.com/24-images-heartbreaking-jonesboro-middle-school-massacre/>, žiūrėta 2020-04-05

¹⁷ NPR.org, "20 Years Later, Jonesboro Shooting Survivors Conflicted Over Parkland", (2018-09-18)

¹⁸ Arkansas Online, "THAT MOMENT OF CHAOS": 20 years ago, sad day at Westside", (2018-03-18)

ŠAUDYNĖS KOLUMBAINO VIDURINĖJE MOKYKLOJE

Bene pats žymiausias „amok“ žudynių atvejis mokykloje, įvyko 1999 m. balandžio 20 d. **KOLUMBAINO VIDURINĖJE MOKYKLOJE (Columbine High School)**, Kolumbaine, Kolorado valstijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Išpuolio metu buvo nužudyta 12 mokinių ir viena mokytoja, dar 24 žmonės buvo sužeisti. Tai buvo daugiausiai aukų nusinešęs šaudymas mokykloje JAV istorijoje nuo 1927 m., vėliau įkvėpęs daugybę kitų jaunuolių atlikti dar mirtingesnius išpuolius mokymosi įstaigose visame pasaulyje.

Išpuolį įvykdė tos pačios Kolumbaino vidurinės mokyklos 12-os klasės mokiniai – Erikas Harisas (Eric Harris) ir Dylanas Kleboldas (Dylan Klebold), kurie šią ataką planavo apie metus laiko. Jie į mokyklą atėjo ginkluoti 2 pistoletais (9 mm karabinu bei pusiau automatiniu pistoletu) ir 2 šautuvais (12 mm). Be šaunamųjų ginklų, Harisas ir Kleboldas į mokyklą krepšiuose atsinešė ir savadarbius sprogmenis, kuriuos naudojo atakos metu, tačiau ne visus sugebėjo detonuoti. Rengiantis šiai sudėtingai atakai užpuolikai iš anksto įsigijo šaunamuosius ginklus bei sukonstravo viso 99 bombas¹⁹.

Išpuolio dienos rytą Harisas ir Kleboldas iš anksto padėjo savadarbes bombas mokyklos valgykloje, kurios turėjo sprogti 11.15 val., priešpiečių metu, kai valgykloje būna daugiausiai žmonių, tačiau pastarosios nesuveikė. Žudynės prasidėjo 11.19 val. prie mokyklos, kur, net neįėjęs į mokyklos vidų, Harisas nušovė ir sužeidė pirmąsias savo aukas buvusias lauke, mokyklos teritorijoje, bei susišaudė su mokyklą saugančiu pareigūnu. Šio susišaudymo metu nei pareigūnas, nei Harisas nebuvo sužeisti. Vėliau sekė Hariso ir Kleboldo sprogmenų mėtymas ir šaudymai į pasimetusius mokinius bei mokytojus mokyklos koridoriuose, valgykloje, kol galiausiai jie perėjo į antrame aukšte buvusią biblioteką, kur nužudė net 10 ir sužeidė dar 12 žmonių. Išpuolis truko iki 12.08 val., kol Harisas ir Kleboldas patys nusižudė nusišaudami.

Nepaisant to, kad vis dėlto buvo išvengta apie 400 aukų, Harisui ir Kleboldui nepavykus detonuoti visų mokykloje padėtų sprogmenų, šio įvykio metu buvo padaryta aibė valstybės institucijų klaidų, kurios turėjo itin didelę reikšmę šio įvykio eigai ir galbūt netgi galėjo jį užkardyti. Visų pirma, buvo daug ženklų iki paties išpuolio, rodančių, kad tiek Harisas, tiek Kleboldas turėjo psichologinių sutrikimų ir buvo linkę į agresiją, o savo neapykantą ir norą naikinti skelbė viešai (išsamiau šios detalės bus nagrinėjamos kitame šio darbo skyriuje, apie „amok“ vykdytojo bruožus), mokyklą saugantis pareigūnas nesugebėjo nukauti Hariso vos prasidėjus šiam išpuoliui, nors atstumas tarp jų buvo tik apie 55 metrus²⁰, taip pat, bene pats svarbiausias aspektas, sulaukęs daugiausiai visuomenės kritikos ir parodantis valstybės institucijų nepasiruošimą tokio tipo išpuoliui, buvo policijos pareigūnų neveiksnumas įvykio metu. Policija nebuvo koordinuota, per lėtai įžengė į mokyklą bei, neskaitant susišaudymo su šauliais

¹⁹ Columbine Report, "Bomb Summary", (2016-02-18)

²⁰ Columbine Report, "Deputies on Scene", (2012-12-22)

per bibliotekos langus, įvykio metu iš viso nesikišo į šaudynes. Visuomenėje kilo daugybė diskusijų dėl ginklų ir ginklų kontrolės įstatymų, subkultūrų, patyčių mokyklose, paauglių farmacinių antidepresantų vartojimo, interneto ir smurto vaizdo žaidimuose ir filmuose.

Po Kolumbaino įvykių policijos taktikoje buvo priimta „Neatidėliotinių veiksmų greito dislokavimo“ instrukcija²¹, pagal kurią pirmieji gelbėtojai, paprastai eiliniai pareigūnai, turi ne sukurti kordoną aplink įvykio zoną ir laukti atvykstant specialiosios paskirties padalinių, bet, siekiant išsaugoti kuo daugiau gyvybių ir turto, aktyviais veiksmais reaguoti į įvykį iki atvykstant minėtiems padaliniams. Taip pat, pati Kolumbaino mokykla, kaip ir daugelis kitų, padidino mokyklos saugumą, pradėjusi taikyti nulinės tolerancijos politiką, kuri griežtai draudžia bet kokią neteisėtą ginklų, sprogmenų ir narkotikų turėjimą ar naudojimą. Už šių taisyklių pažeidimą yra griežtai baudžiama.

ŠAUDYNĖS RED LEIKO AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE

Šaudynės **RED LEIKO AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE (Red Lake Senior High School)** įvyko 2005 m. kovo 21 d., indėnų rezervate Red Leike, Minesotoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Šis „amok“ išpuolis ypatingas tuo, kad apima dvi žudynių vietas, nes užpuolikas, 16-metis Džefas Veisas (Jeff Weise), pirma namuose savo turėtu ginklu nužudė senelį, policijos pareigūną, ir jo sugyventinę. Po to, paėmęs senelio tarnybinius ginklus („Glock23“ pistoletą ir pompinį šautuvą), specialų diržą ginklams ir neperšaunamą liemenę, senelio tarnybiniu policijos automobiliu nuvažiavo į Red Leiko aukštąją mokyklą, kur prieš kelis mėnesius mokinosi, ir nušovė septynis žmones, o dar penkis sužeidė. Tarp žuvusiųjų buvo 5 mokiniai, mokytojas ir neginkluotas apsaugos darbuotojas, buvęs atsakingas už metalo detektoriaus patikrą prie įėjimo į mokyklą. Tuo metu tai buvo daugiausiai aukų nusinešęs šaudymas mokykloje JAV nuo 1999 m. įvykusių Kolumbaino vidurinės mokyklos žudynių.

Šios mirtinos šaudynės truko 9 minutes, nes atvykus policijai, tarp pareigūnų ir Veiso įvyko susišaudymas, kurio metu pastarasis buvo sužeistas, ir iškart po to nusišovė vienoje iš mokyklos klasių. Dž. Veisas Red Leiko bendruomenės buvo įvardintas kaip tylus vaikas, „autsaideris“ (atstumtasis, atsiskyręs) ir rengęsis juodai²². Jis kurį laiką iki išpuolio buvo nušalintas nuo mokymosi mokykloje už mokyklos taisyklių pažeidimą ir mokėsi namuose lankomas mokytojų.

Išsamiau Dž. Veiso charakteristiką ir motyvus apžvelgsiu sekančiame skyriuje, tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad tiek pačios mokyklos administracija, siekiant užkardyti tokio pobūdžio atakas, tiek policijos pareigūnai šio išpuolio metu, savo darbą atliko pakankamai gerai. Mokykloje buvo draudžiami ginklai, įrengtas metalo detektorius, kad į mokyklą nebūtų įsinešama neleistinių ir pavojingų daiktų, o

²¹ Royal Canadian Mounted Police, "Immediate Action Rapid Deployment (IARD) Program", (2015-11-17)

²² Enger, John. "The shooting at Red Lake: The victims", (2018-07-03)

policijos pajėgos sureagavo greitai ir vos atvykusios aktyviais veiksmais nutraukė šaulio ataką jį sužeidžiant, tokiu būdu išsaugant ne vieną gyvybę.

ŠAUDYNĖS VIRDŽINIJOS POLITECHNIKOS INSTITUTE

Šaudynės **VIRDŽINIJOS POLITECHNIKOS INSTITUTE (Virginia Polytechnic Institute and State University)** įvyko 2007 m. balandžio 16 d., Blaksburge, Virdžinijos valstijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Atakos vykdytojas – 23-ų metų amžiaus, to paties instituto bakalauro studijų studentas Seungas-Hui Cho (Seung-Hui Cho), Pietų Korėjos pilietis, turintis leidimą nuolat gyventi JAV. Išpuolio metu, be šaltųjų ginklų (kirvis, peilis), S. Hui Cho naudojosi dvejais pusiau automatiniais pistoletais, kuriais mirtinai nušovė trisdešimt du žmones, o dar septyniolika žmonių sužeidė. Šios šaudynės mokykloje buvo mirtingiausios JAV istorijoje ir iškėlė aibes šalies vidinių problemų bei lėmė įvairių sričių teisinio reguliavimo atnaujinimą, kurį išsamiau aptarsiu darbo tyriamojoje dalyje.

Šaudynės S. Hui Cho pradėjo universiteto bendrabutyje, kur nušovė du žmones. Tada grįžęs į savo kambarį jis persirengė švariais drabužiais, prisijungęs prie kompiuterio ištrynė savo paskyras ir išėmė kietąjį diską, kurį vėliau išmetė. Maždaug po dviejų valandų jis žiniasklaidos kanalui BBC News išsiuntė savo užrašus ir vaizdo įrašus ir įsiveržė į instituto klasių pastatą. S. Hui Cho su savimi turėjo grandines ir pakabinamas spynas, kuriomis užrakino pastato duris, kad niekas negalėtų išeiti, ir pradėjo šaudyti. Abiejų atakų metu S. Hui Cho iš viso nužudė penkis instituto profesorius ir dvidešimt septynis studentus, dvidešimt aštuonios aukos buvo nušautos tiesiai į galvą.

S. Hui Cho anksčiau buvo diagnozuotas selektyvus mutizmas (*nerimo sutrikimas, kai įprastoje aplinkoje gebantis kalbėti asmuo tam tikrose specifinėse situacijose, vietose ar su tam tiktais žmonėmis, negali prakalbėti, sustingsta*) ir sunki depresija. Didžiąją vidurinės mokyklos lankymo dalį jam buvo teikiama terapija ir specialiojo ugdymo pagalba. Baigęs vidurinę mokyklą, S. Hui Cho įstojo į Virdžinijos universitetą, tačiau universiteto administracijai dėl tuo metu šalyje galiojusių federalinių privatumo įstatymų nebuvo pateikta informacija apie ankstesnes S. Hui Cho diagnozes ir gydymą. Studijų metais S. Hui Cho buvo apkaltintas dviejų studentų persekiojimu ir po atlikto tyrimo, buvo pripažintas psichikos ligoniui bei jam buvo nurodyta gydytis. Nepaisant to, dėl netinkamo tarpinstitucinio keitimosi tokio pobūdžio informacija, S. Hui Cho buvo leista įsigyti ginklą.

Į įvykio vietą policija atvyko per tris minutes nuo gauto pranešimo, tačiau, dėl grandinėmis užrakintų durų, jiems įeiti į pastato vidų pavyko tik po penkių minučių. Policijos pareigūnams šturmuojant pastatą, S. Hui Cho nusišovė. Nepaisant greitų ir efektyvių policijos veiksmų, universiteto administracija dėl šio įvykio sulaukė nemažai kritikos dėl savo neveiksmo išpuolio metu. Apie pirmąjį susišaudymą bendrabutyje studentai buvo informuoti elektroniniu paštu, maždaug po dviejų valandų nuo įvykio, prieš pat prasidedant antrai atakai. Manoma, kad jei universiteto administracija nebūtų interpretavusi šaudynių

bendrabutyje kaip buitinio pobūdžio įvykio, pavyzdžiui, nedelsiant informavusi studentus ir tądien nutraukusi paskaitas, daug aukų būtų pavykę išvengti.

Šios šaudynės mokykloje buvo mirtingiausios JAV istorijoje ir iškėlė aibes šalies vidinių problemų bei lėmė įvairių sričių teisinio reguliavimo atnaujinimą, kurį išsamiau aptarsiu darbo tiriamojoje dalyje.

Apibendrinant vienus reikšmingiausių ir kitus „amok“ epizodus mokyklose, galima išskirti šiuos „amok“ išpuolių mokslo institucijose bruožus:

- Išpuolius dažniausiai vykdo vienas arba du asmenys, dažniausiai vykdytojas – vyriškos lyties mokinys;
- Išpuoliai būna suplanuoti iš anksto, jiems gerai pasiruošta;
- Išpuolių metu dažniausiai naudojami šaunamieji ginklai ir sprogmenys;
- Išpuolių vieta būna gerai žinoma vykdytojui, dažniausiai su juo susijusi tiesiogiai;
- Siekiant padaryti kuo didesnę žalą, išpuoliai vykdomi tuo laiku, kada išpuolio vykdymo vietoje būna daugiausiai žmonių;
- Smurto protrūkiai trunka neilgą laiko tarpą, vidutiniškai 20-30 minučių;
- Vykdytojai nesirenka savo aukų;
- Dažniausiai išpuolis baigiasi vykdytojui nusižudžius;
- Išpuolių metu padaroma didelė žala ne tik aukų ir sužeistųjų skaičiumi, bet ir sukeliamos ilgalaikės fizinės, psichologinės ir emocinės traumos, kurios patiria likusios gyvos įvykio aukos ir liudininkai bei jų artimieji.

2 SKYRIUS

AMOK VEIKLOS VYKDYTOJO BRUOŽAI

Atsižvelgiant į „amok“ istoriją, kurios ištakose „amok“ vykdė kariai mūšių laukuose, šio smurtinio fenomeno ir jo vykdytojo apibrėžimas smarkiai keitėsi visos istorijos laikotarpiu. Šiuolaikinės visuomenės „amok“ vykdytojas gerokai skiriasi nuo savo pirmtakų bei yra kur kas plačiau analizuojamas. Vis dėlto, būtina paminėti, kad atsižvelgiant į ankstesniame skyriuje paminėtą „amok“ vykdytojų suvokimą, kad išpuolio metu jie gali mirti, baimės mirti nebuvimą ir polinkį į savižudybę, visiškai išnagrinėti „amok“ reiškinių vykdytojo ir nustatyti tikslus ir aiškius jų požymius galimybės nėra, nes dalis jų nusižudo arba būna nukauti įvykio vietoje. Dėl objektyvios ir įvairiapusės informacijos stokos bei pačių vykdytojų asmenybių ir jų aplinkos skirtingumo, galima išskirti tik daugumai bendrus bruožus.

Plačiau kalbant apie „amok“ vykdytojo asmenybę, būtina suprasti, kad „asmenybė“ – individo susiformavęs charakteris, fizinė, psichologinė ir emocinė būklė, buvo įtakoti ne tik genetikos, asmeninių individo savybių, bet ir smarkiai paveikti asmenį supančios aplinkos bei įvykių viso jo gyvenimo metu. Neįkainojamas tyrimas šia tema buvo publikuotas 2009 m. šaudynių mokyklose eksperto - psichologo daktaro Piterio Lengmano (Ph. dr. Peter Langman). Tyrimo metu buvo išsamiai išnagrinėta dešimt mokyklų šaulių, apie kurių gyvenimą iki įvykio buvo galima rasti daugiausiai informacijos iš įvairių šaltinių, įvairiais aspektais²³:

1. **Evanas Ramsis** (Evan Ramsey), kuris būdamas 16-os metų, 1997 m. vasario 19 d. Betelio vidurinėje mokykloje (Bethel Regional High School), Betelyje (Aliaska, JAV), nužudė du žmones ir du žmones sužeidė;
2. **Michaelis Karnylas** (Michael Carneal), kuris būdamas 14-os metų, 1997 m. gruodžio 1 d. Hyto vidurinėje mokykloje (Heath High School), Vakarų Paduse (Kentukis, JAV), nužudė du žmones ir penkis žmones sužeidė;
3. **Mitčelas Džonsonas** (Mitchell Johnson), kuris būdamas 15-os metų, kartu su Endriu Goldenu (Andrew Golden), 1998 m. kovo 24 d. Vestsaido vidurinėje mokykloje (Westside High School), Džonsbore (Arkanzasas, JAV), nužudė penkis žmones ir dešimt žmonių sužeidė;
4. **Endriu Goldenas** (Andrew Golden), kuris būdamas 11-os metų, kartu su Mitčelu Džonsonu (Mitchell Johnson), 1998 m. kovo 24 d. Vestsaido vidurinėje mokykloje (Westside High School), Džonsbore (Arkanzasas, JAV), nužudė penkis žmones ir dešimt žmonių sužeidė;

²³ A Review Journal „Aggression and Violent Behavior, “*Rampage school shooters: A typology*, (Volume 14, Issue 1), (January–February 2009)

5. **Endriu Vurstas** (Andrew Wurst), kuris būdamas 14-os metų, 1998 m. balandžio 24 d. Parkerio vidurinėje mokykloje (Parker Middle School), Edinbore (Pensilvanija, JAV), nužudė vieną žmogų ir tris žmones sužeidė;
6. **Kipas Kinkelas** (Kip Kinkel), kuris būdamas 15-os metų, 1998 m. gegužės 21 d. Turstono vidurinėje mokykloje (Thurston High School), Springfilde (Origonas, JAV), nužudė keturis žmones ir dvidešimt penkis žmones sužeidė;
7. **Erikas Harisas** (Eric Harris), kuris būdamas 18-os metų, kartu su Dylanu Kleboldu (Dylan Klebold), 1999 m. balandžio 20 d. Kolumbaino vidurinėje mokykloje (Columbine High School), Kolumbaine (Koloradas, JAV), nužudė trylika žmonių ir dvidešimt tris žmones sužeidė;
8. **Dylanas Kleboldas** (Dylan Klebold), kuris būdamas 17-os metų, kartu su Eriku Harisu (Eric Harris), 1999 m. balandžio 20 d. Kolumbaino vidurinėje mokykloje (Columbine High School), Kolumbaine (Koloradas, JAV), nužudė trylika žmonių ir dvidešimt tris žmones sužeidė;
9. **Džefas Veisas** (Jeff Weise), kuris būdamas 16-os metų, 2005 m. kovo 21 d. Red Leiko aukštojoje mokykloje (Red Lake Senior High School), Red Leike (Minesota, JAV), nužudė devynis žmones ir septynis žmones sužeidė;
10. **Seungas-Hui Cho** (Seung-Hui Cho), kuris būdamas 23-ų metų, 2007 m. balandžio 16 d. Virdžinijos politechnikos institute (Virginia Polytechnic Institute), Blaksburge (Virdžinija, JAV), nužudė trisdešimt du žmones ir septyniolika žmonių sužeidė.

Atlikus šių mokyklos šaulių asmenybių analizę, buvo išskirti trys jų tipai arba kategorijos:

- **Traumuoti** (Evanas Ramsis, Mitčelas Džonsonas, Džefas Veisas);
- **Psichoziniai** (Mitčelas Karnylas, Endriu Vurstas, Kipas Kinkelas, Dylanas Kleboldas, Seungas-Hui Cho);
- **Psichopatiniai** (Endriu Goldenas, Erikas Harisas).

Traumuoti šauliai – traumas patyrę, depresyvūs asmenys. Jie visi buvo kilę iš problematiškų, nestabilių/nepilnų šeimų, kuriose patyrė fizinį smurtą ir/arba seksualinę prievartą. Pas visus traumuotus šaulius bent vienas iš tėvų turėjo problemų dėl piktnaudžiavimo ginklais, narkotinėmis medžiagomis ir buvo teistas.

Tarp traumuotų šaulių (Evanas Ramsis, Mitčelas Džonsonas, Džefas Veisas) išsiskiriami keli reikšmingi veiksniai:

- Visi traumuoti šauliai šeimose patyrė fizinį smurtą, o Evanas Ramsis ir Mitčelas Džonsonas – ir seksualinę prievartą.
- Visų trijų tėvai pasižymėjo nusikalstamu elgesiu, susijusiu su piktnaudžiavimu narkotinėmis medžiagomis ir šaunamaisiais ginklais (Evano Ramsio tėvas siautėjo laikraščio leidykloje, dėl

ko kilo konfliktas su teisėsauga, o Džefo Veiso tėvas nusižudė per ginkluotą pasipriešinimą policijai). Mitčelo Džonsono atveju, jo patėvis buvo įkalintas už disponavimą narkotinėmis medžiagomis ir šaunamuoju ginklu.

- Visi traumuoti šauliai buvo įtakoti bendraamžių įvykdyti išpuolį (Evanas Ramsis norėjo tiesiog nusižudyti, bet draugai jį įkalbėjo įvykdyti išpuolį mokykloje, Mitčelą Džonsoną dalyvauti išpuolyje įkalbėjo Endriu Goldenas, o Džefas Veisas buvo palaikomas savo pusbrolio, kuris jį skatino sunaikinti mokyklą).

Atsižvelgiant į tai, aiškiai matoma, kad visi traumuoti mokyklos šauliai savo artimoje aplinkoje turėjo nusikalstamo elgesio modelius, susijusius su šaunamaisiais ginklais ir narkotikais. Akivaizdu, kad traumoti jaunuoliai, greičiausiai būtų neįvykdę tokio pobūdžio smurtinių išpuolių arba dalis jų būtų tiesiog nusižudžiusi be pašalinių aukų, jei ne bendraamžių ir draugų įtaiga jų jautrioms, psichologines ir fizines traumas patyrusioms asmenybėms.

Psichoziniai šauliai – priešingai negu traumuoti šauliai, jie visi buvo kilę iš tvarkingų, tvirtų šeimų, neturinčių jokių prievartos ar smurto požymių, polinkių į narkotines ar psichotropines medžiagas, teistumų. Tačiau psichoziniams asmenims pasireiškė šizofrenija, įskaitant paranojinius kliesesius ir haliucinacijas.

Plačiau kalbant apie psichozinius šaulius (Mitčelas Karnylas, Endriu Vurstas, Kipas Kinkelas, Dylanas Kleboldas, Seungas-Hui Cho), tik vienas iš penkių (Dylanas Kleboldas) buvo užverbuotas bendraamžių įvykdyti išpuolį, tačiau analizės metu paaiškėjo keli kiti itin reikšmingi dėsningumai:

- Visi penki psichoziniai jaunuoliai buvo jauniausi broliai ir seserys savo šeimose. Be to, jų visų vyresnieji broliai ir seserys buvo gabesni, protingesni ir tas skirtumas buvo akivaizdžiai pastebimas tėvams ir mokytojams. Šis faktas lėmė padidėjusį pyktį ir sielvartą tarp psichozinių šaulių.
- Visiems psichoziniams šauliams anksti pasireiškė psichozės simptomai, šizofrenija (Mitčelas Karnylas – haliucinacijos ir paranoja, Endriu Vurstas – haliucinacijos, paranoja ir kliesėsiai, Kipas Kinkelas – haliucinacijos ir paranoja, Dylanas Kleboldas – paranoja ir kliesėsiai, Seungas-Hui Cho – paranoja ir kliesėsiai). Nė vienam iš jų nebuvo paskirti antipsichoziniai vaistai ir tai galėjo įtakoti psichozinių šaulių išpuolius.

Psichoziniai šauliai turėjo rimtų psichikos sutrikimų, iš dalies lėmusių jų išpuolius mokyklose. Dalis jų regėjo haliucinacijas ir negebėjo atskirti fantazijos nuo realybės. Pavyzdžiui, Michaelis Kornylas bijojo monstrų po savo lova ir nepažįstamųjų, kurie gali įlipti pro langą, jis galvojo, kad demonai gali užpulti jį ir jo šeimą, todėl dažnai miegodavo ant sofos arba nešdavosi peilius iš virtuvės į

savo lovą, kad galėtų apsiginti, o įeidamas į miegamąjį šaukdavo: „Aš žinau, kad tu esi ten!“²⁴ (*I know you're there!*). Endriu Vurstas iš viso manė, kad viskas aplinkui, išskyrus jį patį, yra netikra, o jis pats yra jau miręs. Po šaudynių mokykloje jis teigė: „Aš miriau prieš keturis metus. Aš jau buvau miręs ir sugrįžau. Tai nebesvarbu. Niekas iš to nėra tikra“²⁵ (*I died four years ago. I've already been dead and I've come back. It doesn't matter anymore. None of this is real*). Kipas Kinkelas turėjo pagrindinius paranojos simptomus, kurie galėjo lemti ankstyvąją šizofreniją²⁶. Be aibės absurdiškų dalykų, tokių kaip Kinijos invazija į Jungtines Amerikos Valstijas, Disnėjaus (Disney) valdomas pasaulis, kurio valiuta – Disnėjaus doleris su Mikio Mausio (Mickey the Mouse) atvaizdu ant banknoto, jis tikėjo, kad kaimynystėje gyvena paslaptingas vyras, kuris nori jį sužaloti, todėl iš baimės savigynai įsigijo ginklą. K. Kinkelas manė, kad vyriausybė į jo galvą įstatė kompiuterio lustą ir dėl to jis galvoje girdi įvairius balsus. Po žudynių mokykloje jis teigė, kad balsai galvoje jam liepė nužudyti tėvą ir žmones mokykloje, o mokyklos dokumentacijoje užfiksuota kaip prieš išpuolį Kipas Kinkelas išbėgo iš klasės sakydamas: „Prakeikti šitie balsai mano galvoje!“²⁷ (*God damn these voices inside my head!*). Dylanas Kleboldas buvo atstumtasis, nepavykus pritapti visuomenėje, jam atrodė, kad prieš jį vykdomos konspiracijos, o jis pats nėra žmogus: „Padarytas žmogumi be galimybės žmogumi tapti“²⁸ (*Being made a human without a possibility to be a human*). Seungas-Hui Cho, nors buvo tylus ir užduras vaikas, turėjo šizofrenijos požymių, kurie pasireiškė kliesdais ir paranoja: jis teigė pažįstantis rusijos prezidentą vladimirą putiną, draugaujantis su modeliu iš kosmoso, bei lygino save su Moze: „kaip Mozė aš išskiriu jūrą ir vedu savo žmones“²⁹ (*like a Moses, I split the sea and lead my people*). Taip pat, jis manė, kad žmonės nori pralieti jo kraują ir juo atsikratyti³⁰ ir tai nurodė kaip vieną iš savo įvykdyto išpuolio priežasčių.

Psichopatiniai šauliai – jie visi, kaip ir psichoziniai šauliai, buvo kilę iš tvarkingų, tvirtų šeimų, neturinčių jokių prievartos ar smurto požymių, priklausomybių ar teistumų. Tačiau psichopatiniai šauliai demonstravo narcisizmą, empatijos ir sąžinės stoką bei sadistišką elgesį.

Psichopatiniai šauliai (Endriu Goldenas ir Erikas Harisas) išsiskiria keliais faktoriais:

- Abu berniukai užaugo namuose, kur šaunamieji ginklai buvo bent dviejų šeimos kartų gyvenimo dalis (Endriu Goldenas senelis buvo medžiotojas, tėvai - vietinės pistoletų asociacijos vadovai, Eriko Hariso senelis tarnavo kariuomenėje, o tėvas buvo karjeros karininkas oro pajėgose). Jie

²⁴ K. Newman, „*Rampage: The social roots of school shootings*“, (2004)

²⁵ W. DeJong, J. Epstein ir T. Hart, „*Bad things happen in good communities: The rampage shooting in Edinboro, Pennsylvania, and its aftermath*“, (2003)

²⁶ J. Lieberman, „*The shooting game: The making of school shooters*“, (2006)

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Jefferson County Sheriff's Office, *Columbine Documents*, (1999)

²⁹ A. Johnson, „*Gunman sent package to NBC News*“, (2007-04-19)

³⁰ *Ibid.*

abu žavėjosi šaunamaisiais ginklais, o Endriu Goldenas net gi buvo „apsėstas“, nes jam atrodė, kad jo galia priklauso nuo ginklų.

- Ir Endriu, ir Erikas buvo narcizai ir sadistai, jiems trūko empatijos, todėl be jokio gailesčio galėjo skaudinti ir žudyti. Jie abu dievino save ir jautėsi aukščiau už kitus, laužė taisykles ir niekino kitus žmones, netgi visą žmoniją, tačiau buvo labai charizmatiški ir lengvai manipuliavo aplinkiniais, netgi savo tėvais ir kitais suaugusiais.
- Nei vienas iš psichopatinių šaulių nebuvo užverbuotas bendraamžių, o būtent jie užverbavo kitus asmenis dalyvauti išpuoliuose (Endriu Goldenas – Mitčelą Džonsoną, o Erikas Harisas – Dylaną Kleboldą). Gali būti, kad ir nei Endriu Goldenas, nei Erikas Harisas, nebūtų vieni, be bendraamžių paramos įvykdę šių išpuolių.

Siekiant suprasti psichopatinių šaulių požiūrį į žmoniją, savęs dievinimą ir sadizmą, be galo svarbūs ir informatyvūs yra pačių šaulių vieši pareiškimai, įrašai dienoraščiuose, užrašuose ar socialiniuose tinkluose. Štai, pavyzdžiui, Endriu Goldenas, žiauriai kankino ir žudė gyvūnus (katinus)³¹, jis teigė jų nekenčiantis, atvirai demonstravo visišką empatijos aplinkiniams stoką ir panieką ne tik gyvūno, bet ir žmogaus gyvybei, jis neilgai trukus iki išpuolio, mokyklos valgykloje atsistojęs ant stalo pasakė: „jūs visi mirsite“ (*you are all going to die*)³², o įvykdytų šaudynių metu viena iš penkių nužudytų aukų buvo anksčiau su juo draugystę nutraukusi mergaitė. O Erikas Harisas žavėjosi nacizmu, nekentė homoseksualų, teisėtvarkos pareigūnų, pagyrūnų, turtingų žmonių, savo seksualinėse fantazijose jis kankino ir prievartavo merginas, vadino save Dievu, o parodydamas savo viršenybę ir panieką žmogaus gyvybei, jis savo užrašuose³³ rašė: „Aš noriu savo dantimis išplėsti gerklę kaip pokštelėti skardinę. Noriu ką nors išskrosti rankomis, nuplėsti galvą ir išplėsti širdį ir plaučius pro kaklą, durti kam nors į žarnyną, pakelti jį iki širdies ir ištraukti sušiktus asmenis iš jų krūtinės ląstos! Aš noriu griebti kokį nors silpną naujoką ir tiesiog sudraskyti jį kaip vilkas, parodyti jiems, kas yra Dievas. Smaugti juos, suspausti galvą, kąsti jų smilkinius į kaukolę, nuplėsti jų žandikaulį... žavingi kaulų traškėjimo ir mėsos plyšimo garsai, ahhh... tiek daug nuveikti ir tiek mažai galimybių“ (*I want to tear a throat out with my own teeth like a pop can. I want to gut someone with my hand, to tear a head off and rip out the heart and lungs from the neck, to stab someone in the gut, shove it up to their heart, and yank the fucking blade out of their rib cage! I want to grab some weak little freshman and just tear them apart like a wolf, show them who is god. Strangle them, squish their head, bite their temples in the skull, rip off their jaw... the lovely sounds of bones cracking and flesh ripping, ahhh... so much to do and so little chances*).

Tiek Eriko Hariso fantazijos, tiek Endriu Goldenos elgesys ir veiksmai iki įvykių puikiai parodo, kokie sadistiški ir brutalūs gali būti psichopatiniai išpuolių vykdytojai ir kaip jie mėgaujasi visu procesu.

³¹ K. Newman, *supra note*

³² C. Fox, W. Roth ir K. Newman, „*A deadly partnership: Lethal violence in an Arkansas middle school*“, (2003)

³³ Jefferson County Sheriff's Office, *supra note*

Tačiau būtina pabrėžti, kad nors skirtingų mokyklų šaulių analizė ir tipologijos nustatymas turi neginčijamą indėlį, siekiant labiau suprasti ir tiksliau identifikuoti „amok“ vykdytojo asmenybę, visgi galutinai negalima nustatyti tokių išpuolių darymo priežasties. Tyrimo metu nurodytas asmenybės psichologines gaires atitinka kur kas daugiau žmonių, o tokio tipo išpuolius suplanuoti ir įvykdyti geba tik retas jų.

Kitas, labai svarbus tyrimas, siekiant nustatyti „amok“ išpuolio vykdytojo charakteristiką, buvo pateiktas 2004 m. Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento „Išvadose dėl prevencijos išpuolių mokyklose Jungtinių Amerikos Valstijose“³⁴, kuriose buvo išanalizuoti 37 išpuoliai JAV mokyklose, įvykę laikotarpiu nuo 1974 m. iki 2000 m., apimant 41 išpuolio vykdytoją. Atliktos analizės metu buvo nustatyti šie reikšmingi „amok“ vykdytojo identifikacijai požymiai:

- **Nėra tikslaus išpuolių mokykloje vykdytojo „profilio“.**

Nors atliktame tyrime visi užpuolikai buvo berniukai, nebuvo nustatyta bendrų juos visus arba bent didžiąją jų dalį siejančių požymių. Net gi priešingai – visi jie labai skyrėsi demografinės, kilmės ir kitomis savybėmis:

- Užpuolikų amžius svyravo nuo 11 iki 21 metų, dauguma užpuolikų išpuolio metu buvo tarp 13 ir 18 metų amžiaus (85 proc.).
- Trys ketvirtadaliai užpuolikų buvo baltieji (76 proc.), o ketvirtadalis užpuolikų buvo kilę iš kitų rasinių ir etninių sluoksnių, tokių kaip afroamerikietis (12 proc.), ispanas (5 proc.), vietinis Aliaskos (2 proc.), indėnų (2 proc.) ir Azijos (2 proc.).
- **Užpuolikai buvo kilę iš įvairių šeimyninių situacijų, pradedant nuo pilnų, tvirtų šeimų su daugybe ryšių bendruomenėje, baigiant į globos namus pakliuvusiais neprižiūretais jaunuoliais.**
- Beveik du trečdaliai užpuolikų kilę iš dviejų tėvų šeimos (63 proc.), gyvenantys arba su abiem biologiniais tėvais (44 proc.) arba su vienu biologiniu tėvu ir vienu patėviu (19 proc.).
- Kai kurie gyveno su vienu biologiniu tėvu (19 proc.) arba su abiem išsiskyrusiais biologiniais tėvais paeiliui (2 proc.).
- Palyginus labai maža dalis gyveno su globėju (5 proc.).
- **Išanalizavus tuos incidentus, apie kurių vykdytojus mokyklos turėjo informacijos (34 atvejai), nustatyta, kad užpuolikai pagal savo pasiekimus mokykloje labai skyrėsi vieni nuo kitų, jų mokslo įvertinimo skalė svyruoja nuo „puikaus“ iki „nepatenkinamo“.**

³⁴ United States Secret Service ir United State department of education, „*Implications for prevention of school attacks in the United States*“, (2004)

- Didžiąją dalį sudaro jaunuoliai, kurie iki išpuolio mokėsi „puikiai“ arba „labai gerai“, kai kurie iš jų netgi lankė sustiprintas grupes, buvo įtraukti į mokyklos garbės sąrašus (41 proc.).
- Mažiau užpuolikų buvo įvertinti kaip besimokantys „gerai“ (15 proc.) arba „patenkinamai“ (22 proc.).
- Tik 5 proc. išpuolius mokyklose įvykdžiusių jaunuolių nesisekė moksluose ir jų žinios buvo įvertintos kaip „nepatenkinamos“.
- **Užpuolikai taip pat labai skyrėsi socialinių santykių, kuriuos jie užmezgė, tipais nuo „socialiai izoliuoto“ iki „populiaraus tarp bendraamžių“.**
- Didžioji dalis užpuolikų bendravo su populiariais mokyklos mokiniais arba patys bendramokslių buvo laikomi kaip „populiarūs“ mokiniai (41 proc.).
- Ketvirtadalis užpuolikų bendravo su bendramoksliais, kurie buvo nemėgstami daugumos mokinių, ir jie buvo laikomi „užribinės“ grupės dalimi, „outsideriais“ (27 proc.).
- Keli užpuolikai iš viso neturėjo artimo draugo (12 proc.).
- Trečdalį užpuolikų kiti apibūdino kaip „vienišius“ arba besijaučiančius tokiais (34 proc.).
- Beveik pusė užpuolikų dalyvavo organizuotuose socialiniuose renginiuose ir papildomoje veikloje (sporto komandos, mokyklų klubai, popamokinės veiklos, religinės grupės) tiek mokykloje, tiek už jos ribų (44 proc.).
- **Užpuolikų drausminių nuobaudų ir disciplinos problemų istorija mokyklose taip pat smarkiai skyrėsi. Kai kurie užpuolikai neturėjo jokių pastebėtų elgesio problemų, tuo tarpu kiti – turėjo ne vieną papeikimą ir/arba buvo padarę mokyklos drausmės pažeidimų.**
- Beveik du trečdaliai užpuolikų niekada neturėjo bėdų mokykloje arba į jas patekdavo labai retai (63 proc.).
- Ketvirtadalis užpuolikų kada nors buvo nušalinti nuo pamokų (27 proc.).
- Tik keli užpuolikai kada nors buvo pašalinti iš mokyklos (10 proc.).
- **Dauguma užpuolikų iki įvykdant išpuolį mokykloje neparodė jokių reikšmingų pokyčių savo mokslo rezultatuose (56 proc.), draugystės modeliuose (73 proc.), nepasikeitė jų domėjimasis mokykla (59 proc.) ar mokyklos drausmės laikymasis (68 proc.).**
- Kai kurie užpuolikai prieš išpuolį netgi šiek tiek pagerino savo mokslo rezultatus (5 proc.) arba buvo pastebėtas jų padarytų drausmės pažeidimų mokykloje sumažėjimas (7 proc.).
- **Dauguma užpuolikų prieš išpuolį patyrė patyčias mokykloje, buvo persekiojami ar netgi sužaloti kitų mokinių.**
- Beveik trys ketvirtadaliai užpuolikų prieš išpuolį jautėsi persekiojami, patyrė patyčias ir grasinimus, buvo puolami arba netgi sužeisti kitų (71 proc.), o dalis jų - patyrė ilgalaikes patyčias ir priekabiavimą. Kai kuriais atvejais, būtent patirtos patyčios, padarė didelį poveikį agresoriui ir tapo lemiamu veiksmu planuojant mokykloje įvykdyti išpuolį.

- **Atlikus užpuolikų psichinės sveikatos įvertinimą, nustatyta, kad psichikos sutrikimai ar piktnaudžiavimai narkotinėmis medžiagomis nebuvo vyraujantys tarp užpuolikų, tačiau dauguma užpuolikų parodė tam tikrą polinkį į savižudybę ar net gi bandymus tai padaryti, taip pat jie išgyveno didelę depresiją arba nevilties jausmą.**
- Tik trečdaliui užpuolikų kada nors buvo atliktas psichinės sveikatos įvertinimas (34 proc.) ir mažiau nei penktadaliui iki išpuolio buvo diagnozuoti psichikos arba elgesio sutrikimai (17 proc.).
- Nors dauguma užpuolikų nebuvo gavę oficialaus psichinės sveikatos įvertinimo arba diagnozės, dauguma užpuolikų prieš išpuolį bandė nusižudyti arba turėjo suicidinių minčių (78 proc.). Daugiau nei pusė užpuolikų turėjo medicininius įrašus apie tai, kad jie buvo itin prislėgti arba jautėsi beviltiškai (61 proc.).
- Maždaug ketvirtadalis užpuolikų anksčiau vartojo alkoholį arba piktnaudžiavo narkotinėmis medžiagomis (24 proc.).
- Dalis užpuolikų nevartojo jiems paskirtų vaistinių preparatų nuo psichiatrinių ligų (10 proc.).
- **Daugiau nei pusė užpuolikų demonstravo susidomėjimą smurtu per filmus, vaizdo žaidimus, knygas ir kitas medijas (59 proc.). Atsižvelgiant į tai, kad užpuolikų domėjimasis smurtu vyko skirtingai ir įvairiomis formomis, nebuvo nustatytas vienas bendras domėjimosi smurtu tipas.**
- Maždaug ketvirtadalis užpuolikų domėjosi smurtiniais filmais (27 proc.).
- Maždaug ketvirtadalis užpuolikų domėjosi smurtinėmis knygomis (24 proc.).
- Aštuntadalis užpuolikų domėjosi smurtiniais vaizdo žaidimais (12 proc.).
- Didžiausia užpuolikų grupė rodė susidomėjimą smurtu savo pačių užrašuose, kūrinuose, tokiuose kaip eilėraščiai, esė ar įrašai žurnaluose, dienoraščiuose (37 proc.).
- **Didžioji dalis užpuolikų anksčiau neturėjo smurtinio ar nusikalstamo elgesio problemų.**
- Mažiau nei trečdalis užpuolikų iki įvykio žiauriai elgėsi kitų atžvilgiu (31 proc.).
- Labai nedaug užpuolikų iki įvykio buvo sužaloję ar nužudę gyvūną (12 proc.).
- Maždaug ketvirtadalis užpuolikų anksčiau buvo suimti (27 proc.).
- **Daugumai užpuolikų buvo sunku susidoroti su didelėmis netektimis arba asmeninėmis nesėkmėmis. Be to, daugelis bandė nusižudyti arba apie tai svarstė.**
- Daugumai užpuolikų buvo sunku susidoroti su praradimais, asmeninėmis nesėkmėmis arba kitomis sunkiomis aplinkybėmis. Beveik visi užpuolikai prieš išpuolį buvo patyrę tam tikras dideles netektis, praradimus (98 proc.), tokius kaip: nesėkmė ar statuso praradimas (66 proc.); mylimo žmogaus netektis arba reikšmingų santykių, įskaitant romantiškus santykius, nutraukimas (51 proc.); sunki paties užpuoliko arba jam artimo žmogaus liga (15 proc.).

- Daugumos užpuolikų elgesys rodė, kad jiems sunku susidoroti su praradimu, ir tai buvo pastebima kitiems (83 proc.), pavyzdžiui, šeimos nariams arba draugams.

Taip pat, tyrimo metu buvo nustatyta, kad tirti išpuoliai mokyklose retai kada buvo impulsyvūs. Dažniausiai šie išpuoliai buvo apgalvoti ir planuojami iš anksto. Daugeliu atvejų buvo pastebimas tam tikras užpuoliko elgesys, leidęs daryti prielaidas apie jo planavimą įvykdyti išpuolį mokykloje ir ruošimąsi jam. Beveik visų incidentų metu užpuolikas dar kuris laikas iki atakos kilo idėja pakenkti savo „taikiniui“ (95 proc.). Beveik visi užpuolikai prieš įvykdydami išpuolį, jį planavo iš anksto (93 proc.) ir ruošėsi pakenkti konkrečiam asmeniui (93 proc.). Laiko tarpas, per kurį užpuolikai pereidavo nuo idėjos stadijos iki išpuolio pradžios labai skyrėsi. Kai kurie užpuolikai suplanavo išpuolį likus vienai ar dviems dienoms iki atakos pradžios, kiti - mintį apie išpuolį mokykloje turėjo kelis mėnesius ar net metus iki jo įvykdymo. Tais atvejais, kai užpuolikas turėjo mintį pakenkti konkrečiam asmeniui, daugiau nei pusei užpuolikų idėja apie išpuolį kilo likus mažiausiai mėnesiui iki atakos įgyvendinimo (51 proc.), o išpuolio planą dauguma užpuolikų parengė likus bent dviems dienoms iki atakos pradžios (69 proc.). Kerštas buvo motyvas daugiau nei pusei užpuolikų (61 proc.). Kiti motyvai buvo bandymas išspręsti problemas (34 proc.), savižudybė arba desperacija (27 proc.) ir noras sulaukti dėmesio ar pripažinimo (24 proc.). Daugiau nei pusė užpuolikų turėjo kelis motyvus ar priežastis įvykdyti išpuolį mokykloje (54 proc.). Be to, dauguma užpuolikų atakos metu viduje laikė kokias nors nuoskaudas, arba prieš savo taikinį, arba prieš ką nors kitą (81 proc.), daugelis užpuolikų prieš išpuolį apie šias nuoskaudas pasakojo kitiems žmonėms (66 proc.).

Apibendrinant aukščiau išdėstytą, remiantis didžiąja procentų dalimi, labiausiai tikėtiną „amok“ išpuolio vykdytoją galima būtų apibūdinti tokiais bruožais:

- Berniukas;
- Tos pačios mokyklos moksleivis;
- 13-18 metų amžiaus;
- Iš tvarkingos, geros šeimos, kurioje yra abu biologiniai tėvai;
- Mokslo rezultatai – labai aukšti („puikiai“ arba „labai gerai“);
- „Populiarus“ moksleivis, dalyvaujantis papildomoje ir/arba užklasinėje mokyklos veikloje;
- Niekada neturėjęs bėdų mokykloje arba į jas patekdavęs labai retai;
- Patyręs patyčias;
- Anksčiau neturėjęs smurtinio ar nusikalstamo elgesio problemų;
- Jaučiasi prislėgtas, turi suicidalinių minčių arba jau yra bandęs nusižudyti;
- Domisi smurtinio turinio dalykais;
- Prieš išpuolį patyrė didelį praradimą, netektį.

Žinoma, toks profilis tėra atskirų požymių daugumos paveikslas ir pagal jį vertinti riziką galimo išpuolio vykdytojo atžvilgiu būtų ne tik netikslinga, bet net gi – klaidinga dėl per didelio jį lemiančio veiksmų kiekio ir aibės galimų variacijų kai kuriuos iš jų atliekant kitaip. Profiliais paremtas vertinimas kelia du esminius pavojus, nes, pirma, dauguma moksleivių, kuriems tinka bet koks toks „mokyklinio šaulio“ profilis iš tikrųjų nekelia išpuolio mokykloje pavojaus ir, antra, naudojant profilius nepavyks nustatyti kai kurių studentų, kurie iš tikrųjų kelia pavojų tokiam išpuoliui įvykti, tačiau turi nedaug savybių, jei tokių iš viso yra, su ankstesniais užpuolikais, todėl tikslingiau dėmesį sutelkti į mokinio elgesį, kuris rodo rengimąsi tokiam išpuoliui, bei pranešimus apie jį.

3 SKYRIUS

AMOK SKATINANTYS IR SLOPINANTYS VEIKSNIAI, RIZIKOS ĮVERTINIMAS

„Amok“ epizodo fenomenas, kaip ir kiti smurtiniai išpuoliai negali įvykti pats savaime, jis būna įtakotas įvairių veiksnių bei, kaip minėta anksčiau, asmeninių vykdytojo savybių, kurios daugumoje susiformavo dėl jų – veikiamos jų supančios aplinkos. Savaime suprantama, kad bet kokiam veiksmui įtaką gali daryti tiek **skatinantys** veiksniai, tiek jų **slopinantys**. Todėl, siekiant išsiaiškinti „amok“ epizodo katalizatorių, riziką ir galimas tokio įvykio užkardymo galimybes, būtina išsamiai išnagrinėti abu šiuos veiksnius bei juos lemiančias aplinkybes. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad tiek „amok“ veiksmą skatinantys, tiek jų slopinantys veiksniai šiek tiek skiriasi tarp suaugusių, subrendusių vykdytojų, kurie savo smurtinius išpuolius atlieka savo gyvenamojoje, darbo aplinkoje arba viešose vietose, dažniausiai įtakoti pažeminimo, nuo „amok“ epizodų mokyklose, kurių vykdytojai – jaunos, nevisiškai subrendusios ir susiformavusios asmenybės, dažniausiai tos pačios mokyklos mokiniai, kurie daugeliu atvejų buvo patyčių aukos.

Nors Lietuvoje kol kas neturime mokyklose įvykdytų „amok“ išpuolių, apibendrinant užsienio šalių pateiktus tyrimus ir informaciją, galima išskirti pagrindinius „amok“ reiškinį **skatinančius veiksnius**:

- Patyčios ir smurtas mokykloje;
- Bendraamžių palaikymas/skatinimas;
- Netektys, praradimai;
- Psichologiniai sutrikimai;
- Narkotinių medžiagų, alkoholio vartojimas arba netinkamas paskirtų vaistinių preparatų vartojimas/nevartojimas;
- Smurtinio turinio pomėgiai (TV, filmai, žaidimai ir kt.);
- Ginklų prieinamumas;
- Nepakankamai didelis dėmesys gautai informacijai apie galimą grėsmę arba nemokėjimas ja tinkamai disponuoti, siekiant tokios grėsmės išvengti;
- Nepakankamai greitas ir efektyvus reagavimas išpuoliui įvykus.

Patyčios mokykloje. Mokykla yra labai reikšminga kiekvieno vaiko gyvenimo dalis. Neskaitant šeimos aplinkos, būtent mokykloje vaikas praleidžia daugiausiai laiko, todėl mokyklos saugi ir sveika aplinka yra pats svarbiausias faktorius tinkamai ugdyti besiformuojančią asmenybę. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad mokyklose susibūria itin didelis kiekis vaikų iš skirtingų šeimų, su skirtingu

auklėjimu, iš skirtingų socialinių sluoksnių, turintys skirtingas galimybes ir asmenines savybes, įvairios rasės, tikėjimo ir kt., visame pasaulyje kyla labai didelė patyčių mokykloje problema. ***Patyčios – tyčinė kenkėjiška, į kitą asmenį nukreipta veikla, kuriai būdingas tam tikrą laiką trunkantis ir pasikartojantis agresyvus elgesys arba noras įskaudinti, ir psichologinė arba fizinė galios persvara, pasireiškianti per tarpusavio santykius***³⁵.

Daugelis užpuolikų prieš išpuolį mokyklose patyrė patyčias, buvo persekiojami ar net patyrė fizinį smurtą³⁶. Mokykloje patirtos patyčios buvo ne visų mokyklose įvykdytų išpuolių priežastis, ir, žinoma, ne kiekvienas vaikas, iš kurio tyčiojamosi, kelia grėsmę tokiam išpuoliui įvykti, tačiau daugelyje tirtų atvejų, būtent patyčias užpuolikai apibūdino, kaip pagrindinį išpuolį lėmusį veiksni, juolab, kad dalies jų patyčios buvo perėjusios nuo verbalinės iki smurtinės išraiškos ir kankinimo, kuris suaugusiųjų pasaulyje būtų traktuojamas kaip nusikalstama veika (priekabiavimas, užpuolimas ir kt.), už kurią grėstų netgi baudžiamoji atsakomybė.

Patyčių reiškinys mokyklose yra itin aktuali problema ir mūsų šalyje. Lietuvos mokiniai patiria daugiausia patyčių, lyginant su kitų Europos ir Kanados šalių bendraamžiais. Tai parodė 2020 metais pristatyto tarptautinio Moksleivių gyvenimo ir sveikatos tyrimo 2017–2018 m. (Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)), kurį kas ketverius metus inicijuoja Pasaulio sveikatos organizacija (PSO), rezultatai³⁷. Šio tyrimo duomenimis, iš visų 45-ių tyrime dalyvavusių šalių ir regionų, Lietuvoje tiriamu laikotarpiu (2017-2018 m.) patyčias patyrė didžiausia paauglių dalis – net 29 proc. berniukų ir 26 proc. mergaičių. Tuo tarpu, patys iš kitų tyčiojosi - 25 proc. berniukų ir 14 proc. mergaičių. Pagal tyčiojimosi iš kitų rodiklį Lietuvą tik vienoje amžiaus grupėje (11 m.) aplenkė Moldova, tačiau kitose mokinių amžiaus grupėse (13 m. ir 15 m.) Lietuvos rodikliai išliko didžiausi. Vertinant Lietuvos vaikų patyčių internete patirtis, elektronines patyčias patyrė 25 proc. berniukų ir 19 proc. mergaičių, iš kitų internete patys tyčiojosi 27 proc. berniukų ir 13 proc. mergaičių. Pagal patyčių internete paplitimą tarp mokinių, Lietuvos rodikliai taip pat vieni didžiausių – skirtingose amžiaus grupėse Lietuva visur patenka į penketuką šalių, kuriose didžiausia mokinių dalis patyrė patyčias ar patys tyčiojosi iš kitų internete. Tėvai paprastai nežino apie patyčių mokykloje problemą ir apskritai retai aptaria šią temą su savo vaikais, todėl suaugusieji retai kišasi į patyčių situacijas arba jų įsikišimas būna neveiksmingas. Be to, dauguma moksleivių mano, kad dėl suaugusiųjų įsikišimo jų patiriamos patyčios tarp bendraklasių gali tik suaktyvėti. Kai kurie mokytojai suvokia, kad klasėje vyksta patyčios, tačiau jie linkę daugiau dėmesio skirti incidentams, kuriuose pasitelkiamas fizinis smurtas.

³⁵ Švietimo ir mokslo ministerija, „Patyčių problema mokykloje ir prevencija“, (2014), žiūrėta 2022-01-04 <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Patyciu-problema-mokykloje-ir-ju-prevencija.pdf>

³⁶ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

³⁷ World Health Organization, *Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 1. Key findings*, žiūrėta 2021-12-13, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332091/9789289055000-eng.pdf>

Patyčios ir smurtas mokyklose daro įtaką ne tik fizinei ir psichinei vaikų sveikatai, bet ir kenkia jų mokslo rezultatui. Vaikai, kurie dažnai patiria patyčias, beveik tris kartus dažniau jaučiasi pašaliniais ir atstumtaisiais mokykloje nei tie, kurie nepatiria patyčių, ir du kartus dažniau praleidinėja pamokas³⁸. Jie taip pat labiau linkę palikti mokyklą turint vidurinę išsilavinimą nei mokiniai, kurie nepatiria patyčių. Vaikų, kurie patiria patyčias, mokymosi rezultatai yra žemesni, jie gauna žemesnius įvertinimų balus nei jų bendraamžiai, nepatiriantys patyčių, ir kuo dažniau iš mokinio tyčiojamas, tuo blogesnis būna jo mokslo rezultatas. Be abejonės, tokia situacija mokiniui kelia didelį stresą ir gali turėti lemiamą įtaką jo asmenybės formavimuisi, tolimesniam gyvenimui ir pasirinkimams. Atsižvelgiant į tai, kad net daugiau nei du trečdaliai išpuolių mokyklose vykdytojų buvo patyrę patyčias ar net gi fizinį smurtą mokykloje³⁹, akivaizdu, kad būtent patyčių mokykloje problema yra lemiantis veiksnys smurtinio pobūdžio išpuoliams mokyklose, tarp jų ir “amok” epizodams, įvykti.

Bendraamžių palaikymas ir skatinimas. Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento atliktos analizės duomenimis⁴⁰, nustatyta, kad daugelį išpuolių iš dalies įtakojo kiti moksleiviai. Bendraamžiai daro didelę įtaką bet kurio vaiko ar paauglio elgesiui. Įtakos formos gali būti įvairios – nuo tam tikros aprangos, muzikos, pomėgių, iki įtakos mokslo rezultatams. Siekdami įsilieti į vieną ar kitą bendraamžių būrelį ar grupę, jaunuoliai įtakojami daryti kažką, ko galbūt paprastai jie nedarytų, neretai tai gali būti ir neigiamas elgesys, pavyzdžiui, rūkymas, alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimas, nusikalstamų veikų darymas ir pan. Ypač didelę tokio pobūdžio įtaką bendraamžiai daro psichologiškai sutrikusiems ir jautriems asmenims, todėl visų anksčiau analizuotų “traumuotų” ir į depresiją linkusių išpuolių mokyklose vykdytojų atakas lėmė būtent draugai arba bendramoksliai juos palaikydami ir paskatindami tai padaryti⁴¹. Kitais atvejais – draugai dalyvavo planuojant ir/arba rengiant išpuolį, o kartais – net gi kartu jį vykdanč. Taip pat, net penktadalis tirtų užpuolikų pagrindiniu savo išpuolio motyvu nurodė norą sulaukti dėmesio ir populiarumo⁴², todėl akivaizdu, kad bendraamžių palaikymas ir skatinimas yra labai svarbus “amok” skatinantis ir, deja, kartais – net gi lemiantis, veiksnys “amok” išpuolių mokyklose atžvilgiu.

Netektys, praradimai. Kaip jau minėta, daugelis jaunuolių patiria didelių netekčių ar praradimų savo gyvenime, su kuriais jiems sunku susidoroti, todėl jie savo neigiamas emocijas gali nukreipti į agresyvų arba suicidinį elgesį, ypač jei praradimai ar nesėkmės jam sukėlė nevilties ir beviltiškumo jausmą⁴³. Dauguma užpuolikų prieš išpuolį bandė nusižudyti arba turėjo suicidinių minčių ir daugiau

³⁸ UNESCO, „School violence and bullying: Global status and trends, drivers and consequences“, (2018), žiūrta 2019-02-11, <http://www.infocoonline.es/pdf/BULLYING.pdf>

³⁹ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ A Review Journal „Aggression and Violent Behavior“, *Rampage school shooters: A typology*,“ (Volume 14, Issue 1), (January–February 2009)

⁴² United States Secret Service ir United State department of education, *op. cit.*

⁴³ United States Secret Service ir United State department of education, *op. cit.*

nei pusė užpuolikų turėjo medicininius įrašus apie tai, kad jie buvo itin prisilęgi arba jautėsi beviltiškai⁴⁴. 2002 metais Lietuva buvo 2-a iš 90 pasaulio šalių pagal didžiausią savižudybių skaičių tarp 15–19 metų amžiaus jaunuolių⁴⁵. Atsižvelgiant į tai, kad tarp išpuolių mokyklose vykdytojų beveik trečdalis motyvas buvo savižudybė arba desperacija⁴⁶, o daugumos tirtų “traumuotų” užpuolikų ketinimai buvo nusižudyti, ir tik bendraamžių paskatinimas lėmė, kad jie įvykdė ataką⁴⁷, galima drąsiai teigti, kad asmeninės jaunuolių netektys ir praradimai yra gana svarbūs “amok” reiškinių skatinantys veiksniai.

Psichologiniai sutrikimai. Be abejonės, psichologinės ligos, tokios kaip šizofrenija, paranoja, psichopatija ir kt., dažniausiai būna įgimtos arba paveldėtos, retesniais atvejais – kylančios iš patirtų neigiamų išgyvenimų, dėl psichotropinių ir kt. medžiagų vartojimo, traumų, socialinės atskirties ir kt.⁴⁸. Iš atliktos išpuolių mokyklose vykdytojų, kuriems buvo nustatyti psichologiniai sutrikimai, analizės⁴⁹ matoma, kad psichologiniai ir elgesio sutrikimai jiems pasireiškė dar gerokai iki įvykio, nepriklausomai nuo aplinkos pobūdžio ir neturėjus žinomai reikšmingų traumų ar patirčių, todėl galima teigti, kad iš visų „amok“ skatinančių veiksnių, būtent psichologiniai sutrikimai yra mažiausiai aplinkos ir patirties įtakotas veiksnys, labiausiai priklausantis nuo paties asmens savybių. Nepaisant to, būtent psichologiniai sutrikimai yra tas veiksnys, kurį sunkiausia nustatyti ir sukontroliuoti, nes tam reikalinga pasitelkti medicinos specialistus, į kuriuos dažnu atveju nebūna kreipiamasi, tėvams ar kitiems už vaiką atsakingiems asmenims, neatpažinus atitinkamų pastarojo psichikos sutrikimų požymių arba jų tinkamai neįvertinus. Taip pat, atsižvelgiant į tai, kad nors dauguma išpuolių mokyklose įvykdžiusių jaunuolių nebuvo gavę oficialaus psichinės sveikatos įvertinimo arba diagnozės, o psichopatinius požymius turėję užpuolikai dažniausiai verbavo ir kitus asmenis savo atakoms organizuoti ir vykdyti⁵⁰, šis veiksnys yra labai svarbus ir galintis paveikti ne tik išpuolio vykdytoją, bet netiesiogiai įtakoti ir kitus asmenis.

Narkotinių medžiagų, alkoholio vartojimas arba netinkamas paskirtų vaistinių preparatų vartojimas/nevartojimas. Maždaug ketvirtadalis tirtų užpuolikų anksčiau vartojo alkoholį arba piktnaudžiavo narkotinėmis medžiagomis, o dalis užpuolikų nevartojo jiems paskirtų vaistinių preparatų nuo psichiatrinių ligų, kuriomis jie sirgo, arba vartojo juos netinkamai⁵¹. Be abejonės, tokio pobūdžio faktoriai gali smarkiai iškreipti potencialių užpuolikų supratimą apie juos supantį pasaulį ir galimas pasekmes bei įtakoti jų smurtinį elgesį tiek mokykloje, tiek už jos ribų.

⁴⁴ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁴⁵ HBSC, „*Suicidal Ideation, Risk Factors, and Communication With Parents: A Study on School Children in Estonia, Lithuania, and Luxembourg*“, (2012), žiūrėta 2021-11-13, <http://www.hbsc.org/news/index.aspx?ni=1318>

⁴⁶ United States Secret Service ir United State department of education, *ob. cit.*

⁴⁷ A Review Journal „Aggression and Violent Behavior“, *Rampage school shooters: A typology*,“ (Volume 14, Issue 1), (January–February 2009)

⁴⁸ MedlinePlus, *Mental Disorders*, žiūrėta 2021-11-13, <https://medlineplus.gov/mentaldisorders.html>

⁴⁹ A Review Journal „Aggression and Violent Behavior“, *ob. cit.*

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ United States Secret Service ir United State department of education, *ob. cit.*

Smurtinio turinio pomėgiai (televizija, filmai, žaidimai ir kt.). Daugiau nei pusė tirtų užpuolikų demonstravo susidomėjimą smurtu per filmus, vaizdo žaidimus, knygas ir kitas medijas⁵². Atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikinė medija visuomenėje užima vis didesnę dalį ir įvairaus turinio informacija tampa vis lengviau pasiekiamą, šis veiksnys yra itin įtakojantis šiuolaikinius jaunuolius. Norimą informaciją paprasta gauti tiesiog prisėdus prie kompiuterio ar į rankas paėmus mobiliojo ryšio telefoną. Išskiriami dviejų rūšių žiniasklaidos poveikio tipai⁵³. Vienas tipas pasireiškia per trumpą laikotarpį (a), kitas – per ilgą (b):

- Fiziologinis: a - laikinas pasipriešinimas ar atsitraukimas, b - fiziologinis pripratimas;
- Psichologinis: a - laikina baimė, b - psichologinis pripratimas;
- Pažinimo: a - specifinių veiksmų ir pamokų išmokimas, b - modelių apibendrinimas, socialinių normų išmokimas;
- Nuomonės: a - naujų nuostatų kūrimas ar esamų pakeitimas, b - nuostatų ir įsitikinimų stiprinimas;
- Elgesio: a - imitavimas ar kopijavimas, protrūkis, aktyvumas, greita reakcija, kurstymas, patrauklumas, b - naujų elgesio modelių taikymas.

Akivaizdu, kad smurtinio turinio informacija kelia neigiamas emocijas ir neigiamai veikia bet kokio amžiaus vaiką ar jaunuolį, skatina neigiamą elgesį ir mintis, didina atotrūkį nuo realaus pasaulio, ypač dėl to, kad vaikai dėl savo gyvenimiškos patirties stokos dar nesugeba patys tinkamai filtruoti ir objektyviai vertinti gautos informacijos.

Ginklų prieinamumas. Dauguma užpuolikų domėjosi ir žavėjosi ginklais, jie turėjo prieigą prie ginklų, juos buvo įsigiję patys arba su kitų asmenų pagalba ir jais naudojos iki atakos - treniravosi, mokėsi šaudyti. Didžioji dalis vykdytojų išpuolių metu naudojo ginklus, paimtus iš savo namų, dažniausiai įsigytą ir laikomą suaugusių šeimos narių, prie kurių turėjo laisvą arba nepakankamai sudėtingą prieigą⁵⁴. Atsižvelgiant į tai, kad daliai šaulių ginklai asocijavosi ir su jų trokštamą patirti galios jausmu⁵⁵, galima teigti, kad ginklų prieinamumas yra svarbus “amok” skatinantis veiksnys.

Nepakankamai didelis dėmesys gautai informacijai apie galimą grėsmę arba nemokėjimas ja tinkamai disponuoti, siekiant tokios grėsmės išvengti. Remiantis aukščiau pateiktomis išvadomis⁵⁶, dauguma atakų mokyklose buvo suplanuota ir rengiama iš anksto, o užpuolikų elgesys tai leido suprasti ir apie jų planus žinojo daugumos bendraamžiai ir draugai. Šis faktas mums į rankas įduoda didžiulį įrankį – informaciją, kurią laiku ir tinkamai surinkus ir įvertinus, galima būtų imtis atitinkamų

⁵² United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁵³ R. Adlienė., Valstybinis psichikos sveikatos centras, „Žiniasklaidos įtaka vaikų psichikos sveikatai ir prevencijos priemonės“

⁵⁴ United States Secret Service ir United State department of education, *ob. cit.*

⁵⁵ A Review Journal „Aggression and Violent Behavior“, *supra note*

⁵⁶ United States Secret Service ir United State department of education, *ob. cit.*

priemonių ir iš anksto užkardyti bent jau dalį planuojamų išpuolių mokyklose. Ir priešingai - nereagavimas arba netinkamas reagavimas į gautą informaciją apie galimą grėsmę, gali netgi paskatinti atlikti smurtinius veiksmus, jei tokie yra planuojami, ir tapti „amok“ skatinančiu veiksnium.

Nepakankamai greitas ir efektyvus reagavimas išpuoliui įvykus. Daugumos išpuolių mokyklose vykdymo trukmė labai trumpa, todėl, nepaisant operatyvių teisėsaugos veiksmų, dauguma išpuolių yra sustabdomi kitomis priemonėmis nei teisėsaugos įsikišimas, dažniausiai – mokyklos darbuotojų arba pačių mokinių, kartais – pačiam užpuolikui nusižudžius. Atsižvelgiant į tai, kad „amok“ išpuoliai dažniausiai sustabdomi tik aktyviais veiksmais sutramdžius užpuoliką, o kiekviena papildoma išpuolio vykdymo minutė gali kainuoti dar daugiau aukų - nepakankamai gerai parengtas ir netinkamai vykdomas ekstremaliųjų situacijų valdymo mechanizmas, tiek mokyklos atžvilgiu, tiek įvykio vietoje veikiančių teisėsaugos pareigūnų, gali būti traktuojamas kaip „amok“ skatinantis veiksnys, pastarajam prasidėjus.

Atsižvelgiant į tai, kad „amok“ reiškinyse mokyklose yra kompleksiškas, apimantis ne tik mokyklos teritoriją ir jos bendruomenę, bet priklauso ir nuo individualių asmens savybių bei patirčių, asmenį supančios aplinkos, išanalizavus „amok“ skatinančius veiksnius, galima įžvelgti tam tikrą pastarųjų susiskirstymą pagal tokią agresiją mokyklose lemiančias arba didinančias aplinkybes, todėl būtų tikslinga juos susisteminti į tris grupes:

1. **Vidiniai veiksniai** – atsirandantys arba vykstantys mokyklos aplinkoje, priklausantys nuo mokyklos bendruomenės ir vidinio mikroklimato (patyčios, smurtas, bendramokslių palaikymas);
2. **Išoriniai veiksniai** – kylantys iš kitos aplinkos, neįtakojami arba mokyklos įtakojami minimaliai (netektys, praradimai, psichologiniai sutrikimai, narkotinių, psichotropinių medžiagų ir/arba alkoholio vartojimas, smurtinio turinio medija);
3. **Specialieji veiksniai** – atsirandantys esant tam tikroms specialioms sąlygoms (ginklų prieinamumas, nepakankamai kontroliuojama arba netinkamai disponuojama informacija apie galimą grėsmę, nepakankamai greitas ir efektyvus reagavimas įvykiui įvykus).

Toks „amok“ skatinančių veiksnių klasifikavimas leidžia aiškiau suprasti nagrinėjamo fenomeno struktūrą bei jį įtakojančių sričių apimtį.

Kalbant apie „amok“ **slopinančius veiksnius**, būtina atkreipti dėmesį, kad priešingai negu „amok“ skatinantys veiksniai, pastarieji yra ne tokie konkretūs ir daugumą jų galima būtų įvardinti kaip „kompleksinę“ tinkamų veiksmų visumą, pavyzdžiui:

- Patyčių prevencijos programų vykdymas ir pedagogų bei visuomenės švietimas patyčių užkardymo klausimu;

- Savižudybių prevencijos programų vykdymas ir atitinkamas pedagogų bei visuomenės švietimas šiuo klausimu;
- Tinkamas visos reikiamos, tiek emocinės, tiek psichologinės, pagalbos suteikimas asmeniui, patyrusiam netektį arba praradimą;
- Saugios ir sveikos mokyklos aplinkos sukūrimas;
- Švietimas ir teigiamas moksleivių auklėjimas, kuris būtų nukreiptas į smurtinių veiksmų netoleravimą ir užkardymą;
- Tinkamas informacijos rinkimas, analizavimas ir kontrolė dėl galimų grėsmių įvykdymo ir užkardymo;
- Tinkamas medicinos mechanizmo veikimas, nustačius asmeniui psichikos sutrikimus bei tolimesnis asmens gydymas ir kontrolė;
- Tėvų vykdomas vaikų naudojamų medijų turinio stebėjimas, filtravimas ir kontrolė;
- Griežtas ginklų įsigijimo, laikymo ir naudojimo teisinis reglamentavimas ir nuolatinė ginklus turinčių asmenų kontrolė;
- Sklandus tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmas grėsmių mokykloje atžvilgiu;
- Efektyvus ekstremalių situacijų valdymas tiek mokyklos, tiek teisėsaugos institucijų atžvilgiu.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, ir vertinant „amok“ išpuolio mokykloje įvykdymo riziką Lietuvoje, galima būtų teigti, kad tokia rizika, nors ji nėra didelė, yra pakankamai pagrįsta vien dėl to, kad du didžiausi nustatyti mokyklose įvykdytų išpuolių motyvai – mokykloje patirtos patyčios ir smurtas bei polinkis į savižudybę (dėl įvairių priežasčių, ypač – praradimų), yra dvi opiausios problemos mūsų šalyje. Pagal jaunuolių patiriamų patyčių ir savižudybių statistiką mes esame viena pirmaujančių šalių (jau minėto, 2020 metais HBCS ir PSO pristatyto tarptautinio tyrimo⁵⁷ duomenimis, būtent Lietuvoje patyčias patyrė ir iš kitų tyčiojosi didžiausia paauglių dalis, iš visų 45-ių tyrime dalyvavusių šalių, o pagal patyčių internete paplitimą - Lietuva patenka į penketuką šalių, kuriose didžiausia mokinių dalis patyrė patyčias ar patys tyčiojosi iš kitų. Taip pat, 2002 metais pristatyto HBCS tyrimo⁵⁸ duomenimis - Lietuva buvo antra iš 90-ies pasaulio šalių pagal didžiausią savižudybių skaičių tarp 15–19 metų amžiaus jaunuolių).

Nors tiek patyčių, tiek savižudybių atžvilgiu Lietuvoje buvo ir yra vykdoma daugybė prevencijos ir švietimo programų (pvz. Olweus, Antras žingsnis, Zipio draugai, Big Brothers Big Sisters, FRIENDS ir kt.), įkurta nuolat veikiančių psichologinės pagalbos linijų, o mokyklų administracijos skatina vaikus

⁵⁷ World Health Organization, *Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 1. Key findings*, žiūrėta 2021-11-14, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332091/9789289055000-eng.pdf>

⁵⁸ HBSC, „Suicidal Ideation, Risk Factors, and Communication With Parents: A Study on School Children in Estonia, Lithuania, and Luxembourg“, (2012), žiūrėta 2021-11-15, <http://www.hbsc.org/news/index.aspx?ni=1318>

dalintis juos neraminančiais klausimais tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai (pavyzdžiui, įrengdamos anonimines virtualias pašto dėžutes), daugumoje mokyklų įsteigti nuolat su mokiniais ir pedagogais dirbantys psichologo ir socialinio pedagogo etatai, sukurtos mokyklos Krizių valdymo grupės valdyti ekstremalias ir krizines situacijas, nutikusias mokyklos bendruomenėje, matyti, kad pastarosios problemos yra įsišaknijusios labai smarkiai ir pasiekti norimą rezultatą – jų užkardymą, reikės dar daugiau tiek šalies bei tarptautinės politinės valdžios, tiek visuomenės dėmesio, pastangų ir laiko.

Taip pat, būtina paminėti, kad Lietuvos riziką „amok“ išpuolio įvykdymo mokykloje atžvilgiu, bent jau lyginant su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis (JAV), ženkliai mažina sunkiai prieinami šaunamieji ir kiti ginklai. Dėka griežto teisinio reglamentavimo, mūsų šalyje ginklų pasiekiamumas yra pakankamai apsunkintas (nustatytas amžiaus cenzas ir kiti saugikliai, reikalingi leidimai, gydytojų pažymos, atliekami saugumo bei periodiniai patikrinimai) ir šis faktas jau savaime mažina ginkluoto išpuolio mokykloje tikimybę.

4 SKYRIUS

AMOK PREVENCIJOS ŠVIETIMO ĮSTAIGOSE SISTEMA

4. 1. Tyrimo metodologija

Siekiant ištirti Lietuvos švietimo įstaigose taikomas ir taikytinas prevencijos priemones, jos vertinamos dviem pjūviais: pagal prevencijos teisinį reguliavimą ir pagal taikymo praktiką. Tai leidžia nustatyti teisinio reguliavimo pilnumą ir sistematiškumą, nagrinėjant pasirinktus visų lygių teisės aktus iki švietimo įstaigų vidaus tvarkos taisyklių imtinai. Praktikos vertinimas leidžia nustatyti koreliacijas tarp priimtų teisės aktų ir konkrečių prevencijos priemonių. Taip siekiama nustatyti teisės spragas, perteklinį reguliavimą arba teisės normų ignoravimą.

Teisinio reguliavimo veiksmingumo tyrimo metu atlikta tarptautinių teisės aktų, nacionalinių įstatymų bei poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių mokymo įstaigų prevenciją „amok“ išpuolių atžvilgiu arba patvirtinančių atitinkamas strategijas ar programas, analizė, aptarta analogiškais atvejais taikoma geroji užsienio šalių praktika bei jose taikomos priemonės, kuriomis siekiama užkardyti „amok“ reiškinių.

Siekiant išsiaiškinti mokyklose naudojamų prevencijos priemonių galimybes ir spragas, atlikta mokymosi įstaigų ir teisėsaugos institucijų ekspertų apklausa – apklausti trys gimnazijų bei pagrindinių mokyklų direktoriai bei trys policijos ir valstybės saugumo departamento padalinių, kovojančių su terorizmu, vadovai.

Tyrimo duomenys struktūruoti pagal ankstesniame skyriuje aptartą „amok“ veiksniais skatinančių veiksmių sistemų mokyklos atžvilgiu klasifikavimą, kuriame atskiriamos:

1. **Vidinės prevencijos priemonės** – nukreiptos į mokyklos viduje kylančius ir vykstančius veiksmius;
2. **Išorinės prevencijos priemonės** – nukreiptos į išorinius veiksmius, nepriklausančius nuo mokyklos arba priklausančius minimaliai;
3. **Specialiosios prevencijos priemonės** – nukreiptos į veiksmius, kuriems atsirasti reikalingos specialios aplinkybės.

4. 2. Prevencijos teisinis reguliavimas, strategijos ir programos

4. 2. 1. Vidinės prevencijos priemonės

Pagrindinis ir pats svarbiausias švietimo įstaigų vidinis „amok“ skatinantis veiksnys – smurtas ir patyčios mokykloje. 2020 metais Lietuvoje atliktas mokyklinio amžiaus vaikų gyvensenos tyrimas⁵⁹, kurio metu buvo apklausti 5, 7 ir 9 klasių moksleiviai. Jis parodė, kad: per paskutinius 2 mėnesius net iš 33% mokyklinio amžiaus vaikų tyčiojosi kiti mokiniai; per paskutinius 2 mėnesius 24,9% mokyklinio amžiaus vaikų patys tyčiojosi iš kitų mokinių; per paskutines 30 dienų 9,3% mokyklinio amžiaus vaikų patyrė patyčias per socialinius tinklus, elektroniniu paštu arba telefonu; per paskutinius 12 mėnesių patyčias per socialinius tinklus, elektroniniu paštu arba telefonu patyrė 15,9% mokyklinio amžiaus vaikų. Taip pat, šio tyrimo metu nustatyta, kad tik 85,3% mokyklinio amžiaus vaikų jaučiasi saugūs mokyklos aplinkoje.

Patyčių ir smurto teisinis persekiojimas garantuojamas aukščiausiosios teisinės galios nacionaliniais ir tarptautiniais aktais. Žmogaus asmens neliečiamumas ir orumo gynimas įstatymais yra vienas esminių principų, nurodytų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje⁶⁰: „draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“.

1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją, pagal kurią „valstybės dalyvės, siekdamos apginti vaiką nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens, imasi visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir švietimo priemonių“⁶¹. To paties dokumento 28 straipsnis reikalauja, kad „valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad drausmė mokyklose būtų palaikoma metodais, atitinkančiais pagarbą vaiko orumui [...]“.

1996 m. kovo 14 d., siekiant užtikrinti vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimą, gynimą ir apsaugą, buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kuriame apibrėžtos keturios smurto prieš vaiką formos: *fizinis smurtas, psichologinis smurtas, seksualinis smurtas ir vaiko nepriežiūra*⁶². Pagal šį įstatymą, psichologinis smurtas – „tyčinis sistemingas vaiko teisės į identiškumą pažeidinėjimas, vaiko žeminimas, **patyčios**, gąsdinimas, būtinos vaiko normaliai raidai veiklos trikdymas, asocialaus elgesio skatinimas ar kitokia nefizinio kontakto elgsena (veiksmai ar neveikimas), dėl kurios vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata ar normali raida arba sukeltas pavojus vaiko gyvybei,

⁵⁹ Higienos institutas, „Mokyklinio amžiaus vaikų gyvensenos tyrimas“, (2020)

⁶⁰ Valstybės Žinios Nr. 33-1014, Lietuvos Respublikos Konstitucija, 21 str., (1992)

⁶¹ Jungtinių tautų Generalinė asamblėja, *Vaiko teisių konvencija*, 19 str., (1989-11-20)

⁶² Lietuvos Respublikos *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas* Nr. I-1234, 3 str., (1996-03-14)

sveikatai, normaliai raidai ar pažeminta vaiko garbė ir (ar) orumas“. Taip pat, įstatyme numatyta vaiko teisė būti apsaugotam nuo bet kokios formos smurto, kurią privalo užtikrinti vaiko tėvai ar kiti jo atstovai pagal įstatymą, valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos, vaiko pareiga gerbti kitus ir laikytis elgesio normų bei švietimo ir kitų institucijų darbuotojų pareiga matant vaiką, nesilaikantį visuotinai pripažintų elgesio normų, pažeidžiantį kitų asmenų teises ir laisves ar viešąją tvarką bei prievolė patiems nedelsdami imtis tinkamų veiksmų sudrausminti vaiką, išskyrus bet kokių formų smurtą, o nepavykus to padaryti, - informuoti vaiko tėvus arba atstovus bei, reikalui esant, apie tai pranešti atitinkamoms institucijoms.

1991 m. birželio 25 d. priimto Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo 48 straipsnyje⁶³ (pakeitimas⁶⁴) numatyta, kad „mokykla privalo užtikrinti sveiką, saugią, užkertančią kelią smurto, prievartos apraiškoms ir žalingiems įpročiams aplinką [...], privalo sudaryti sąlygas kiekvienam mokiniui nuolat dalyvauti bent vienoje nuoseklioje, ilgalaikėje socialines ir emocines kompetencijas ugdančioje prevencinėje programoje, apimančioje smurto, alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevenciją, sveikos gyvensenos skatinimą, įgyvendinant pateiktas švietimo ir mokslo ministro patvirtintas rekomendacijas dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose“. 2016 m. Lietuvos Respublikos Seimo priimtomis Švietimo įstatymo pataisomis⁶⁵ buvo apibrėžtos ir patyčių, patyčių kibernetinėje erdvėje bei prevencinės programos sąvokos ir įtvirtintos smurto bei patyčių prevencijos ir kontrolės mokyklose gairės:

- Įtvirtintas bet kokios formos smurto draudimas (mokinių prieš mokinius, švietimo įstaigų darbuotojų prieš mokinius, mokinių prieš švietimo įstaigų darbuotojus, švietimo įstaigų darbuotojų prieš kitus tos įstaigos darbuotojus, mokinių tėvų (globėjų, rūpintojų) prieš mokinius, mokytojus);
- Numatyta mokyklos vadovo atsakomybė ir veiksmai smurto atvejais (pranešimas, psichologinės pagalbos užtikrinimas);
- Numatytas psichologinės pagalbos teikimas smurtą patyrusiems ar smurtavusiems mokiniams, mokytojams;
- Numatytas pedagoginių darbuotojų kvalifikacijos tobulinimas ne rečiau kaip kas 4 metus mokinių socialinių emocinių kompetencijų ugdymo srityje;
- Įtvirtinta prievolė užtikrinti kiekvieno mokinio dalyvavimą prevencinėje programoje;
- Numatyta mokyklų pareiga vykdyti smurto ir patyčių prevenciją vadovaujantis Švietimo ir mokslo ministro patvirtintomis rekomendacijomis.

⁶³ Lietuvos Respublikos *Švietimo įstatymas* Nr. I-1489, (1991-06-25)

⁶⁴ Lietuvos Respublikos *Švietimo įstatymo Nr. I-1489 1, 2, 19, 23, 43, 46, 47, 49, 56, 58, 59 str. pakeitimo ir įstatymo papildymo 23¹, 23² str. įstatymas* Nr. XII-2685, (2016 m. spalio 18 d.)

⁶⁵ *Ibid.*

Nuo 2011 m. mokyklose veikia Vaiko gerovės komisijos⁶⁶, kurios organizuoja ir koordinuoja prevencinį darbą, saugios ir palankios vaiko ugdymui aplinkos kūrimą, švietimo pagalbos teikimą, švietimo programų pritaikymą mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, atlieka mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių (išskyrus poreikius, atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pirminį įvertinimą bei kitas su vaiko gerove susijusias funkcijas.

Vadovaujantis aukščiau nurodytais ir kitais dokumentais, įgyvendinamos tarptautinės ir kuriamos nacionalinės smurto ir patyčių prevencijos programos bei iniciatyvos, kurių dėmesio centre – ne tik asmuo, bet ir jį supanti aplinka, šviečiami pedagogai, tėvai/globėjai ir visuomenė. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, šiuo metu Lietuvoje vykdomos šios smurto ir patyčių prevencijos programos⁶⁷:

- **Zipio draugai.** Tarptautinė ankstyvosios prevencijos programa. Tikslinė grupė – 5-7 metų vaikai. Programos tikslas - padėti 5–7 metų vaikams įgyti socialinių bei emocinių sunkumų įveikimo gebėjimų, siekiant geresnės vaikų emocinės savijautos. Programa moko vaikus, kaip įveikti kasdienes emocinius sunkumus: atstūmimą, vienatvę, patyčias ar priekabiavimą, sunkius pokyčius. Padeda suvokti ir skatina kalbėti apie savo jausmus, ieškoti būdų su tais jausmais susitvarkyti. Moko vaikus empatijos, susirasti draugų, kreiptis paramos ir ją priimti bei padėti aplinkiniams. Padeda ne tik nesileisti būti patyčių aukomis, bet ir patiems netapti priekabiautojais. Programą įgyvendina specialiai parengti pedagogai.
- **Obuolio draugai.** Programos „Zipio draugai“ antra dalis. Tikslinė grupė – 8-10 metų vaikai. Programos tikslas – ugdyti vaikų socialinius ir emocinius įgūdžius. Programa padeda ugdyti vaikų socialinius ir emocinių sunkumų įveikimo gebėjimus: moko vaikus suvokti ir kalbėti apie jausmus, pasakyti tai, ką nori pasakyti, įdėmiai išklausyti, susidraugauti ir išsaugoti draugystę, kreiptis pagalbos ir padėti aplinkiniams, įveikti vienišumą, atstūmimą, patyčias ar priekabiavimą, spręsti konfliktus, lengviau išgyventi pasikeitimus, netektis ir netgi mirtį. Programą įgyvendina specialiai parengti pedagogai.
- **Įveikime kartu.** Programos „Zipio draugai“ tęsinys. Tikslinė grupė – 8-10 metų vaikai. Programos tikslas – ugdant pozityvius vaikų bendravimo ir emocinių sunkumų įveikimo gebėjimus, užkirsti kelią vaikų elgesio ir emocinėms problemoms. Programa vykdoma tik Lietuvoje, gali būti įgyvendinama visų tipų bendrojo lavinimo mokyklų pradinėse klasėse. Ją taip pat gali įgyvendinti specialiai programos įgyvendinimui pasirenkę pedagogai popamokiniuose užsiėmimuose (būreliuose), prailgintos dienos grupėse, vaikų dienos centruose ar globos namuose arba vaikų tėvai ar globėjai, įsigilinę į programos „Įveikiame kartu“ esmę bei metodinę medžiagą, gali taikyti individualiai dirbdami namuose su savo vaiku.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. V-579 „Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, (2011-04-11)

⁶⁷ Nacionalinė švietimo agentūra, <https://www.nsa.smm.lt/svietimo-pagalbos-departamentas/psichologijos-skyrius/prevencija/prevencines-programos/>, žiūrėta 2022-02-20

- **Antras žingsnis.** Tyrimais pagrįsta socialinių emocinių įgūdžių lavinimo ir smurto prevencijos programa. Tikslinė grupė – 1-4 klasių mokiniai. Programos tikslas - mažinti vaikų agresyvių elgesį, mokyti reikšti jausmus, spręsti konfliktus bei suprasti savo elgesio pasekmes, ugdant vaikų socialinius emocinius įgūdžius: savireguliaciją, empatiją, emocijų valdymą, problemų sprendimo įgūdžius. Programą įgyvendina specialiai darbui su šia programa apmokyti pradinė klasių pedagogai. Programos įgyvendinimui yra naudojamos įvairios veiklos formos (pvz., diskusijos, vaizdinė medžiaga, vaidmenų žaidimai ir pan.).
- **Lions Quest „Laikas kartu“.** Tikslinė grupė – priešmokyklinio amžiaus vaikai ir pradinė klasių mokiniai. Programos tikslas - padėti mokytojams kurti saugią mokymosi aplinką, puoselėti vaikų potencialą ir kreipti jų kūrybines galias taip, kad ateityje vaikai taptų gabūs, sveiki, jauni žmonės, turintys pozityvius tikslus ir įsipareigojantys savo šeimai ir bendruomenei. Siekiama, kad įgyvendinus programą vaikai geriau pažintų save, gebėtų įvardinti savo gebėjimus, atpažinti ir įvardinti savo jausmus, mokėtų laikytis kartu su pedagogu nustatytų taisyklių, dirbti grupėje, klausyti kitų, mokėtų save nuraminti, motyvuoti siekti išsikeltų tikslų, priimti sprendimus ir atsakomybę. Mokyklos bendruomenės nariai dalyvauja mokymuose, kurių metu paruošiama bendruomenė diegti programą visoje mokykloje ir klasėje.
- **Lions Quest „Paauglystės kryžkelė“.** Tikslinė grupė – 5-8 klasių mokiniai. Programos tikslas - ugdyti socialinius ir emocinius įgūdžius. Programa į bendrąsias ugdymo programas integruoja socialinį ir emocinį ugdymą, charakterio ugdymą, psichoaktyviųjų medžiagų ir patyčių prevenciją, taip skatindama tinkamą paauglių vystymąsi. Mokyklos bendruomenės nariai dalyvauja mokymuose, kurių metu paruošiama bendruomenė diegti programą visoje mokykloje ir klasėje.
- **Lions Quest „Raktai į sėkmę“.** Tikslinė grupė – 9–12 klasių mokiniai. Programos tikslas - socialinių ir emocinių kompetencijų bei asmenybės ugdymas. Programa gali būti įgyvendinta įvairiais būdais, apmokomi mokyklos darbuotojai. Svarbus programos elementas – mokymosi tarnaujant metodika (projektai, kurie yra vykdomi kiekvienais metais ir yra integruojami į bendrą ugdymo turinio kontekstą).
- **Konfliktų prevencijos programa „Taiki mokykla“.** Tikslinė grupė - 5–12 klasių mokiniai, mokytojai, švietimo pagalbos specialistai. Programos tikslas - Įgalinti mokyklos bendruomenės narius konstruktyviai spręsti konfliktus ir mažinti agresyvaus bendravimo apraiškas. Programą įgyvendina specialiai darbui su šia programa dirbti parengta mokyklos komanda, sudaryta iš vyresnių klasių mokinių, mokytojų, švietimo pagalbos specialistų. Pagrindinis programos įgyvendinimo principas - bendraamžis-bendraamžiui, t. y. parengti vyresnių klasių mokiniai veda užsiėmimus jaunesniems mokiniams.

- **Vaiko emocijų išraiškos kontrolės (VEIK) ugdymo programa.** Tikslinė grupė - socialinių ir emocinių gebėjimų bei įgūdžių stokojantys 8–18 metų amžiaus vaikai ir jaunuoliai, jų tėvai ir mokytojai. Programos tikslas - siekti, kad ugdomi vaikų įgūdžiai ir elgesys taptų visos mokyklos palaikoma norma. Programa padeda ugdyti mokyklos bendruomenės bendravimo kultūrą ir vaikų emocines, socialines kompetencijas. Vaikai ir jaunuoliai mokosi atpažinti jausmus, juos valdyti, tinkamai reikšti pyktį bei priimti brandesnius sprendimus. Mokyklos bendruomenė ir tėvai yra supažindinami su VEIK programos pagrindiniais principais ir kartu turi galimybę išbandyti kai kuriuos įgūdžių ugdymo pratimus. Programą įgyvendina specialiai darbui su šia programa dirbti parengti mokyklų psichologai ir socialiniai pedagogai.
- **Didysis brolis, didžioji sesuo (Big Brothers Big Sisters).** Tarptautinė prevencinė programa, paremta savanoriška pagalba vaikams. Tikslinė grupė - 7–14 metų vaikai. Programos tikslas - per teigiamą suaugusiojo pavyzdį, emocinę paramą, savanorio ir vaiko draugystę, padėti vaikui įveikti įvairius gyvenimiškus ir lengvus psichologinius sunkumus. Programą įgyvendina kruopščiai atrinkti ir specialiuose mokymuose apmokyti savanoriai, kurie individualiai bendrauja su jam paskirtu 7–14 m. vaiku ar paaugliu, o jų bendravimą prižiūri ir konsultuoja specialistai. Savanoriai suteikia vaikams ir paaugliams reikalingą palaikymą ir teigiamą suaugusio žmogaus pavyzdį.
- **Olweus patyčių prevencijos programa.** Tarptautinė programa, nuo 2008 m. pradėta diegti ir Lietuvos mokyklose. Tikslinė grupė – visa mokyklos bendruomenė. Programos tikslas - mažinti patyčių ir kitokio asocialaus elgesio apraiškas, užkirsti kelią naujų patyčių atsiradimui, siekti geresnių mokinių tarpusavio santykių mokykloje, mokyti visą mokyklos personalą atpažinti, pastebėti patyčias ir tinkamai į jas reaguoti. Programa mokykloje įgyvendinama trimis lygmenimis: mokyklos, klasės ir individualiu lygmeniu. Olweus programos diegimo laikotarpiu mokyklai talkina sertifikuotas Olweus instruktorius. Jis veda mokymus daliai mokyklos darbuotojų, kurie po to dirba su likusiu mokyklos personalu mokymosi ir supervizijų grupėse. Kas savaitę vedamos klasių valandėlės su patyčiomis susijusiomis temomis.
- **Friends patyčių prevencijos programa.** Tikslinė grupė – visi mokyklos mokiniai, nuo priešmokyklinės iki 12 klasės. Programos tikslas - patyčių prevencija, siekiant kad vaikai ir paaugliai augtų saugioje aplinkoje. Programa nuo 2016 m. pradėta adaptuoti ir diegti Lietuvos mokyklose. Ji vykdoma etapais, pagal iš anksto apgalvotus ilgalaikius veiksmus, skirtus konkrečiai mokyklai. Į programos įgyvendinimą mokykloje yra įtraukiami visi bendruomenės nariai: visas mokyklos darbuotojų kolektyvas ir administracija, taip pat mokiniai ir jų tėvai (globėjai, rūpintojai). Programos įgyvendinimas vienoje mokykloje trunka tris metus, vykdomi mokymai visiems mokyklos darbuotojams, klasių auklėtojams. vyksta susitikimai su tėvais, globėjais, rūpintojais.

Taip pat, patyčių ir smurto prevencijos veiklą vykdo ir Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, bei, siekiant sukurti saugią aplinką mokykloje, smurtas ir patyčios yra numatyti ir griežtai draudžiami mokyklų vidaus taisyklėse. Už pastarųjų pažeidimą mokiniams skiriamos nuobaudos.

Įvairios patyčių ir smurto mokyklose prevencijos programos ir iniciatyvos yra plačiai taikomos tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmenimis ir užsienio šalyse, pavyzdžiui:

- Jau aukščiau minėta **Olweus patyčių prevencijos programa (The Olweus Bullying Prevention Program)**, kuri sėkmingai taikoma Norvegijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Švedijoje, Islandijoje, Airijoje, Jungtinėje Karalystėje, Olandijoje, Vokietijoje, Australijoje, Japonijoje ir kt., bei **Zipio draugai (Zippy's Friends)** ir **Obuolio draugai (Apple's Friends)** patyčių ir smurto prevencijos programos, kurios yra įgyvendinamos daugiau nei 30 šalių visame pasaulyje (Kanada, Jungtinės Amerikos Valstijos, Brazilija, Argentina, Norvegija, Švedija, Islandija, Kinija, Indija, Prancūzija, Airija, Jungtinė Karalystė, Belgija, Bulgarija, Danija, Lenkija, Portugalija, Nyderlandai ir kt.)
- **Incredible Years Series.** 2-8 metų problemiško elgesio ir rizikos grupės vaikams skirta programa, kurios tikslas - padėti problemiško elgesio vaikams, taikant ankstyvąją intervenciją. Programos metu, specialistai, naudodami vaizdinę medžiagą, moko tėvus, mokytojus ir vaikus, kaip spręsti emocinius sunkumus ir išvengti problemiško elgesio. Ši programa įgyvendinama net 26 pasaulio šalyse (Kanada, Jungtinės Amerikos Valstijos, Argentina, Švedija, Suomija, Norvegija, Airija, Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Portugalija, Danija, Nyderlandai, Rusija, Australija, Kinija, Japonija, Graikija ir kt.)
- **Promoting Alternative Thinking Strategies.** Pradinei mokyklai skirta alternatyvių mąstymo strategijų skatinimo programa, kuri turi įtakos mokymosi sėkmei ir teigiamai veikia psichologinį klasės klimatą. Programa įgyvendinama Nyderlanduose, Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Nepaisant to, kad Lietuvoje ir kitose šalyse vykdomos patyčių ir smurto prevencijos programos pasižymi skirtingu veiksmingumu, jų teigiamas poveikis stebimas tiek vaikų, tiek mokyklos bendruomenės, tiek visuomenės atžvilgiu, todėl, siekiant sėkmingai užkardyti „amok“ grėsmę mokyklose, būtina tęsti tokių programų vykdymą, įgyvendinti jų numatytus tikslus ir nuo pat mažų dienų auginti tolerantiškus, psichologiškai ir emociškai stabilius vaikus, kurie gebėtų dėti tolimesnius pagrindus kuriant stiprią, sveiką ir saugią visuomenę.

Būtina paminėti, kad kaip atskirą vidinių prevencijos priemonių grupę, galima būtų išskirti ir mokyklose naudojamas technines priemones bei kitus resursus galimam „amok“ reiškiniui užkardyti: teritorijos aptvėrimas ir kontrolė, tinkamas apšvietimo įrengimas, vaizdo kamerų įrengimas tiek

mokyklos teritorijoje, tiek jos patalpose, budėtojų kontrolė pertraukų metu, rakinamos įėjimo ir išėjimo į mokyklos pastatą durys ir kontroliuojamas patekimas į ją bei kt. Užsienio šalių praktikoje galima rasti ir daugiau teigiamų pavyzdžių, tokių kaip: mokyklos pareigūno pareigybės įkūrimas ir jo vykdoma nuolatinė mokyklos priežiūra, metalo detektorių įrengimas prie įėjimų į mokyklos pastatą bei jų kontrolė, evakuacijos trapų įrengimas prie aukštai esančių pastato patalpų langų ir kt.

4. 2. 2. Išorinės prevencijos priemonės

Išorinius „amok“ skatinančius veiksnius apima nuo mokyklos vidinės aplinkos nepriklausančios aplinkybės, tokios kaip netektys ir praradimai, psichologiniai sutrikimai, narkotinių, psichotropinių medžiagų ir/arba alkoholio vartojimas, smurtinio turinio medija. Šie veiksniai, kaip ir vidiniai, yra labai svarbūs ir smarkiai įtakojantys atitinkamą individo elgesį tiek jo paties, tiek jį supančios aplinkos ir asmenų atžvilgiu. Todėl, siekiant pastaruosius kontroliuoti ir sumažinti jų neigiamą įtaką asmenims, imamasi atitinkamų prevencijos ir atgrasymo priemonių tiek nacionaliniu, tiek instituciniu lygmenimis.

Netekčių ir praradimų veiksnys Lietuvoje yra itin aktualus dėl jo įtakojamo asmenų polinkio į savižudybes. Nors paskutinio, 2020 metais atlikto tyrimo⁶⁸, kurio metu buvo pateikta penkerių metų (2014–2018) vaikų savižudybių statistika, duomenimis negalima aiškiai išskirti vaikų mirtingumo dėl savižudybių tendencijos, Lietuvoje šiuo laikotarpiu per metus nusižudė nuo 1,56 iki 3,26 vaiko iš 100 000 vaikų, o tai yra didelis skaičius, lyginant su užsienio šalimis (kaip jau minėta, 2002 metais Lietuva buvo antra iš 90 pasaulio šalių pagal didžiausią savižudybių skaičių tarp 15–19 metų amžiaus jaunuolių⁶⁹ ir Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) duomenimis⁷⁰, nors kasmet savižudybių rodiklis mūsų šalyje mažėja, Lietuva iki šiol išlieka pirmoje vietoje tarp Europos Sąjungos šalių pagal bendrą savižudybių skaičių).

Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento atliktos analizės duomenimis⁷¹, daugumai užpuolikų buvo sunku susidoroti su asmeninėmis netektimis. Be to, daugelis jų svarstė arba bandė nusižudyti. Daugelis mokinių, nepriklausomai nuo to, ar jie įvykdė išpuolį mokykloje, patiria didelių praradimų savo gyvenime. Dauguma tokių moksleivių, jokios grėsmės mokyklos saugumui nekelia, tačiau informacija, kad mokinys patiria didelių asmeninių sunkumų arba jam sunku su jais susidoroti, gali perspėti apie neigiamų emocijų nukreipimą į agresyvų arba suicidinį elgesį, ypač jei praradimai ar nesėkmės vaikui sukėlė nevilties ir beviltiškumo jausmą.

⁶⁸ Higienos Instituto Sveikatos informacijos centro tyrimas „Lietuvos vaikų sveikatos būklės pokyčiai ir netolygumai“, (2020)

⁶⁹ HBSC, „Suicidal Ideation, Risk Factors, and Communication With Parents: A Study on School Children in Estonia, Lithuania, and Luxembourg“, (2012), žiūrėta 2022-02-02, <http://www.hbsc.org/news/index.aspx?ni=1318>

⁷⁰ World Health Organisation, *Global Health Observatory data repository, Suicide rate estimates*, (2021), žiūrėta 2022-02-02, <https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDE>

⁷¹ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

Siekiant laiku suteikti psichologinę ir emocinę pagalbą asmenims, patyrusiems netektis ar praradimus, ir nesugebantiems su tuo susitaikyti, bei įgalinti visus mokyklos bendruomenės narius imtis aktyvaus vaidmens savižudybių prevencijoje, Lietuvos mokyklose vykdoma **savižudybių prevencijos programa**, kurios tikslinė grupė - 9–12 klasių mokiniai, jų tėvai, mokytojai, švietimo pagalbos specialistai ir kiti mokyklos bendruomenės nariai. Programoje daug dėmesio skiriama ne tik informavimui apie savižudybių reiškinių, savižudybių priežastis, ženklus, padedančius atpažinti pavojų bei pagalbos sau ir kitiems būdus, bet ir socialinių bei emocinių kompetencijų (psichologinio atsparumo ir problemų sprendimo) ugdymui. Iki 2021 m. ši programa buvo įgyvendinta 20 Lietuvos mokyklų. Programą įgyvendinusios mokyklos pastebi, kad programoje dalyvavę mokiniai praplėtė savo žinias apie savižudybių reiškinių paauglių tarpe, išmoko geriau atpažinti ir įvardinti savo jausmus bei tinkamesniais būdais juos išreikšti, išmoko atpažinti pagrindinius savižudybės rizikos ženklus bei pradėjo palankiau vertinti psichologinę pagalbą, bendravimas tarp bendraamžių pasidarė atviresnis.

Taip pat, nacionaliniu mastu veikia įvairios savižudybių prevencijos tarnybos ir iniciatyvos, pavyzdžiui, Lietuvoje nuo 1997 m. veikia „Vaikų linija“ – tarnyba, teikianti emocinę ir psichologinę pagalbą vaikams ir paaugliams telefonu, internetu arba paštu; visą parą veikiančios „Jaunimo linija“ ir „Vilties linija“, kurios taip pat teikia psichologines konsultacijas ir emocinį palaikymą asmenims, išgyvenantiems savižudybės krizę, ir jų artimiesiems; įkurti savižudybių prevencijos ir krizių įveikimo centrai, kuriuose nuolat budi psichologinę pagalbą galintys suteikti specialistai ir kt.

2020 m. rugsėjo 9 d., atsižvelgiant į savižudybių problemos šalyje aktualumą, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministras priėmė įsakymą, patvirtinantį „Nacionalinio savižudybių prevencijos veiksmų 2020-2024 metų planą“⁷², kurio tikslas - mažinti savižudybių skaičių Lietuvoje, gerinant psichosocialinę aplinką ir kiekvienam savižudybės grėsmę patiriančiam asmeniui garantuojant jo poreikius atitinkančią savalaikę pagalbą. Plane numatyta 2020-2022 metų laikotarpiu įgyvendinti psichikos sveikatos stiprinimo ir prevencines programas mokyklose, kurių metu būtų „ugdomos mokinių socialinės emocinės kompetencijos, stiprinamas mokinių psichologinis atsparumas mokyklose įgyvendinant prevencines programas, apimančias smurto, patyčių, alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevenciją, sveikos gyvensenos skatinimą“ bei vykdyti pedagoginių darbuotojų ir mokinių švietimą savižudybių prevencijos srityje.

Kalbant apie psichikos sutrikimus, būtina pabrėžti, kad ankstyvame amžiuje atsiradę ir negydomi psichikos sutrikimai gali paveikti ne tik vaiko raidą, bet ir jo gyvenimo kokybę, mokslo pasiekimus. Siekiant galimus vaiko raidos sutrikimus išaiškinti kuo anksčiau, nuo 2015 m. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymu įsigaliojo privalomų profilaktinių vaikų sveikatos bei ankstyvojo

⁷² Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl nacionalinio savižudybių prevencijos veiksmų 2020-2024 metų plano patvirtinimo“, Nr. V-2008, (2020-09-09)

amžiaus vaikų (iki 4 metų) psichomotorinės raidos tikrinimo reikalavimai ir tvarka⁷³. Teisingai įgyvendinus numatytus reikalavimus ir toliau taikant efektyvias gydymo priemones, būtų galima užkardyti didelę dalį psichikos sutrikimų įtakotų smurtinių išpuolių, galinčių įvykti ateityje.

Neretai psichikos ir elgesio sutrikimai, ypač jauname amžiuje, išsivysto dėl alkoholio arba kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo. Šis faktas kelia didelį susirūpinimą, nes atsižvelgiant į 2020 metų Higienos Instituto Sveikatos informacijos centro tyrimo „Lietuvos vaikų sveikatos būklės pokyčiai ir netolygumai“⁷⁴, kurio metu buvo tiriami 0-17 metų amžiaus vaikai 2014-2018 metų laikotarpiu, duomenis - 2018 m. pirmą kartą psichikos sutrikimai dėl kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo pralenkė psichikos sutrikimus dėl alkoholio vartojimo. Lyginant su 2014 metais, ligotumas psichikos ir elgesio sutrikimais vartojant psichoaktyvias medžiagas padvigubėjo, tuo tarpu ligotumas psichikos sutrikimais dėl alkoholio vartojimo išliko gana stabilus per visą stebimą laikotarpį. Nors įstatymo leidėjas vykdo griežtą kontrolę alkoholio, narkotinių ir psichotropinių medžiagų įsigijimo, disponavimo ir vartojimo atžvilgiu, o už įstatymų nesilaikymą numato griežtą atsakomybę, panašu, kad šias nuostatas vaikams ir jaunuoliams pavyksta apeiti.

Lietuvos mokyklose psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo atžvilgiu vykdomos netgi kelios prevencijos programos⁷⁵:

- **Psichoaktyvių medžiagų vartojimo prevencijos programa „Gyvai“.** Tikslinė grupė - 6–7 klasių mokiniai, jų mokytojai ir tėvai. Programos tikslas - suteikti vaikams gyvenimo įgūdžių, reikalingų sveikai gyventi ir nepradėti vartoti tabako, alkoholio ir narkotikų. Programos metu 6–7 klasių moksleiviai dalyvauja pamokose, kuriose mokosi bendrauti, kritiškai ir kūrybiškai mąstyti, apginti savo nuomonę, atpažinti bendraamžių įtaką, supažindinami su alkoholio, tabako ir narkotikų keliama žala. Programoje dalyvaujančių moksleivių tėvai yra kviečiami dalyvauti trijuose praktiniuose seminaruose. Svarbiausias jų tikslas – suteikti žinių ir įgūdžių, reikalingų apsaugoti vaikus nuo tabako, alkoholio ir narkotikų vartojimo paauglystėje.
- **Žalingų įpročių prevencijos programa „Sniego gniūžtė“.** Tikslinė grupė - 8–12 klasių mokiniai. Programos tikslas - supažindinti paauglius su kvaišalų žala organizmui bei vartojimo pasekmėmis, ugdyti paauglio psichologinį atsparumą neigiamam aplinkos poveikiui, išmokyti paauglį pažinti save, ugdyti jame pasitikėjimą savimi, savos vertės pajautimą įvairių užsiėmimų, skatinančių atskleisti kiekvieno žmogaus sugebėjimus, pagalba, išmokyti priimti aplinkinius tokius, kokie jie yra bei gerbti jų nuomonę ir teises, išmokyti bendradarbiauti su vyresniaisiais,

⁷³ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. gegužės 31 d. įsakymo Nr. 301 „Dėl profilaktinių sveikatos tikrinimų sveikatos priežiūros įstaigose“ pakeitimo, Nr. V-383, (2015-03-23)

⁷⁴ Higienos Instituto Sveikatos informacijos centro tyrimas „Lietuvos vaikų sveikatos būklės pokyčiai ir netolygumai“, (2020)

⁷⁵ Nacionalinė švietimo agentūra, <https://www.nsa.smm.lt/svietimo-pagalbos-departamentas/psichologijos-skyrius/prevencija/prevencines-programos/>, žiūrėta 2022-02-20

pasitikėti jais, dirbti ir žaisti kartu. Programos modelis, grindžiamas bendravimo psichologijos mokslo principais – veiksmingų bendravimo priemonių, sutelktų į intensyvių sveikatai palankaus elgesio ir vertybių ugdymą, visuma. Programą planuoja ir įgyvendina patys paaugliai – programos rengėjų apmokytos ir prižiūrimos komandos. Tokiu būdu paaugliams daug lengviau sukurti bendraamžiams malonią aplinką, kuri nėra nuobodi ir kartu skatina nevartoti svaigalų, organizuojamos stovyklos, mokymai, tęstiniai renginiai.

- **Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programa „Savu keliu“.** Tikslinė grupė - visa mokyklos bendruomenė: 2–12 klasių mokiniai, jų tėvai, mokytojai, švietimo pagalbos specialistai, kiti mokykloje dirbantys darbuotojai bei socialiniai partneriai. Programą gali įgyvendinti bendrojo ugdymo mokyklos ir profesinio mokymo įstaigos. Programos tikslas - įgalinti mokyklos bendruomenę mažinti mokinių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo riziką ir skatinti apsauginių veiksnių formavimąsi. Programą įgyvendina specialiai darbui su šia programa dirbti parengti mokyklos administracijos atstovai, švietimo pagalbos specialistai ir klasių vadovai, juos konsultuoja Nacionalinės švietimo agentūros darbuotojai.
- **Ankstyvosios intervencijos programa (FreD goes net).** Tikslinė grupė - eksperimentavimo su psichoaktyviosiomis medžiagomis (išskyrus tabaką) ar nereguliaraus jų vartojimo patirtį turintys 14–21 m. jaunuoliai, kurie dar nėra priklausomi. Programos tikslas - motyvuoti jauną žmogų keisti savo elgesį, paskatinti suabejoti jau turimomis žiniomis, susijusiomis su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu, žala bei pasekmėmis. Programą įgyvendina parengti pedagoginių psichologinių/ švietimo pagalbos tarnybų ir (ar) visuomenės sveikatos biuro specialistai. Programą sudaro trys dalys: pradinis pokalbis, praktiniai užsiėmimai aktyviai veiklai, diskusijoms, patirčių pasidalijimui bei refleksijoms ir baigiamasis pokalbis. Dalyvavimas programoje gali būti savanoriškas bei įpareigojantis (kaip administracinio poveikio ar vaiko minimalios priežiūros priemonė). Programa vykdoma, kai surenkama 6-12 jaunuolių grupė. Šios programos įgyvendinimą reglamentuoja Sveikatos apsaugos ir Švietimo, mokslo ir sporto ministrų 2018 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. V60/V-39 „Dėl ankstyvosios intervencijos programos vykdymo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

2004-09-17 priimtas Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl teisės pažeidimų, mokyklos nelankymo, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, ŽIV/AIDS, smurto ir nusikalstamumo prevencijos“, kuriuo mokyklų vadovai įpareigojami informuoti mokyklos bendruomenę apie pagalbos mokiniui, mokytojui ir mokyklai teikiančių institucijų, tarnybų bei organizacijų (policijos, Vaiko teisių apsaugos tarnybos, Pedagoginės psichologinės tarnybos, Psichikos sveikatos centro, Priklausomybės ligų centro, Lietuvos AIDS centro ir kt.), dirbančių teisės pažeidimų, mokyklos nelankymo, smurto, prievartos, savižudybių, ŽIV/AIDS prevencijos srityse, adresus ir telefonus; integruoti į mokyklos ugdymo turinį mokytojų, socialinių pedagogų, psichologų, visuomenės

sveikatos specialistų, klasės auklėtojų organizuojamą Narkotinių medžiagų, alkoholio bei tabako vartojimo prevencijos kursą apie narkotinių medžiagų, alkoholio bei tabako žalą žmogaus sveikatai bei visuomenei, siekdami ugdyti mokinių gyvenimo įgūdžius, atsparumą žalingiems įpročiams, plėtodami darbą su šeima bei sudaryti sąlygas tobulinti administracijos, mokytojų, psichologų, socialinių pedagogų, klasių auklėtojų ir kitų asmenų, dirbančių su vaikais, kvalifikaciją narkotinių medžiagų vartojimo, ŽIV/AIDS, smurto, prievartos, savižudybių, nusikalstamumo ir kitais prevencinio darbo klausimais.

2014 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos sveikatos 2014-2025 metų strategijos patvirtinimo“⁷⁶, kuriame numatytos kompleksinės priemonės šalies piliečių sveikatos būklei ir gyvenimo kokybei gerinti, atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad 13 procentų mokyklinio amžiaus mūsų šalies vaikų yra diagnozuota psichikos sveikatos sutrikimų, o tarp mokyklinio amžiaus vaikų labai paplitusios patyčios (apie 60–70 procentų vaikų teigia, kad yra patyrę šį reiškinį ir kaip aukos, ir kaip skriaudėjai). Strategijoje numatyti uždaviniai vykdant savižudybių prevenciją (stiprinti savižudiško elgesio supratimą visuomenėje, paremti bendruomenes įgyvendinant savižudybių prevencijos priemones ir tinkamai reaguojant į savižudišką elgesį, geriau atpažinti visuomenės grupes, kurioms kyla didžiausia savižudybės grėsmė, ir suteikti joms pagalbą, tobulinti psichikos sveikatos paslaugų prieinamumą ir didinti jų kompleksiskumą savižudybės grėsmę ir savižudybės krizę patiriantiems asmenims, užtikrinti kokybiškas ir saugias psichikos sveikatos priežiūros paslaugas savižudybės grėsmę ir savižudybės krizę patiriantiems asmenims, sumažinti prieinamumą prie savižudybės priemonių, tobulinti duomenų rinkimą, sisteminius ir atvejų tyrimus bei stebėseną savižudybių prevencijos srityje), nurodyta parengti vaikų psichikos sveikatos strategiją, teigiama, kad būtina psichologinių paslaugų plėtra, ypač ugdymo ir sveikatos priežiūros sistemose. Taip pat, numatyta mažinti neteisėtą narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir jų pirmtakų bei į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų pasiūlą stiprinant šių medžiagų apyvartos stebėseną ir kontrolę; stiprinti sveikos gyvensenos, socialinių emocinių, tėvystės įgūdžių ugdymą šeimoje, švietimo, socialinių paslaugų, sveikatos priežiūros įstaigose, nevyriausybinėse organizacijose ir vietos bendruomenėse; skatinti narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo prevencijos priemonių plėtrą darbo vietose ir bendruomenėse; plėtoti sveikatos priežiūros, socialines, rehabilitacijos ir reintegracijos, žalos mažinimo paslaugas asmenims, turintiems elgesio ir psichikos sutrikimų dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo; plėtoti bendradarbiavimą su pilietine visuomene, socialiniais partneriais, nevyriausybinio sektoriumi, organizuojant prevencines priemones ir teikiant reikiamas paslaugas, mažinant neteisėtą narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimą; stiprinti tarpinstitucinį ir tarptautinį bendradarbiavimą ir

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos sveikatos 2014-2025 metų strategijos patvirtinimo“, Nr. XII-964, (2014-06-26)

koordinavimą narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos srityse; atitolinti ir (ar) sumažinti narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimą, taikant skirtingų tikslinių grupių poreikius atitinkančias ir moksliniais duomenimis grįstas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemones; diegti ir įgyvendinti narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo prevencijos ir žalos mažinimo priemones pasilinksminimo vietose ir masiniuose renginiuose, užtikrinti jų įvairovę ir plėtrą; užtikrinti emocinės paramos linijomis teikiamą pagalbą emocinę krizę patiriantiems asmenims; užtikrinti psichikos sveikatos centruose teikiamos psichiatrinės ir psichologinės pagalbos paslaugų prieinamumą; didinti visuomenės informuotumą ir raštingumą psichinės sveikatos srityje, mažinant stigmatizuojančias visuomenės nuostatas; sistemingai vykdyti smurto artimoje aplinkoje bei patyčių prevencijos ir tikslinių gyventojų grupių psichologinį atsparumą stiprinančias priemones; mažinti alkoholio, kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, stiprinti priklausomybių ligų prevenciją, ankstyvąją intervenciją, gerinti psichikos ir elgesio sutrikimų diagnostiką. Ši strategija apima beveik visus išorinius „amok“ lemiančius veiksnius, todėl kokybiškas jos įgyvendinimas turėtų itin didelę įtaką šio „amok“ reiškinio užkardymui.

Užsienio šalių prevencija išorinių veiksnių atžvilgiu, kaip ir patyčių, vykdoma įgyvendinant įvairias tarptautines ir nacionalines švietimo ir prevencines programas, tokias kaip **LifeSkills Training** (plačiai pasaulyje vykdoma tarptautinė žalingų įpročių prevencijos programa vidurinės mokyklos mokiniams, stiprinanti motyvaciją ir gyvenimo įgūdžius, padedančius atsispirti narkotinėms, psichotropinėms medžiagoms, alkoholiui ir tabako gaminiams), **Midwestern Prevention Project** (paauglių alkoholio ir narkotikų prevencijos projektas, vidurinės mokyklos mokiniams, skatinantis atpažinti socialinį spaudimą, verčiantį įgyti žalingų įpročių, mokoma, kaip išvengti situacijų, kuriose vartojamas alkoholis ir narkotikai) ir kt.

Siekiant nepilnamečius apsaugoti nuo smurtinės ir kitos, neigiamą poveikį jiems darančios informacijos, 2002 metais buvo priimtas „Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas“⁷⁷, kurio paskirtis - nustatyti viešosios informacijos, darančios neigiamą poveikį nepilnamečiams, kriterijus, jos skleidimo tvarką, taip pat šios informacijos rengėjų, skleidėjų ir jų dalyvių, žurnalistų ir jų veiklos priežiūrą atliekančių institucijų teises, pareigas ir atsakomybę. Įstatyme nurodyta, kad neigiamą poveikį nepilnamečiams darančiai informacijai priskiriama viešoji informacija yra:

- 1) smurtinio pobūdžio, skatinanti agresyvumą ir nepagarbą gyvybei;
- 2) kai skatinamas turto naikinimas ar gadinimas;

⁷⁷ Lietuvos Respublikos „Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio“ įstatymas, Nr. IX-1067, (2002-09-10)

3) kai stambiu planu rodomas mirusio, mirštančio arba žiauriai sužaloto žmogaus kūnas, išskyrus atvejus, kai toks rodymas reikalingas asmens tapatybei nustatyti;

4) erotinio pobūdžio;

5) sukelianti baimę ar siaubą;

6) skatinanti lošti, raginanti, siūlanti dalyvauti azartiniuose lošimuose ir kituose žaidimuose, kuriuose sudaromas lengvo laimėjimo įspūdis;

7) kuria palankiai vertinama priklausomybė nuo narkotinių, toksinių, psichotropinių medžiagų, tabako ar alkoholio, taip pat nuo kitų medžiagų, kurios vartojamos arba gali būti vartojamos svaiginimosi tikslais, ir kuria skatinamas jų vartojimas, gamyba, platinimas ar įsigijimas;

8) skatinanti savęs žalojimą ar savižudybę, detalizuojanti savižudybės priemones ir aplinkybes;

9) kuria teigiamai vertinama nusikalstama veika ar idealizuojami nusikaltėliai;

10) susijusi su nusikalstamos veikos modeliavimu;

11) kuria skatinamas žmogaus orumą žeminantis elgesys;

12) kuria iš žmogaus ar žmonių grupės tyčiojamas arba žmogus ar žmonių grupė niekinami dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, neįgalumo, seksualinės orientacijos, socialinės padėties, kalbos, tikėjimo, įsitikinimų, pažiūrų ar kitais panašiais pagrindais;

13) kai demonstruojami inscenizuoti paranormalūs reiškiniai, sudarant šių reiškinių tikrumo įspūdį;

14) kuria skatinama nepilnamečių seksualinė prievarta ir jų išnaudojimas, nepilnamečių lytiniai santykiai;

15) kuria skatinami lytiniai santykiai;

16) kuria niekinamos šeimos vertybės, skatinama kitokia, negu Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse įtvirtinta, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata;

17) kai vartojami nešvankūs posakiai, žodžiai ar nepadorūs gestai;

18) kai patariama, kaip pasigaminti, įsigyti ar naudoti sprogmenis, narkotines ar psichotropines medžiagas, taip pat kitus gyvybei ar sveikatai pavojingus dalykus;

19) kuria skatinami blogi mitybos, higienos ir fizinio pasyvumo įpročiai;

20) kai demonstruojami masinės hipnozės seansai, kurių poveikio objektas yra visuomenės informavimo priemonės auditorija;

21) viešoji informacija, susijusi su asmens duomenų paskelbimu.

Įstatymas taip pat nustato amžiaus cenzus atsižvelgiant į viešai skelbiamos informacijos turinį, taiko apribojimus ir reikalavimus reklamoms bei komerciniams audiovizualiniams pranešimams, nurodo už įstatymo nuostatų įgyvendinimą atsakingas institucijas bei nustato atsakomybę už pastarojo nuostatų pažeidimus.

Taip pat, 2003 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo“⁷⁸, kurio tikslas - nustatyti viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo šiuose tinkluose nuostatas, jų įgyvendinimą ir laikymosi kontrolę, apibrėžiant **ribojamą viešąją informaciją** kaip kenkiančią nepilnamečių fiziniam, protiniam ir doroviniam vystymuisi viešąją informaciją, kurios platinimas ribojamas siekiant apsaugoti nepilnamečius, kaip reikalauja Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas, kiti nacionaliniai teisės aktai, Jungtinių Tautų Organizacijos Vaiko teisių konvencija ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Šiuo nutarimu draudžiama viešo naudojimo kompiuterių tinkluose paviešinti ir (ar) platinti neskelbtiną informaciją, nustatytą Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatyme, Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatyme ir kituose įstatymuose, ir ribojamas viešosios informacijos pateikimas: elektroninėse visuomenės informavimo priemonėse arba kituose interneto tinklalapiuose ji gali būti pateikiama tik atitinkamai pažymėta; draudžiama informacija, kuri ribojama skelbti, platinti ir laikyti laisvai prieinamą, kai informacija, kuri ribojama skelbti ir platinti, gali tapti laisvai prieinama nepilnamečiams; nustatyta atsakomybė už interneto tinklalapio turinį pastarojo įkūrėjui (valdytojui), bei informacijos prieglobos paslaugų teikėjui ir valstybės institucijų pareigos.

4. 2. 3. Specialiosios prevencijos priemonės

Specialiosios prevencijos priemonės yra nukreiptos į galimą „amok“ reiškinių skatinančius veiksmus, kurie atsiranda esant specialioms sąlygoms. Tai yra ginklų prieinamumas, nepakankamai didelis dėmesys gautai informacijai apie galimą grėsmę arba nemokėjimas ja tinkamai disponuoti, siekiant tokios grėsmės išvengti ir nepakankamai greitas ir efektyvus reagavimas išpuoliui įvykus.

Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento atliktos analizės duomenimis⁷⁹, dauguma užpuolikų turėjo prieigą prie ginklų ir jais naudojosi iki atakos. Didžioji dalis vykdytojų išpuolių metu naudojo ginklus, paimtus iš savo namų, prie kurių turėjo laisvą arba nepakankamai sudėtingą prieigą. Lietuvoje ginklų įsigijimo, laikymo ir naudojimosi tvarka yra griežtai reguliuojama Lietuvos Respublikos Ginklų ir šaudmenų įstatymu⁸⁰, kurio tikslas - reglamentuoti ginklų, ginklų priedėlių, šaudmenų, jų dalių apyvartą siekiant užtikrinti žmogaus, visuomenės ir valstybės saugumą. Įstatyme nustatytos ginklų, ginklų priedėlių ir šaudmenų klasifikavimo į kategorijas nuostatos, ginklų, ginklų priedėlių, šaudmenų, jų dalių apyvartos ir jos kontrolės teisiniai pagrindai ir subjektų,

⁷⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo“, Nr. 290, (2002-03-05)

⁷⁹ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁸⁰ Lietuvos Respublikos „Ginklų ir šaudmenų įstatymas“, Nr. IX-705, (2002-01-15)

kurių veikla susijusi su ginklais, ginklų priedėliais, šaudmenimis ir jų dalimis, teisės ir pareigos. Šio įstatymo 11 straipsnyje nurodyta, kad asmenų teisė įsigyti ir turėti ginklus, ginklų priedėlius, šaudmenis ir jų dalis:

- nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai ir Lietuvos Respublikoje įregistruoti juridiniai asmenys gali įsigyti ir turėti ginklus, ginklų priedėlius, šaudmenis, jų dalis šiems tikslams:
 - 1) medžioklei;
 - 2) sportui;
 - 3) savigynai;
 - 4) profesinei veiklai;
 - 5) kolekcijoms sudaryti;
 - 6) mokymui;
 - 7) moksliniam tyrimui;
 - 8) šaulio tarnybai ar profesinės karo tarnybos kario, kario savanorio ir kito savanoriškos nenuolatinės karo tarnybos kario individualiems praktiniams įgūdžiams tobulinti;
 - 9) kitiems tikslams, jeigu tai neprieštarauja įstatymams, tarptautinėms sutartims ir susitarimams.
- Europos fiziniai ir Europos juridiniai asmenys, išskyrus asmenis, nurodytus šio straipsnio 1 dalyje, gali įsigyti ir turėti ginklus, ginklų priedėlius, šaudmenis, jų dalis šiems tikslams:
 - 1) profesinei veiklai;
 - 2) mokymui;
 - 3) kitiems tikslams, jeigu tai neprieštarauja įstatymams, tarptautinėms sutartims ir susitarimams.

Taip pat, įstatymas reglamentuoja griežtą visų ginklų, jų savininkų ir valdytojų registravimą Ginklų registre ir jų apskaitą ir nustato ginklų įsigijimo, laikymo ir panaudojimo saugiklius:

- draudžia įsigyti ginklus, ginklų priedėlius, šaudmenis, jų dalis (išskyrus šaltuosius D kategorijai priskiriamus ginklus) iš asmenų, kurie neturi teisės verstis prekyba civilinėje apyvartoje ginklais, ginklų priedėliais, šaudmenimis, jų dalimis ar tarpininko veikla;
- nustato bendruosius leidimų įsigyti, laikyti ir leidimus nešiotis A, B, C kategorijų ginklus išdavimo reikalavimus bei jų gavimo tvarką, į kurią įeina privalomas patikrinimas;
- nustato amžiaus reikalavimą ginklą norintiems įsigyti ar juo disponuoti asmenims (priklausomai nuo tikslų, nustatytas 18, 21 arba 23 metų amžiaus reikalavimas);
- fiziniams asmenims leidžiama jam priklausančią ginklą perleisti naudoti tik kartu gyvenančiam šeimos nariui, turinčiam leidimą tokios kategorijos ginklą laikyti ar nešiotis;
- taikomi teisės įsigyti ir turėti ginklus ir šaudmenis apribojimai asmenims, kurie: yra jaunesni, negu šio įstatymo nustatyto amžiaus; nesantys nepriekaištingos reputacijos; nepateikę sveikatos

patikrinimo išvados, patvirtinančios, kad jie neserga ligomis ar neturi fizinių trūkumų, dėl kurių asmenys negali įsigyti ar turėti ginklo; nenurodę gyvenamosios vietos; nepateikę ginklui įsigyti, registruoti reikalingų dokumentų ar informacijos arba pateikę sąmoningai klaidingus duomenis ar suklastotus dokumentus; neišlaikę egzamino šio įstatymo nustatytais atvejais; neturintys Vyriausybės įgaliotos institucijos nustatytus reikalavimus atitinkančių sąlygų laikyti ginklą; kuriems dėl ginklo praradimo buvo panaikintas leidimo laikyti ginklus ar leidimo nešiotis ginklus galiojimas ir nuo to laiko nėra praėję 3 metai; gyvenantys kartu su kitais asmenimis, kurie neatitinka įstatyme įtvirtintų nepriekaištingos reputacijos nuostatų; apie kuriuos policijos įstaiga turi duomenų, kad jie gali kelti arba kelia grėsmę kitų asmenų ar savo gyvybei ar sveikatai, nuosavybei, viešajai tvarkai ar visuomenės saugumui; apie kuriuos Valstybės saugumo departamentas turi duomenų, kad jie gali kelti arba kelia grėsmę valstybės saugumui;

- ginklų, ginklų priedėlių, šaudmenų, jų dalių savininkas, valdytojas, naudotojas privalo įsirengti nustatytas sąlygas atitinkančią ginklui, ginklo priedėliui, šaudmenims, jų dalims laikyti vietą ir laikytis ginklų, ginklų priedėlių, šaudmenų, jų dalių laikymo reikalavimų, sudaryti sąlygas kontroliuojančiųjų institucijų įgaliotiems asmenims pateikti į ginklų, ginklų priedėlių, šaudmenų, jų dalių laikymo vietas ir jų reikalavimu pateikti patikrinti ginklą, ginklo priedėlį, šaudmenis, jų dalis ir leidimą nešiotis ginklus ar leidimą laikyti ginklus, taip pat ginklo pažymėjimą, teisėsaugos institucijų pareigūnų reikalavimu pateikti ginklus, ginklų priedėlius, šaudmenis, jų dalis ir leidimą nešiotis ginklus ar leidimą laikyti ginklus, taip pat ginklo pažymėjimą, pranešti policijos įstaigai apie ginklo, ginklo priedėlio, šaudmenų, jų dalių, leidimo įsigyti ginklus, leidimo nešiotis ginklus ar leidimo laikyti ginklus, taip pat ginklo pažymėjimo vagystę ar praradimą ir kt.

Už neteisėtą disponavimą šaunamaisiais ginklais Lietuvoje taikoma baudžiamoji atsakomybė⁸¹.

Ginklų prieinamumo Lietuvoje problemos, kaip galimos „amok“ reiškinių priežasties, nenurodė ir nei vienas iš apklaustų mokymosi įstaigų ir teisėsaugos institucijų ekspertų, todėl galima daryti išvadą, kad šiuo klausimu Lietuva vykdo teisingą politiką ir toks pakankamai griežtas ginklų apyvartos reglamentavimas mažina šį „amok“ skatinantį reiškinį iki minimumo.

Aptariant užsienio šalių praktiką šioje srityje, būtina išskirti Jungtines Amerikos Valstijas (JAV), kuriose vykdomas itin liberalizuota civilių asmenų disponavimo šaunamaisiais ginklais politika. Atsižvelgiant į tai, kad JAV pasaulio mastu pirmauja dėl ginkluotų išpuolių mokyklose, po kiekvieno iš jų kyla didelis visuomenės pasipiktinimas dėl pakankamai laisvo ginklų prieinamumo šalyje ir diskusijos dėl ginklų įsigijimo tvarkos griežtinimo. Vis dėlto, neskaitant ne itin reikšmingų ginklų prieinamumo reglamentavimo pakeitimų iki 2007 metų, po Virdžinijos Politechnikumo Institute įvykdytų šaudynių,

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 253 str.

kurių metu buvo nužudyti 32 žmonės ir dar 17 žmonių buvo sužeista, o ataką įvykdžiusiam asmeniui – Seungas-Hui Cho iki įvykio buvo diagnozuoti psichikos sutrikimai, 2008 metų pradžioje tuometinis JAV Prezidentas Džordžas Bušas pasirašė naują ginklų kontrolės įstatymą draudžiantį įsigyti šaunamąjį ginklą psichikos ligomis sergantiems asmenims⁸². Priėmus tokio pobūdžio įstatymą anksčiau, Virdžinijos Politechnikumo Instituto tragedijos būtų buvę galima išvengti. Būtent šis įstatymo pakeitimas ginklų kontrolės srityje buvo reikšmingiausias JAV per pastaruosius 13 metų.

Analizuojant specialiąsias prevencijos priemones, nukreiptas į nepakankamai didelį dėmesį gautai informacijai apie galimą grėsmę arba nemokėjimą ja tinkamai disponuoti, būtina atkreipti dėmesį, kad „amok“ reiškinyse Lietuvoje dėl savo ekstremistinių bruožų patenka po terorizmo samprata, o pastarojo prevencija vykdoma Lietuvos Respublikos Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo⁸³, kurio paskirtis - nustatyti Lietuvos nacionalinio saugumo užtikrinimo pagrindus bei užtikrinti Lietuvos nacionalinį saugumą, pagrindus. Įstatyme nurodyta, kad „valstybės valdžia privalo apsaugoti Lietuvą nuo užsienio valstybių slaptųjų tarnybų ir jų priedangos struktūrų bei teroristinių organizacijų ardomosios veiklos, teroro aktų ir sukludyti tokioms organizacijoms pasinaudoti Lietuvos Respublikos teritorija arba kaip tranzito valstybe ardomajai veiklai ar teroro aktams prieš kitas valstybes“. Pagal šį įstatymą, Vidaus reikalų ministerija pagal savo kompetenciją vadovauja viešojo saugumo užtikrinimo valstybės politikos įgyvendinimui ir jį kontroliuoja (pagrindinė policijos, kaip nacionalinio saugumo sistemos sudedamosios dalies, paskirtis – užtikrinti asmens ir visuomenės saugumą, žmogaus teises ir laisves, palaikyti viešąją tvarką, kovoti su nusikalstamomis veikomis), o Valstybės saugumo departamentas - apsaugo nuo pasikėsinimų valstybę, jos suverenitetą ir konstitucinę santvarką: vykdo žvalgybą ir kontržvalgybą, tiria, analizuoja ir prognozuoja visuomeninius politinius bei ekonominius procesus, susijusius su grėsmėmis nacionaliniam saugumui; laiku atskleidžia veikas, keliančias grėsmę valstybės saugumui, suverenitetui, teritorijos neliečiamybei ir vientisumui, konstitucinei santvarkai, valstybės interesams, gynybinei ir ekonominei galiai, užkerta kelią šioms veikoms ir jas šalina įstatymų nustatyta tvarka. Taip pat, Valstybės saugumo departamentas koordinuoja Lietuvos Respublikos institucijų kovą su terorizmu, teikia žvalgybos, kontržvalgybos ir kitą nacionaliniam saugumui reikšmingą informaciją, išvadas ir rekomendacijas Seimui, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei, o prireikus ir kitoms valstybės institucijoms. Informaciją, kuri nėra valstybės paslaptis, Valstybės saugumo departamentas teikia ir visuomenei. Taip pat, remiantis Nacionalinio saugumo strategija⁸⁴, Valstybės saugumo departamentas ir specializuoti policijos padaliniai vykdo terorizmo grėsmės stebėseną ir kontrolę, nuolat keičiasi informacija.

⁸² Cochran ir John, ABC News, "New Gun Control Law Is Killer's Legacy", (2008)

⁸³ Lietuvos Respublikos Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, Nr. VIII-49, 1996-12-19

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“, Nr. IX-907, (2002-05-28) (pakeitimas: Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2002-05-28 nutarimo Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ pakeitimo“, Nr. XIV-795, (2021-12-16))

Tokio pobūdžio informacijos kontrolės būtinumą, siekiant užkardyti ne tik terorizmo, bet ir galimo smurto mokyklose grėsmę, patvirtina ir Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento atlikta analizė⁸⁵, kurios metu buvo nustatyta, kad tikslinio smurto atvejai mokykloje retai būna staigūs, impulsyvūs poelgiai. Paprastai, mokiniai, kurie dalyvavo mokyklose vykdomuose išpuoliuose, nevykdė jų staiga paveikti didelių emocijų ar impulsyviai, jų sprendimas vykdyti išpuolį buvo galutinis, apmąstytas rezultatas proceso, kuris paprastai prasideda nuo idėjos, pereina prie plano kūrimo, o vėliau - prie priemonių užtikrinimo planui įvykdyti ir galiausiai baigiasi puolimu. Šis procesas gali būti pastebėtas iš atitinkamo vykdytojo elgesio ir bendravimo. Atsižvelgiant į tai, jei būtų laiku sužinoma informacija apie užpuoliko ketinimus ir planus, kai kurių išpuolių galėtų būti išvengta. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad laiko tarpas tarp užpuoliko sprendimo surengti ataką ir atakos įvykdymo gali būti ir palyginus trumpas, todėl vos atsiradus pirmiesiems požymiams apie tai, kad mokinyss gali kelti grėsmę mokyklos bendruomenei, būtinas kuo skubesnis mokyklos administracijos ir/ar teisėsaugos institucijų įsikišimas, siekiant išsiaiškinti situaciją ir nustatyti, ar grėsmė yra tikra. Taip pat, tyrimo metu nustatyta, kad prieš daugumą incidentų kiti žmonės žinojo apie užpuoliko idėją ir (arba) planą įvykdyti išpuolį. Tai rodo, kad patys agresoriaus bendraamžiai ar moksleiviai gali būti itin svarbi dalis mechanizmo, sėkmingai įgyvendinant išpuolių mokyklose prevenciją. Draugas ar mokyklos draugas gali būti pirmasis, kuris išgirs, kad mokinyss galvoja arba planuoja kam nors pakenkti. Nepaisant to, turintis tokios informacijos jaunuolis apie planuojamą incidentą suaugusiems gali ir nepranešti, todėl mokyklos gali paskatinti mokinius pranešti tokio turinio informaciją, pašalinant visas moksleivius atgrasančias kliūtis ir sukuriant palankias sąlygas informacijai pateikti. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurie moksleiviai gali būti nelinkę savanoriškai teikti turimos informacijos baimindamiesi suaugusių reakcijos, todėl svarbu sukurti apgalvotą ir veiksmingą sistemą, skirtą reaguoti į bet kokią moksleivių pateiktą informaciją, net jei dalis jos, siekiant identifikuoti galimą išpuolio mokykloje planavimą, būtų nereikšminga. Sėkmingai surenkant kuo daugiau potencialiai svarbios informacijos iš skirtingų šaltinių, gali padėti susidaryti išsamesnį vaizdą apie konkretaus mokinio idėjas, veiklą ir planus. Taip pat, tyrimo metu nustatyta, kad dauguma išpuolio vykdytojų prieš išpuolį kėlė nerimą aplinkiniams dėl savo elgesio. Vaikai, tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, siunčia signalus apie jų problemas kitiems asmenims. Išpuolių mokyklose vykdytojai nebuvo „nematomi“ mokiniai. Tiesą sakant, beveik visi šie mokiniai prieš išpuolius savo elgesiu sukėlė susirūpinimą bent vienam asmeniui, dažniausiai suaugusiam, ir šis faktas gali paskatinti susirūpinusius suaugusius labiau atkreipti dėmesį į tokį vaiką. Mokinio šeima, mokytojai, draugai ir kiti gali turėti informacijos apie galimus ketinimus įvykdyti ataką, tačiau dažnu atveju jie, arba neatpažįsta šių vaiko siunčiamų signalų, arba neperduoda informacijos asmenims, galintiems tinkamai įvertinti gautą informaciją ir susidaryti išsamesnį vaizdą

⁸⁵ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

apie mokinį, jo elgesį ir galimas grėsmes. Vis dėlto, disponuoti tokio turinio informacija reikėtų labai atsargiai, kad konkretus mokinys nebūtų atstumtas bendramokslių, ypač jei pastariesiems jau yra žinoma apie problemą arba pagalbos jam poreikį.

Taip pat, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad šios atliktos analizės duomenimis⁸⁶, dauguma užpuolikų tiesiogiai negrasino ir nerodė agresijos savo taikiniams prieš išpuolį. Ši išvada yra labai svarbi, siekiant pabrėžti, kad svarbu nelaukti išpuolio grėsmės fakto prieš jam prasidedant. Dauguma užpuolikų iki įvykio savo taikiniui tiesiogiai negrasino, o kai kurie - negrasino iš viso. Tačiau kitas atakos vykdytojo elgesys ir bendravimas, gali kelti susirūpinimą, pavyzdžiui, sužinojus, kad vaikas kalba apie ginklo atsinešimą į mokyklą, yra pagrindas manyti, kad vaikas gali kelti grėsmę, todėl reikėtų imtis veiksmų ir pradėti rinkti informaciją dėl galimo išpuolio įvykdymo. Mokyklos administracija turėtų reaguoti į visus grasinančius mokinius, nes nepakankama reakcija į tokius planus gali paskatinti juos įvykdyti.

Savalaikis reikšmingos informacijos įvertinimas ir jos tinkama kontrolė bei perdavimas tarpinstituciniu lygmeniu, taip pat yra labai svarbus faktorius, siekiant vykdyti efektyvią smurtinio išpuolio prevenciją šalyje, todėl atsakingi asmenys turėtų gebėti tinkamai įvertinti ir kontroliuoti bet kokią informaciją, susijusią su galima grėsme. Ši sritis Lietuvoje nėra pakankamai gerai reglamentuota - įstatymo leidėjas neskiria pakankamai dėmesio informacijai dėl planuojamo nusižengimo padarymo, nenustatyta į prevenciją nukreiptos informacijos perdavimo tvarka. Kaip pavyzdį būtų galima paimti Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo⁸⁷ 35 straipsnyje nustatytą pareigą pranešti apie galimą vaiko teisių pažeidimą, kuriame nurodoma, kad švietimo, asmens sveikatos priežiūros, vaiko teisių apsaugos, socialinių paslaugų, teisėsaugos ir kitų institucijų bei įstaigų, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai, kurių darbas yra susijęs su vaikų auklėjimu, mokymu, priežiūra ar jų saugumo užtikrinimu, turintys pagrįstos informacijos apie **daromą** ar **galimai padarytą** nusikalstamą veiką vaiko atžvilgiu [...], privalo nedelsdami apie tai informuoti policiją ir (ar) Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybą ar jos įgaliotą teritorinį skyrį. Įstatyme nenumatytas informacijos perdavimas dėl planuojamų ar ketinamų įvykdyti nusikalstamų veikų, nors tokios veikos kaip „amok“, turi pakankamai daug pagrįstą grėsmę rodančių požymių dar ketinimo, planavimo ir rengimosi stadijose.

Kitas teisės aktų leidėjo nepakankamo dėmesio dar neįvykdytų, bet galbūt planuojamų įvykdyti, nusikalstamų veikų prevencijos atžvilgiu pavyzdys būtų šiuo metu jau pakeisto Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl Lietuvos medicinos normos MN 114:2005 „Gydytojas vaikų ir paauglių psichiatras. Teisės, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo⁸⁸, kuriame nurodyta gydytojo vaikų ir paauglių psichiatro pareiga buvo pranešti policijai apie sužeidimus šaltuoju ar šaunamuoju

⁸⁶ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁸⁷ Lietuvos Respublikos *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas* Nr. I-1234, 3 str., (1996-03-14)

⁸⁸ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 114:2005 „Gydytojas vaikų ir paauglių psichiatras. Teisės, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo, Nr. V-577, (2005-07-13)

ginklų bei kitus smurtinius sužeidimus ir sužalojimus, tačiau nenumatyta pareiga pranešti apie grėsmę keliančias paciento mintis, ketinimus arba elgesį. Atsižvelgiant į tai, kad „amok“ ir kitų galimų smurtinių išpuolių užkardymui ir efektyviai prevencijai vykdyti, tokios srities gydytojo savalaikis informacijos perdavimas būtų itin reikšmingas, įstatymų leidėjo nedėmesingumas šiai problemai matomas ir šio įstatymo pakeitimo įstatyme⁸⁹, kuriame gydytojas įpareigojamas įtariant netinkamą elgesį su vaiku – nepriežiūrą, seksualinį, fizinį ar emocinį smurtą – pranešti apie tai kompetentingoms įstaigoms.

Tai, kad sklandus ir savalaikis tarpinstitucinis keitimasis informacija yra itin svarbus, patvirtina ir užsienio šalių patirtis: jau minėtos JAV Virdžinijos Politechnikos Instituto šaudynės paskatino Virdžinijos valstiją panaikinti teises spragas, kurios leido asmenims, pripažintiems psichiškai nesveikais (tarp jų ir išpuolio vykdytojui Seungui-Hui Cho), ir kurių neaptiko Nacionalinė momentinių nusikaltimų patikrinimo sistema (NICS), įsigyti ginklus, taip pat atkreiptas dėmesys į psichikos sveikatos priežiūros spragas bei privatumo įstatymus, dėl kurių Universiteto administracija negavo duomenų apie S. Hui Cho diagnozuotas psichikos ligas ir gydymą vidurinėje mokykloje, ir tai lėmė blogėjančią S. Hui Cho būklę jo mokymosi Virdžinijos Politechnikos Institute metu.

Paskutinis, bet bene pats svarbiausias ir labiausiai kardantis tiesioginę „amok“ reiškinio grėsmę, deja pastarajam jau pasiekus vykdymo stadiją, veiksnys yra greitas ir efektyvus reagavimas išpuoliui įvykus. Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) Slaptosios tarnybos ir Švietimo departamento atliktos analizės duomenimis⁹⁰, nepaisant operatyvių teisėsaugos veiksmų, dauguma išpuolių buvo sustabdyti kitomis priemonėmis nei teisėsaugos įsikišimas. Daugumos išpuolių mokyklose trumpa vykdymo trukmė parodo, kad be ekstremaliųjų situacijų valdymo įgyvendinimo, kuomet įvykio vietoje pradeda veikti teisėsaugos institucijos, svarbu kiekvienai mokyklai parengti ir prevencines priemones, kurios apimtų visas procedūras, reikalingas reagavimui į iškilusias tokio pobūdžio grėsmes ir jų valdymui. Lietuva šiuo aspektu yra pasiruošusi pakankamai gerai:

Policija vykdo teorinius ir praktinius mokymus „amok“ užkardymo tema, tiek studentams, tiek jau dirbantiems pareigūnams ir jų vadovams, dalyvaujama su „amok“ susijusiuose tarptautiniuose kursuose ir renginiuose, ruošiamą metodinę medžiagą ir taikoma speciali „amok“ įvykio vietos pareigūnų veiksmų taktika. Priešingai negu JAV, kai neatidėliotini policijos įsikišimo veiksmai, įvykus ekstremaliai situacijai, buvo reglamentuoti tik po šaudynių Kolumbaino vidurinėje mokykloje, Lietuvoje jau dabar Lietuvos policijos Generalinio komisaro įsakymu „Dėl Lietuvos policijos Generalinio komisaro 2011-07-19 įsakymo Nr. 5-V-673 „Dėl policijos patrulių veiklos instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“⁹¹

⁸⁹ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2005-07-13 įsakymo Nr. V-577 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 114:2005 „Gydytojas vaikų ir paauglių psichiatras. Teisės, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo pakeitimo“, Nr. V-1031, (2019-08-29)

⁹⁰ United States Secret Service ir United State department of education, *supra note*

⁹¹ Lietuvos policijos Generalinio komisaro įsakymas „Dėl Lietuvos policijos Generalinio komisaro 2011-07-19 įsakymo Nr. 5-V-673 „Dėl policijos patrulių veiklos instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, Nr. 5-V-949, (2014-11-04)

reglamentuota, kad „policijos patruliai, gavę informacijos apie objekte paimtus įkaitus, užsibarikadavusį ginkluotą asmenį (-is), rastus sprogmenis, nedelsdami informuoja budėtoją ir užtikrina, kad kiti asmenys būtų patraukti nuo įvykio vietos saugiu atstumu, o įvykio vieta aptverta. Jeigu susiklosčiusioje situacijoje pastebėtas asmens mirtinai pavojingas destruktivus elgesys, nėra galimybės su juo užmegzti kontakto, girdisi šūviai, pagalbos šūksniai ar yra kitų požymių, kad prieš asmenis yra naudojamas smurtas – policijos patruliai nedelsdami, laikydamiesi teisės aktų reikalavimų ir metodinių rekomendacijų, privalo surasti įtariamąjį ir jį neutralizuoti“. Tokiu būdu užtikrinama, kad jau pirmieji į įvykio vietą atvykę policijos pareigūnai imsis visų reikiamų veiksmų, kad išpuolis būtų užkardytas ir būtų išvengta kuo daugiau aukų.

Savo ruožtu, švietimo institucijos taip pat turi pakankamai išsamų reglamentavimą ekstremalių situacijų atvejams:

2012 metais buvo priimtas Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl pritarimo rekomendacijoms dėl poveikio priemonių taikymo netinkamai besielgiantiems mokiniams“⁹², kuriomis „siekiama padėti mokyklų darbuotojams veiksmingai reaguoti į kraštutinius mokinių netinkamo elgesio atvejus bei iškilusią grėsmę, siekiant užtikrinti mokyklos bendruomenės narių ir (ar) kitų asmenų fizinį ir psichologinį saugumą“. Šiose rekomendacijose yra paaiškintos esminės mokyklose netoleruotino elgesio bei galimų poveikio priemonių pastarajam užkardyti sąvokos: **netinkamas mokinio elgesys** - tai mokinio elgesys, keliantis realų pavojų jo paties ir (ar) kitų asmenų gyvybei, sveikatai, psichologiniam ar fiziniam saugumui arba turtui, taip pat pasikartojantis, tyčinis, agresyvus, įžūlus, griauantis ugdymosi procesą, pažeidžiantis kitų asmenų garbę ir orumą bei psichologinį ir fizinį saugumą mokinio elgesys; **poveikio priemonė** – mokyklos darbuotojo veiksmai, kuriais siekiama nutraukti ar sustabdyti netinkamą mokinio elgesį bei atkurti psichologiškai ir fiziškai saugią ir savitarpio pagarba grįstą ugdymosi aplinką; **pagrįsti fiziniai veiksmai** – su fiziniu kontaktu susiję mokyklos darbuotojo veiksmai mokinio atžvilgiu, kurių gali būti imamasi siekiant nutraukti mokinio elgesį, keliantį realų pavojų jo paties ir (ar) kitų asmenų gyvybei, sveikatai, psichologiniam ar fiziniam saugumui arba turtui, arba užkirsti jam kelią. Pagal šias rekomendacijas, mokyklos darbuotojas, esant nustatytoms sąlygoms ir siekdamas užtikrinti mokyklos bendruomenės narių ir (ar) aplinkinių saugumą, gali pakeisti mokinio ugdymosi vietą, iškviesti mokyklos vadovą ar jo įgaliotą atstovą, o esant reikalui - ir organizuoti mokinio daiktų patikrinimą bei panaudoti pagrįstus fizinius veiksmus, kurie gali varijuoti nuo stovėjimo tarp mokinių arba prieš mokinį, siekiant užkirsti kelią pavojingam elgesiui, iki mokinio sulaikymo ekstremaliose situacijose, fiziškai apribojant mokinio veiksmus.

⁹² Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl pritarimo rekomendacijoms dėl poveikio priemonių taikymo netinkamai besielgiantiems mokiniams“, Nr. V-1268, (2012-08-28)

2018 metais priimtas Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl krizių valdymo mokyklose patvirtinimo“⁹³. Šios rekomendacijos nustato *krizių* (netikėtas ir / ar pavojingas įvykis, sutrikdantis įprastą mokyklos bendruomenės ar atskirų jos narių veiklą, emociškai sukrečiantis visą ar didesnę ugdymo įstaigos bendruomenės dalį) valdymą mokyklose, vykdančiose ikimokyklinio, priešmokyklinio, bendrojo ugdymo ir pirminio profesinio mokymo programas, krizių valdymo mokyklose komandos sudarymą, darbo organizavimą ir bendradarbiavimą su mokyklos vaiko gerovės komisija, mokyklos savininko teises ir pareigas įgyvendinančia institucija, savivaldybės vykdomąja institucija, savininko teises ir pareigas įgyvendinančia institucija (dalyvių susirinkimo), savininku (dalyvių susirinkimo) ir psichologinės pagalbos teikėju (-ais) krizės mokyklose metu. Rekomendacijose nurodoma, kad krizės valdymą mokykloje organizuoja nuolat veikianti, krizių valdymą vykdančių specialistų grupė, kurią rekomenduojama sudaryti iš mokyklos administracijos, švietimo pagalbos specialistų, mokytojų atstovų, turinčių krizės mokykloje valdymui reikalingų asmeninių savybių ir kompetencijų. Mokyklos komandos paskirtis – pasirengti konstruktyviai reaguoti į krizę, o įvykus krizei – koordinuotai ir veiksmingai organizuoti krizės pasekmių įveikimą, užtikrinti krizės paveiktiems mokyklos bendruomenės nariams reikiamos pagalbos teikimą. Mokyklos komandą rekomenduojama sudaryti iš 5–7 narių, taip pat rekomenduojama, kad mokyklose, kuriose dirba mažiau nei 9 mokytojai, mokyklos komandos funkcijas atliktų Komisija. Mokyklos komandai vadovauja mokyklos vadovas, jam negalint atlikti savo funkcijų, jo pavaduotojas. Mokyklos komandą sudaro: mokyklos komandos vadovas, narys atsakingas už psichologinės pagalbos organizavimą ir (ar) teikimą, narys, atsakingas už komunikaciją, narys, atsakingas už saugumą, ir narys, atsakingas už pirmosios medicininės pagalbos organizavimą. Priklausomai nuo mokyklos dydžio ir resursų vienai funkcijai atlikti gali būti skiriami keli mokyklos komandos nariai arba vienam mokyklos komandos nariui skiriama atlikti kelias funkcijas, tačiau mokyklos komandos vadovo, nario, atsakingo už psichologinės pagalbos organizavimą ir (ar) teikimą, ir nario, atsakingo už komunikaciją, funkcijas turi atlikti skirtingi asmenys. Rekomendacijose taip pat nurodyta, kad mokyklos komandos nariais skiriami krizės valdymui būtinų gebėjimų: komunikacijos, bendradarbiavimo, komandinio darbo, konfliktų sprendimo, savižudybės ir savižalos rizikos atpažinimo įgūdžių turintys mokyklos administracijos darbuotojai, mokytojai ir/ar pagalbos mokiniui specialistai (logopedas, specialusis pedagogas, socialinis pedagogas, psichologas). Mokyklos komandos nariai gali būti ir komisijos nariais, o mokyklos komandos sudėtį tvirtina mokyklos vadovas.

Mokyklos komanda krizės valdyme atlieka šias funkcijas: kartu su Komisija parengia preliminarų krizės valdymo veiksmų planą, kuriame numato krizės valdymo veiksmus; įvykus krizei kartu su Komisija rekomenduojama, konsultuojantis su mokyklos savininko teises ir pareigas įgyvendinančia

⁹³ Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl krizių valdymo mokyklose patvirtinimo“, Nr. V-229, (2008-03-08)

institucija, savivaldybės vykdomąja institucija, savininko teises ir pareigas įgyvendinančia institucija (dalyvių susirinkimu), savininku (dalyvių susirinkimu) ir psichologinės pagalbos teikėju (-ais), peržiūrėti preliminarų krizės valdymo veiksmų planą pritaikant jį esamai krizės situacijai ir įvertina mokyklos turimus vidinius psichologinei pagalbai reikalingus resursus, prireikus, iškviečia psichologinės pagalbos teikėją (-us), reguliariai aptaria esamą krizės situaciją ir tolesnius krizės valdymo veiksmus; pasikeitus aplinkybėms priima sprendimą koreguoti krizės valdymo veiksmų planą arba sustabdyti krizės valdymo veiksmus, o pastaruosius sustabdžius - aptaria krizės valdymo eigą ir numato postvencinius veiksmus.

Rekomendacijose nurodytos mokyklos komisijos narių funkcijos ir tai, kad už krizės valdymo mokykloje organizavimą atsakingas narys, esant krizei, susijusiai su realia ar suvokiama grėsme mokyklos bendruomenės narių civiliniam saugumui, nedelsiant imasi priemonių, užtikrinančių mokyklos bendruomenės narių saugumą, ir informuoja mokyklos komandos vadovą ar jo pavaduotoją, prireikus iškviečia policiją ir (ar) priešgaisrinę gelbėjimo tarnybą (bendrosios pagalbos telefonu 112).

Remiantis aukščiau nurodytu įstatymu, mokyklos yra sudariusios krizių valdymo komandas, kurių nariai pasiskirstę atitinkamas funkcijas bei reglamentavusios krizių valdymo tvarkas, todėl tikėtina, kad įvykus staigiai, ekstremaliai situacijai chaoso būtų išvengta ir krizę, priklausomai nuo kitų lemiančių veiksnių, pavyktų suvaldyti pakankamai efektyviai.

Apibendrinant, galima teigti, kad Lietuvos mastu prevencijos priemonės vykdomos aktyviai tiek mokyklos vidinių, tiek išorinių, tiek specialiųjų sistemų atžvilgiu. Nepaisant keitimosi reikšminga informacija spragų tarpinstituciniu lygmeniu, Lietuvos mokymosi įstaigos ir teisėsaugos institucijos yra pakankamai gerai pasirengusios galimam „amok“ išpuoliui mokykloje. Apklaustų ekspertų nuomone, tiek policija, tiek mokyklos turi reglamentuotą reagavimo į tokius įvykius tvarką, yra nusistatę atitinkamas funkcijas bei vykdo švietimą ir prevencijos programas šioje srityje.

4. 3. Empirinio tyrimo rezultatai

Siekiant nustatyti „amok“ reiškinių riziką Lietuvos mokyklose, Lietuvos švietimo ir teisėsaugos institucijų kompetencijas ir pasirengimą „amok“ atžvilgiu, bei galimas spragas, suteikiančias pagrindą pateikti tikslingus siūlymus kaip tinkamai užkardyti „amok“ ir į jį reaguoti, atliktas empirinis tyrimas, kurio metu buvo atlikta kokybinė (mokymosi įstaigų ir teisėsaugos institucijų ekspertų) apklausa - apklausti trys gimnazijų bei pagrindinių mokyklų direktoriai (M1 (pagrindinė mokykla), M2 (gimnazija), M3 (pagrindinė mokykla)) bei trys policijos ir Valstybės saugumo departamento padalinių, kovojančių su terorizmu, vadovai (T1 (policija), T2 (policija), T3 (Valstybės saugumo departamentas)) pateikiant šiuos esminius klausimus:

1. Kokia šiuo metu yra situacija ir rizika dėl galimo AMOK reiškinių mokyklose?
2. Kokias įžvelgiate galimų AMOK epizodų mokyklose atsiradimo, prevencijos ir užkardymo problemas?
3. Kaip tos problemos turėtų būti sprendžiamos?

Atsižvelgiant į tai, kad nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos mokyklose nebuvo fiksuota „amok“ situacijų, visi apklausti ekspertai šiuo metu riziką dėl galimo „amok“ reiškinių mokyklose vertina kaip žemą arba mažai tikėtiną. Pasak mokymosi įstaigų eksperto (M2), tą sąlygoja švietimo įstaigose įgyvendinamos prevencinės programos, specialistų pagalbos mokiniams, šeimai, mokytojams (konsultacijos, problemų sprendimo būdų parinkimas, pedagoginis tėvų švietimas) bei veikla (akcijos, paskaitos prevencinėmis temomis, susitikimai su teisėsaugos institucijų atstovais, išvykos į nepilnamečių įkalinimo įstaigas). Tačiau, teisėsaugos institucijų ekspertai atkreipia dėmesį, jog analogiškos situacijos, įvykusios užsienyje, yra plačiai nušviečiamos žiniasklaidos priemonėse, todėl neatmestina, kad kai kurie Lietuvos moksleiviai gali būti „sužavėti“ ir „įkvėpti“ idėjos apie masinio smurto akto įvykdymą savo aplinkoje, tame tarpe ir mokykloje (T1), taip pat, vertinant tai, kad Lietuvos mokyklose yra gajų patyčių problema bei atsižvelgiant į dažnai spaudos nušviečiamus atvejus kitų šalių mokyklose, tikimybė Lietuvoje įvykti „amok“ išpuoliui gali augti, tačiau neperkopti žemos grėsmės lygio (T3).

Analizuojant galimų „amok“ epizodų mokyklose atsiradimo, prevencijos ir užkardymo problemas bei jų sprendimo būdus, mokymosi institucijų ekspertas (M1) išreiškė susirūpinimą dėl „įtraukties“ proceso (2020 m. birželio 30 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo Nr. I-1489 5, 14, 21, 29, 30, 34 ir 36 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 451 straipsniu įstatymas, kuriame įtvirtintas „įtraukties“ principas, t. y. švietimo sistema sudaro sąlygas kiekvienam asmeniui ugdytis, plėtoti savo galias ir gebėjimus, gauti reikiamą pagalbą, patirti sėkmę mokantis, socialinėje, kultūrinėje ir (ar) kitose veiklose ir būti nediskriminuojamam dėl ugdymosi poreikių įvairovės ir (ar) švietimo pagalbos reikmės. Įstatymo 14 straipsnio pakeitime nurodyta, kad mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymą įgyvendina visos privalomąjį ir visuotinį švietimą teikiančios mokyklos, kiti švietimo teikėjai. Ugdymo procesą, kuriame dalyvauja mokiniai, turintys nedidelių ir vidutinių specialiųjų ugdymosi poreikių, gali vykdyti daugiau kaip vienas mokytojas, ugdymo procesą, kuriame dalyvauja mokiniai, turintys didelių ar labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, vykdo daugiau kaip vienas mokytojas. Kartu su mokytoju pagalbą mokiniui teikia švietimo pagalbos specialistai“, taip pat numatyta specialioji pedagoginė ir specialioji pagalba, švietimo prieinamumas mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių ir kt.). Įtraukties proceso įgyvendinimas kelia daug neaiškumų, nes į bendrojo ugdymo mokyklas ateis vaikai su neaiškiomis diagnozėmis, labai tikėtina – ir psichikos ligomis. Eksperto teigimu, didelis vaikų skaičius klasėse reikalauja didelio individualaus dėmesio

vaikams, o specialiųjų poreikių vaikams jis turi būti kompleksinis ir atitinkantis poreikius. Didžiausia matoma problema – specialistų (pagalbos mokiniui) trūkumas. Siekiant sėkmingai įgyvendinti smurtinio elgesio mokyklose užkardymą ir prevenciją – būtina laiku pastebėti ir reaguoti, o tam reikia turėti žmogiškųjų išteklių (specialistų). Atsižvelgiant į tai, kad siekiant kokybiškai išsiaiškinti tokių vaikų diagnozę ir problematiką, pastariesiems reikia skirti didelį dėmesį, manoma, kad sutrikusio intelekto vaikai vis dėlto turėtų būti ugdomi ne bendrojo ugdymo mokyklose, o dabartinėje situacijoje - labai svarbu rengti specialistus, gebančius tinkamai reaguoti į ekstremalias vaikų keliamas situacijas, kurie būtų tinkamai paruošti tokias problemas spręsti. Taip pat, būtina tiek mokykloje, tiek pačioje visuomenėje diskutuoti ir viešai kalbėti apie „amok“ galimas/keliamas grėsmes.

Mokymosi institucijų ekspertas (M2) nurodė, kad tikėtina, jog „amok“ epizodus dažnu atveju gali lemti žemas SEK (socialinis, ekonominis ir kultūrinis) lygis arba mokyklos socialinis kontekstas. Atsižvelgiant į konkrečios įstaigos situaciją, prasminga mokiniams siūlyti jų pomėgius atitinkančią veiklą pačioje švietimo įstaigoje (pvz., sporto būrelius, išlikimo užsiėmimus), pasitelkti išorinius partnerius (pvz., bendradarbiauti su pareigūnais organizuojant tiek mokytojų, tiek mokinių, tiek tėvų švietimą; įtraukti nevyriausybines organizacijas prevencinių projektų vykdymui ir pan.), stiprinti pagalbos mokiniui specialistų komandą (pvz., tokiose įstaigose nustatyti didesnę, nei patvirtintas dydis, specialistų etatų skaičių). Problema turėtų būti sprendžiama valstybės lygmeniu (finansavimas + programos + specialistai), savivaldybės lygmeniu (konsultantų pagalbos komandos, kompleksinė pagalba šeimai, švietimo įstaigai) ir švietimo įstaigos lygmeniu (laisvesnis ugdymo organizavimas).

Ekspertas (M3) nurodė, kad „amok“ epizodų atsiradimą išprovokuoja neigiamos emocijos, patyčios, smurtas, psichologiniai veiksniai, todėl kiekvienas mokyklos mokytojas ir darbuotojas turėtų žinoti, ką tokioje situacijoje turi daryti, kaip padėti sau ir kitiems. Jo teigimu, mokyklose būtinos prevencinės priemonės prieš patyčias ir smurtą, pagalbos mokiniui specialistai, klasių vadovai turėtų gerai pažinti savo ugdytinius, stebėti ir analizuoti situacijas klasėse, o bet koks konfliktas ar patyčios turėtų būti pastebėti, išanalizuoti ir priimti atitinkami sprendimai. Mokyklų ekstremaliųjų situacijų prevencijos priemonių planus būtų tikslinga papildyti veiksmais, kurių reikėtų imtis „amok“ situacijos atveju.

Teisėsaugos institucijų eksperto (T1) teigimu, užsienio šalių, kurios susidūrė su masinio smurto protrūkiais mokymosi įstaigose, patirtis rodo, kad atlikti masinio (letalinio) smurto aktus yra labiausiai linkę moksleiviai (studentai), kurie mokymosi aplinkoje patiria patyčias, nepritampantys prie kolektyvo, iš nepilnaverčių šeimų ar namuose patiriantys smurtą. Lietuvos policijos kovos su terorizmu padaliniai neturi ir nekaupia duomenų apie patyčių paplitimo mastą Lietuvos mokyklose, bet manoma, kad patyčių kultūra yra pakankamai paplitusi, kas didina „amok“ situacijos pasireiškimo tikimybę. Be to, praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai jaunas asmuo yra sulaikomas dėl su terorizmu/ekstremizmu susijusios nusikalstamos veikos padarymo, ir pradėjus gilintis į jo asmenybę, praeitį, aplinką, paaiškėja, kad tiek

jo šeima, tiek aplinka (bendradarbiai, bendramoksliai) žinojo, apie asmens pažiūras, domėjimąsi ginklais, polinkį į smurtą, tačiau niekas nesiėmė jokių veiksmų, nei policijos nei Valstybės saugumo departamento apie tai neinformavo. Manoma, kad analogiška situacija yra ir šiuo metu su moksleiviais, „probleminiai“ vaikai yra žinomi, paprastai jie per daug neslepia savo norų, pažiūrų, galbūt ketinimų, bet teisėsaugos institucijos apie tai nėra informuojamos. Priežastys gali būti kelios, pvz. pranešėjas nenori pasirodyti kvailai, kai praneša apie keistai besielgiantį, bet dar nieko blogo nepadariusį asmenį, taip pat ir mokyklų administracijos nenori rizikuoti savo prestižu, pripažindamos, jog jų auklėtinių tarpe yra ekstremistų. Pasak eksperto, problema turėtų būti sprendžiama kompleksiskai, t.y. mokyklų administracija turėtų įdėmiau stebėti vaikus ir jų elgesį, tarpusavio santykius, gebėti identifikuoti atsiskyrėlius ir nepritampančius vaikus, ieškoti būdų kaip realiai padėti vaikui įsitvirtinti kolektyve, o ne formaliai nusiųsti pokalbiui pas mokyklos psichologą, vertėtų pagalvoti apie mokyklos personalo (mokytojų, kt. darbuotojų) motyvavimo sistemos spragas, kad pedagogai būtų realiai suinteresuoti padėti sunkumus patiriančiam vaikui. Užsienio šalių „amok“ atvejų analizė rodo, kad įvykį sukėlęs jaunuolis neretai turi išskirtinių gabumų, pvz. mene, IT, muzikoje, bet savo gabumų turimomis sąlygomis realizuoti nesugeba arba neturi sąlygų. Nesugebantis savęs realizuoti kolektyve ir kažkurioje jam įdomioje srityje, jaunuolis gali pasidaryti piktas, pradėti ieškoti kaltų ir svarstyti apie kerštą, kas galėtų privesti prie „amok“ situacijos. Taip pat, prevencijos tikslais svarstyti mokyklų patalpų saugumo priemonių įdiegimo sprendimai.

Eksperto (T2) manymu, nepaisant to, kad valstybė kontroliuoja viešai ir kompiuterių tinkluose skelbiamos informacijos turinį, šiuolaikinėje visuomenėje interneto pagalba įvairaus turinio informaciją iš viso pasaulio vis viena galima lengvai pasiekti, todėl tikėtina, jog viena iš galimų „amok“ reiškinių mokyklose atsiradimo priežasčių yra jauno amžiaus asmenų saviradikalizacija internete, dėl lengvai prieinamos ekstremistinio turinio literatūros bei galimybės bendrauti su bendraminčiais įvairiose uždaroje bendravimo platformose. Tokiu būdu asmenys gali būti inspiruoti kitų (ar savęs pačių) įvykdyti „vienišo vilko“ tipo išpuolį (-ius). Tokiu atveju prevencija ir užkardymas galimas vykdant šviečiamąją veiklą mokyklos darbuotojų bei mokinių atžvilgiu apie galimas tokio tipo rizikas bei jų šaltinius ir kaip tai laiku identifikuoti. Minėtos spragos turėtų būti sprendžiamos centralizuojant darbą šia tema tarp policijos ir Švietimo ir sporto ministerijos darbuotojų, kuriant darbo grupę (arba integruojant šią temą į jau esančias bendras darbo grupes), aktyviau šviesti apie šios problemos rizikas. Taip pat, tikslinga aktyvinti policijos veiklą internetinėje erdvėje siekiant užkardyti neigiamo turinio plėtrą, skatinančią „amok“ reiškinių.

Ekspertas (T3) nurodė, kad Lietuvoje nėra nusistovėjusio vietinės policijos atstovų darbo ir vizitų į mokyklas praktikos, nėra nustatytų mokyklos psichologo ir vadovybės kontaktų su policijos paskirtais atstovais. Taip pat, vengiama mokyklose ir visuomenėje garsiai kalbėti apie galimą „amok“ riziką, šviesti minėtas grupes apie „amok“ bei vykdyti „amok“ prevenciją, stokojama psichologinės pagalbos.

Manoma, jog turėtų būti organizuojami mokymai bei paskaitos bendradarbiaujant teisėsaugos, žvalgybos bei kitų institucijų bei įstaigų specialistams, apie „amok“ tipo reiškinių mokyklose riziką bei skirtingą užsienio šalių gerąją praktiką ir jos pritaikymo galimybes Lietuvoje.

Apibendrinus atliktos apklausos rezultatus, matoma, kad nors Lietuvoje „amok“ reiškinių mokyklose tikimybė yra nedidelė, pastebimi tokią grėsmę didinantys veiksniai – laisvai prieinama smurtinio ir ekstremistinio turinio informacija, opi patyčių ir smurto mokyklose problema, ne visiškai aiškus „įtraukties“ mechanizmas, pedagogų ir visuomenės švietimo apie „amok“ reiškinių stoka, neišsamiai reglamentuotas ir tinkamai vykdomas tarpinstitucinis keitimasis reikšminga informacija tarp švietimo įstaigų ir teisėsaugos institucijų. Norint pagerinti situaciją, mokyklose ir visuomenėje būtina vykdyti prevencijos programas, skatinti mokinių užimtumą, gerinti mokymosi ir ugdymo sąlygas, tinkamai sureguliuoti keitimosi reikšminga informacija mechanizmą tarpinstituciniu lygmeniu, organizuoti ir vykdyti kompleksinę tarpinstitucinę veiklą „amok“ švietimo, prevencijos ir užkardymo atžvilgiu, suteikti mokykloms daugiau savarankiškumo priimant atitinkamus sprendimus, atsižvelgus į kiekvienos iš jų specifinius poreikius bei galimybes.

IŠVADOS

1. Nors kultūrinės „amok“ reiškinio šaknys siekia Senąją Malajų civilizaciją, kur šis elgesio fenomenas buvo laikomas garbingu ir priskiriamas kariams, šiuolaikinėje visuomenėje **AMOKU** priimta vadinti staigius, į žudymą pereinančius, masinio smurto prieš žmones išpuolius, kuriais siekiama sunaikinti ir sužaloti kuo daugiau žmonių ir paprastai atliekamus vieno žmogaus naudojant ginklus arba sprogmenis. Nuo XVIII amžiaus „amok“ išpuoliai pradėti fiksuoti šiuolaikinėse pramoninėse visuomenėse, o iki 2021 metų, tokio pobūdžio išpuolių buvo užfiksuota visuose žemynuose, įvairiose šalyse, nepriklausomai nuo pastarųjų išsivystymo lygio.

2. Nors atliktų tyrimų analizės metu buvo nustatyti tam tikri bendri elgesio sutapimai ir bruožai tarp kai kurių ankstesnių mokyklų šaulių, vis dėlto demografinės, asmenybės, mokyklos istorijos ir socialinės išpuolių mokyklose vykdytojų savybės labai skyrėsi, todėl neįmanoma sudaryti tikslaus „amok“ mokykloje vykdytojo profilio. Atsižvelgiant į tai, profilių naudojimas nėra veiksmingas būdas nustatant mokinių, kurie gali įvykdyti išpuolį mokykloje, riziką.

3. Atsižvelgiant į tai, kad „amok“ reiškinys mokyklose yra kompleksiškas - priklausantis tiek nuo individualių asmens savybių bei patirčių, tiek yra įtakojamas asmenį supančios aplinkos bei tam tikrų sąlygų, tikslinga „amok“ skatinančius veiksnius suskirstyti į tris grupes, pagal juos lemiančias aplinkybes: *vidinius* – atsirandančius arba vykstančius pačios mokyklos aplinkoje ir priklausančius nuo mokyklos bendruomenės bei vidinio mikroklimato; *išorinius* - kylančius iš kitos aplinkos, neįtakojamus arba minimaliai įtakojamus mokyklos ir *specialiuosius* – skatinančius „amok“ reiškinį atsiradus tam tikroms specialioms sąlygoms. Tuo tarpu, „amok“ reiškinį slopinančius veiksnius galima būtų įvardinti kaip „kompleksinę“ atitinkamų veiksmų, tokių kaip prevencijos programų įgyvendinimas, reikiamos pagalbos suteikimas, švietimas, tinkamas informacijos valdymas, reikalingas reglamentavimas ir kt., visumą.

4. Vertinant „amok“ išpuolio mokykloje įvykdymo riziką Lietuvoje, nustatyta, kad tokia rizika nėra didelė, bet pakankamai pagrįsta dėl to, kad mokykloje patiriamos patyčios bei jaunuolių polinkis į savižudybę yra dvi opiausios problemos mūsų šalyje. Būtent šias dvi priežastis kaip pagrindinius motyvus nurodė išpuolius mokyklose įvykdę asmenys. Vis dėlto, aktyvus prevencijos ir švietimo programų įgyvendinimas, reikalingos pagalbos pasiekiamumas, tikslingas ir griežtas ginklų kontrolės reglamentavimas, rekomendacijų, įvykus krizinei situacijai, pateikimas ir jų vykdymas ir kt., smarkiai mažina tokio pobūdžio išpuolio mokykloje tikimybę.

5. Apibendrinant, galima teigti, kad Lietuvos mokymosi įstaigos ir teisėsaugos institucijos yra pasirengusios galimam „amok“ išpuoliui mokykloje ir, nepaisant keitimosi reikšminga informacija spragų tarpinstituciniu lygmeniu, įvykus staigiai, ekstremaliai situacijai, sugebėtų krizę suvaldyti greitai ir efektyviai.

PASIŪLYMAI

1. Psichologinę pagalbą teikiantiems subjektams - pozityviai ignoruoti psichologinės pagalbos ar klinikos paslaptį ir informuoti mokyklą ir teisėsaugą, jeigu teikiant paslaugas sužinoma apie galimą „amok“ pasireiškimą.
2. Visų lygių teisėkūros subjektams - „amok“ mokykloje vertinti ne kaip terorizmo aktą, o kaip ekstremalų smurto pasireiškimą ir atitinkamai pakeisti bei papildyti smurto prevenciją reglamentuojančius teisės aktus.
3. Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai, Vidaus reikalų ministerijai - modeliuojant krizių valdymo mokyklose sistemas, taikyti scenarijais grįstus mokymus ir pratybas mokymo įstaigų ir teisėsaugos institucijų darbuotojams.

LITERATŪRA

Mokslinė ir specialioji literatūra

1. A Review Journal „*Aggression and Violent Behavior*, “*Rampage school shooters: A typology*, (Volume 14, Issue 1), (January–February 2009)
2. C. Fox, W. Roth ir K. Newman, “*A deadly partnership: Lethal violence in an Arkansas middle school*”, (2003)
3. Columbine Report, “*Bomb Summary*”, (2016-02-18)
4. Columbine Report, “*Deputies on Scene*”, (2012-12-22)
5. Enger, John. “*The shooting at Red Lake: The victims*”, (2018-07-03)
6. H. Imai ir kt., *Amok: a mirror of time and people. A historical review of literature*, (2019), žiūrėta 2020-04-05, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0957154X18803499>
7. HBSC, „*Suicidal Ideation, Risk Factors, and Communication With Parents: A Study on School Children in Estonia, Lithuania, and Luxembourg*“, (2012), žiūrėta 2021-11-13, <http://www.hbsc.org/news/index.aspx?ni=1318>
8. Higienos institutas, „*Mokyklinio amžiaus vaikų gyvensenos tyrimas*“, (2020)
9. Higienos Instituto Sveikatos informacijos centro tyrimas „*Lietuvos vaikų sveikatos būklės pokyčiai ir netolygumai*“, (2020)
10. Yule HS, Burnell AC and Crook W, *Hobson-Jobson* (1968)
11. J. Lieberman, „*The shooting game: The making of school shooters*“, (2006)
12. Jefferson County Sheriff ’s Office, *Columbine Documents*, (1999)
13. Journal of Child and Family Studies, žiūrėta 2020-06-09, <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1096-2>
14. K. Newman, „*Rampage: The social roots of school shootings*“, (2004)
15. Manuel L. Saint Martin, *Running Amok: A Modern Perspective on a Culture-Bound Syndrome*, žiūrėta 2020-06-05, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15014687/>
16. Nadine M. Connell, „*Fear of Crime at School: Understanding Student Perceptions of Safety as Function of Historical Context*“ (2016)
17. Peter Langman, *Rampage school shooters: A typology*, *Aggression and Violent Behavior*, (2009)
18. R. Adlienė, Valstybinis psichikos sveikatos centras, „*Žiniasklaidos įtaka vaikų psichikos sveikatai ir prevencijos priemonės*“

19. UNESCO, „*School violence and bullying: Global status and trends, drivers and consequences*“, (2018), žiūrta 2019-02-11,
<http://www.infocoponline.es/pdf/BULLYING.pdf>
20. United States Secret Service ir United State department of education, „*Implications for prevention of school attacks in the United States*“, (2004)
21. W. DeJong, J. Epstein ir T. Hart, „*Bad things happen in good communities: The rampage shooting in Edinboro, Pennsylvania, and its aftermath*“, (2003)
22. World Health Organisation, *Global Health Observatory data repository, Suicide rate estimates*, (2021), žiūrta 2022-02-02,
<https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDE>
23. World Health Organization, *Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 1. Key findings*, žiūrta 2021-12-13,
<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332091/9789289055000-eng.pdf>

Teisės aktai ir kiti internetiniai šaltiniai

24. „*The mind of a shooter: understanding how a gunman thinks could help law enforcement prevent another shooting tragedy*“, žiūrta 2007-06-15,
<https://www.officer.com/investigations/article/10249728/psychology-101-the-mind-of-a-shooter>
25. *Amok Syndrome: Symptoms, Treatment and Prevention*, žiūrta 2019-01-21,
<https://www.lifepersona.com/amok-syndrome-symptoms-treatment-and-prevention>
26. Arkansas Online, „*‘THAT MOMENT OF CHAOS’: 20 years ago, sad day at Westside*“, (2018-03-18)
27. Cochran ir John, ABC News, „*New Gun Control Law Is Killer's Legacy*“, (2008)
28. <https://historycollection.com/24-images-heartbreaking-jonesboro-middle-school-massacre/>
žiūrta 2020-04-05
29. Johnson, „*Gunman sent package to NBC News*“, (2007-04-19)
30. Jungtinių tautų Generalinė asamblėja, *Vaiko teisių konvencija*, 19 str., (1989-11-20)
31. Lietuvių žodynas, žiūrta 2019-09-12, <https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Stuporas>
32. Lietuvos policijos Generalinio komisaro įsakymas „*Dėl Lietuvos policijos Generalinio komisaro 2011-07-19 įsakymo Nr. 5-V-673 “Dėl policijos patrulių veiklos instrukcijos patvirtinimo” pakeitimo*“, Nr. 5-V-949, (2014-11-04)
33. Lietuvos Respublikos „*Ginklų ir šaudmenų įstatymas*“, Nr. IX-705, (2002-01-15)

34. Lietuvos Respublikos „*Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio*“ įstatymas, Nr. IX-1067, (2002-09-10)
35. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 253 str.
36. Lietuvos Respublikos *Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas*, Nr. VIII-49, (1996-12-19)
37. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „*Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2002-05-28 nutarimo Nr. IX-907 „Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ pakeitimo*“, Nr. XIV-795, (2021-12-16)
38. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „*Dėl Lietuvos sveikatos 2014-2025 metų strategijos patvirtinimo*“, Nr. XII-964, (2014-06-26)
39. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „*Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo*“, Nr. IX-907, (2002-05-28)
40. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „*Dėl Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. gegužės 31 d. įsakymo Nr. 301 „Dėl profilaktinių sveikatos tikrinimų sveikatos priežiūros įstaigose“ pakeitimo*“, Nr. V-383, (2015-03-23)
41. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „*Dėl Lietuvos medicinos normos MN 114:2005 „Gydytojas vaikų ir paauglių psichiatras. Teisės, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo*“, Nr. V-577, (2005-07-13)
42. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „*Dėl Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2005-07-13 įsakymo Nr. V-577 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 114:2005 „Gydytojas vaikų ir paauglių psichiatras. Teisės, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo pakeitimo*“, Nr. V-1031, (2019-08-29)
43. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „*Dėl nacionalinio savižudybių prevencijos veiksmų 2020-2024 metų plano patvirtinimo*“, Nr. V-2008, (2020-09-09)
44. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „*Dėl rekomendacijų dėl krizių valdymo mokyklose patvirtinimo*“, Nr. V-229, (2008-03-08)
45. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „*Dėl pritarimo rekomendacijoms dėl poveikio priemonių taikymo netinkamai besielgiantiems mokiniams*“, Nr. V-1268, (2012-08-28)
46. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „*Dėl teisės pažeidimų, mokyklos nelankymo, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, ŽIV/AIDS, smurto ir nusikalstamumo prevencijos*“, Nr. ISAK-1462, (2004-09-17)

47. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. V-579 „Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, (2011-04-11)
48. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas Nr. I-1489, (1991-06-25)
49. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo Nr. I-1489 1, 2, 19, 23, 43, 46, 47, 49, 56, 58, 59 str. pakeitimo ir įstatymo papildymo 23¹, 23² str. įstatymas Nr. XII-2685, (2016-10-18)
50. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas Nr. I-1234, 3 str., (1996-03-14)
51. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimas „Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo“, Nr. 290, (2002-03-05)
52. MedlinePlus, *Mental Disorders*, žiūrėta 2021-11-13,
<https://medlineplus.gov/mentaldisorders.html>
53. Merriam-Webster, Inc. (2013), žiūrėta 2020-06-09, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/amok#medicalDictionary>
54. Nacionalinė švietimo agentūra, <https://www.nsa.smm.lt/svietimo-pagalbos-departamentas/psichologijos-skyrius/prevencija/prevencines-programos/>, žiūrėta 2022-02-20
55. NPR.org, "20 Years Later, Jonesboro Shooting Survivors Conflicted Over Parkland", (2018-09-18)
56. Royal Canadian Mounted Police, "Immediate Action Rapid Deployment (IARD) Program", (2015-11-17)
57. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, „Patyčių problema mokykloje ir prevencija“, (2014), žiūrėta 2022-01-04, <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Patyciu-problema-mokykloje-ir-ju-prevencija.pdf>
58. The New York Times, „Kills 3, wounds 17 in a classroom“, (1913-06-21)
59. Valstybės Žinios Nr. 33-1014, Lietuvos Respublikos Konstitucija, 21 str., (1992)
60. Vilniaus Aidas, „Baisus atsitikimas lenkų gimnazijoje“, (1925-05-07)

**Miglė Šakočiūtė. Saugi mokykla: AMOK rizika ir užkardymo galimybės.
Magistro baigiamasis darbas. Mykolo Romerio universitetas. 2022.**

ANOTACIJA

Rengiant magistro darbą buvo atliktas teorinis ir empirinis tyrimas, leidęs įvertinti AMOK užkardymo Lietuvos švietimo įstaigose galimybes. Kadangi Lietuvoje AMOK atvejų nėra buvę, tyrimo metu analizuoti AMOK švietimo įstaigose atvejai užsienio valstybėse bei moksliniai duomenys, gauti juos nagrinėjant biomedicinos ir socialinių mokslų perspektyvomis. Teorinio tyrimo metu klasifikuoti AMOK rizikos veiksniai ir šiuo pagrindu atliktas Lietuvos AMOK prevencijos priemonių sistemos vertinimas analizuojant teisinio reguliavimo mechanizmus, apimančius ir teisės normas įgyvendinančias strategijas bei programas, o taip pat apklausiant švietimo ir teisėsaugos ekspertus. Tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad ekstremalių situacijų valdymo kontekste Lietuvos švietimo įstaigos ir teisėsauga realiai vertina AMOK grėsmes ir tinkamai nustato rizikos veiksnius bei pasireiškimo tikimybę. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo atsitikus AMOK veiksmingumas vertinamas hipotetiškai, įsivaizduojant įvairius scenarijus.

Raktiniai žodžiai: AMOK, mokyklų saugumas, krizių valdymas, smurto prevencija

**Miglė Šakočiūtė. Safe School: AMOK Risks and Prevention Opportunities.
Master's thesis. Mykolas Romeris University. 2022**

ANNOTATION

During the preparation of the master's thesis, theoretical and practical research was carried out, which allowed for evaluating the effectiveness of the prevention of AMOK in Lithuanian schools. As there have been no cases of AMOK in Lithuania, the research has analyzed the cases of AMOK in foreign educational institutions and the scientific data obtained by previously analyzing them from the perspectives of biomedicine and social sciences. During the theoretical research, the risk factors of AMOK were classified and, on this basis, the evaluation of the Lithuanian system of preventive measures of AMOK has performed throughout the analysis of the mechanisms of legal regulation, including strategies and programs implementing legal norms, as well as interviewing education and law enforcement experts. The results of the research allow concluding that in the context of emergency management, Lithuanian educational institutions and law enforcement actually assess the threats of AMOK and properly identify risk factors and the likelihood of their occurrence. In the event of cross-institutional cooperation, the effectiveness of the AMOC is assessed hypothetically, imagining different scenarios.

Keywords: AMOK, school safety, crisis management, violence prevention

Miglė Šakočiūtė
SAUGI MOKYKLA: AMOK RIZIKA IR UŽKARDYMO GALIMYBĖS
MAGISTRO BAIGIAMOJO DARBO SANTRAUKA

Darbo aktualumas ir reikšmė. Atsižvelgiant į „amok“ situacijų nenuspėjamumą pasauliniu mastu, jų plitimą Europoje bei kaimyninėse šalyse, šiandien ypatingai svarbus švietimo įstaigų personalo ir teisėsaugos bendradarbiavimo mechanizmo funkcionalumo tyrimas, apibendrinantis žinias ir praktikas, leidžiančias kompetentingiems subjektams atpažinti „amok“ paskatinančius požymius ir laiku bei tinkamai į juos reaguoti.

Tyrimo tikslas, uždaviniai ir metodika. Tyrimo tikslas – nustatyti švietimo ir teisėsaugos įstaigų Lietuvoje gebėjimus ir pasirengimą ankstyvoje stadijoje atpažinti socialinių reiškinių, didinančių „amok“ riziką, jų požymius, o taip pat teisinius bei vadybinius mechanizmus, leidžiančius tinkamai juos suvaldyti. Jam pasiekti iškelti šie uždaviniai:

1. Atskleisti „amok“ sampratą ir raišką, nustatyti tipinius „amok“ vykdytojo bruožus;
2. Nustatyti „amok“ skatinančius ir slopinančius veiksnius ir įvertinti jų raišką ir poveikumą;
3. Aptarti atitinkamus teisės aktus, strategijas ir programas ir įvertinti galimas „amok“ rizikas Lietuvoje bei institucijų pasirengimą šį reiškinį užkardyti.

Teorinis tyrimas atliktas naudojant istorinį, lyginamąjį, teorinės analizės ir sintezės, o empirinis tyrimas - dokumentų analizės, sociologinio tyrimo (struktūrizuota ekspertų apklausa) ir duomenų analizės metodus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro teorinis ir empirinis tyrimai, kurių rezultatai aprašyti keturiuose skyriuose. *Pirmame skyriuje* aptarta „amok“ samprata, atlikta keleto didelį rezonansą sukėlusių „amok“ atvejų analizė leidusi nustatyti tipinius „amok“ švietimo įstaigoje požymius. *Antrame skyriuje* atlikta mokslinių tyrimų, kuriais įvairiais požiūriais analizuotos „amok“ vykdytojų asmenybės, apžvalga ir susisteminti „amok“ vykdytojo asmenybės bruožai. *Trečiame skyriuje* pateikti moksliniai ir praktiniai duomenys apie „amok“ skatinančius ir slopinančius veiksnius, o taip pat jų reitingai. *Ketvirtame skyriuje* aprašytas empirinis tyrimas, kuriuo buvo išnagrinėti teisės aktai, strategijos ir programos, skirtos „amok“ prevencijai Lietuvos mokyklose ir atliktas situacijos tyrimas apklausiant mokymo įstaigų ir teisėsaugos ekspertus.

Pagrindinės išvados ir rekomendacijos.

1. „Amok“ istorinis tyrimas rodo, kad jo pasireiškimas Lietuvoje galimas.
2. Nejmanoma sudaryti tikslaus „amok“ mokykloje vykdytojo profilio, kurį naudojant galima būtų ankstyvoje stadijoje identifikuoti mokinius, galinčius įvykdyti išpuolius.
3. Yra trys grupės „amok“ mokykloje skatinančių veiksnių, kuriuos galima būtų slopinti tikslinėmis priemonėmis: *vidiniai* – atsirandantys arba vykstantys mokykloje ir nuo jos priklausantys; *išoriniai*

– kylantys ir „ateinantys“ į mokyklą iš kitos aplinkos ir *specialieji* – skatinantys „amok“ reiškinį atsiradus palankioms sąlygoms.

4. „Amok“ išpuolio mokykloje įvykdymo rizika Lietuvoje nedidelė, bet pakankamai pagrįsta dėl mokyklose patiriamų patyčių bei didelio jaunuolių polinkio į savižudybę. Lietuvos mokymo įstaigos ir teisėsaugos institucijos hipotetiškai yra pasirengusios galimam „amok“ išpuoliui mokykloje, žino kaip ir geba suvaldyti „amok“ sukeltą krizę.

Siekiant mažinti riziką, būtinas aktyvus prevencijos ir švietimo programų įgyvendinimas, reikalingos pagalbos pasiekiamumas, tikslinga ir griežta ginklų kontrolė, parengtos ir vykdomos rekomendacijos kaip elgtis krizinėje situacijai ir pan., todėl siūloma:

1. Pozityviai ignoruoti psichologinės pagalbos ar klinikos paslaptį ir informuoti mokyklą ir teisėsaugą, jeigu teikiant paslaugas sužinoma apie galimą „amok“.
2. „Amok“ mokykloje vertinti ne kaip terorizmo aktą, o kaip ekstremalų smurto pasireiškimą ir atitinkamai pakeisti bei papildyti smurto prevenciją reglamentuojančius teisės aktus.
3. Modeliuojant krizių valdymo mokyklose sistemas, taikyti scenarijais grįstus mokymus ir pratybas mokymo įstaigų ir teisėsaugos institucijų darbuotojams.

Miglė Šakočiūtė
SAFE SCHOOL: AMOK RISKS AND PREVENTION OPPORTUNITIES
SUMMARY OF THE MASTER 'S THESIS

Relevance and significance of the work. Given the unpredictability of AMOC situations on a global scale and their spread in Europe and neighbouring countries, a study of the functionality of educational staff and law enforcement cooperation mechanisms, summarizing knowledge and practices that allow competent entities to identify AMOK-inducing and timely and appropriate response, is particularly important today.

The aim, tasks, and methodology of the research. The aim of the study is to determine the capacity and readiness of education and law enforcement institutions in Lithuania to recognize at an early stage the signs of social phenomena that increase the risk of “amok”, as well as the legal and managerial mechanisms that allow them to be properly managed. To achieve this, the following tasks have been set:

1. To reveal the concept and expression of “amok”, to identify the typical features of an “amok” performer;
2. To identify the factors that promote and inhibit “amok” and evaluate their expression and effectiveness;
3. To discuss relevant legal acts, strategies, and programs and to assess the possible risks of “amok” in Lithuania and the readiness of institutions to prevent this phenomenon.

Theoretical research was performed using historical, comparative, theoretical analysis and synthesis, and empirical research was performed using document analysis, sociological research (structured expert survey), and data analysis.

Work structure. The work consists of theoretical research and empirical study, the results of which are described in four chapters. *Chapter One* discusses the concept of “amok”, analysis of several cases of “amok” that caused a high resonance allowed to identify typical features of “amok” in an educational institution. *Chapter Two* provides an overview of research that analyses the personalities of “amok” executives from a variety of perspectives and systematizes the personality traits of “amok” executives. *Chapter Three* provides scientific and practical data on the factors that promote and inhibit “amok”, as well as their ratings. *Chapter Four* describes an empirical study examining the legislation, strategies, and programs for the prevention of “amok” in Lithuanian schools and a situation survey of educational institutions and law enforcement experts.

Key Findings and Recommendations.

1. A historical study of “amok” shows that its occurrence in Lithuania is possible.

2. It is not possible to create an accurate profile of an “amok” school shooter that can be used to identify pupils at an early stage who may carry out attacks.
3. There are three groups of driving forces for “amok” at school that can be suppressed by targeted measures: *internal* - occurring or occurring in and dependent on the school; *external* - rising and “coming” to school from another environment and *special* - promoting the “amok” phenomenon in favourable conditions.
4. The risk of an “amok” attack at a school in Lithuania is small, but sufficiently justified due to bullying in schools and a high tendency of young people to commit suicide. Lithuanian educational institutions and law enforcement institutions are hypothetically ready for a possible “amok” attack at school, they know how to manage the crisis caused by “amok”.

In order to reduce the risk, the active implementation of prevention and education programs is necessary, the necessary assistance is available, targeted and strict arms control, and recommendations on how to deal with a crisis situation, etc. have been developed and are being implemented. The following recommendations are provided:

1. Positively ignore the secrecy of psychological consultancy or the clinic and inform the school and law enforcement if the potential “amok” is known during the provision of services.
2. To consider “amok” not as an act of terrorism but as an extreme manifestation of violence and to amend and supplement the relevant legislation on the prevention of violence.
3. Apply scenario-based training and exercises to the staff of educational institutions and law enforcement institutions when modelling crisis management systems in schools.

Gerb. Respondente,

Esu Mykolo Romerio universiteto baudžiamosios teisės ir kriminologijos magistro studijų programos studentė. Rašau magistro baigiamąjį darbą tema „**Saugi mokykla: AMOK rizika ir užkardymo galimybės**“ (*AMOK – staigus masinio smurto prieš žmones ar daiktus epizodas, pereinantis į žudymą ir paprastai atliekamas vieno žmogaus, kuris šiais laikais vis dažniau laikomas psichopatologiniu elgesiu*). Atlieku tyrimą, kurio tikslas - nustatyti AMOK reiškinių rizikas Lietuvos mokyklose, Lietuvos švietimo ir teisėsaugos institucijų pasirengimą AMOK atžvilgiu, bei galimas spragas, suteikiančias pagrindą pateikti tikslingus siūlymus kaip tinkamai užkardyti AMOK ir į jį reaguoti.

Tyrimo metu atliekama švietimo ir teisėsaugos institucijų ekspertų (darbuotojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą ir išdirbusių savo pareigose ne mažiau 5 metus), atliekančių funkcijas saugumo mokyklose užtikrinimo srityje, apklausa.

Vykdoma apklausa yra anoniminė (nereikia minėti savo vardo, pavardės). Visi apklausos metu gauti duomenys išliks konfidencialūs ir bus naudojami tik tyrimo tikslais, magistro baigiamajam darbui parengti. Ačiū už Jūsų atsakymus.

Žemiau pateikti tyrimui reikšmingi klausimai, į kuriuos Jūsų prašoma atsakyti raštu ar žodžiu pagal savo kompetenciją:

1. Kokia šiuo metu yra situacija ir rizika dėl galimo AMOK reiškinių mokykloje?
2. Kokias įžvelgiate galimų AMOK epizodų mokyklose atsiradimo, prevencijos ir užkardymo problemas?
3. Kaip tos problemos turėtų būti sprendžiamos?

Kilus klausimams ar neaiškumams, prašau susisiekti su manimi el. p. ----- arba tel. -----.